

שרשי מנהג אשכנז

כרך חמישי

הנחת תפילין בחול המועד

מאת

בנימין שלמה המבורגר

מכון מורשת אשכנז

בני ברק תשע"ח

כל הזכויות שמורות © 2018

מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

שמואל קמנצקי
Rabbi S. Kamenetsky

2018 Upland Way
Philadelphia, PA 19131

Home: 215-473-2798
Study: 215-473-1212

דעם א שטעק וואס איז אים

אויף אים ביי די קינדער און ס'זענען אים
באזארגט און אים

אויב איר האט די זאך אפגען אפערן איר זענט איר
באזארגט און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר

איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר
און איר זענט איר און איר זענט איר און איר זענט איר

די זאך איז איר
און איר זענט איר

הסכמת הגאון הגדול רבי שמואל קמנצקי שליט"א
ראש ישיבת פילדלפיה וחבר מועצת גדולי התורה בארה"ב

בס"ד ו' שבט תשע"ז לפ"ק

לרומע"כ הרב הגאון ר' בנימין שלמה המבורגער שליט"א

שמחתי לראות העלים לדוגמא מספרו החדש על הנחת תפילין בחוה"מ, והוא חלק
חמישי מספריו שרשי מנהג אשכנז שנתפשטו בעולם, שמטרתם לבאר ולהראות
מקורות מנהגי בני אשכנז מקדם קדמיתה.

עמל רב ניכר בספרו זה, הן מצד כל השיטות והדעות, והן ביאורים ופרוטים בסדר נכון
ונעים למעיין.

והנה ידוע שבדור האחרון יש רבים שעזבו מנהגי אבותיהם בזה, בעיקר מחסרון ידיעה
ומחמת שנמשכים אחר הרבים, וספר זה יסייע לכל אחד להחזיק במסורת.

הקב"ה יעזור שיזכה לישב רבות בשנים באהלה של תורה ולהמשיך על מלאכת
הקודש לבאר יסודות ההלכה של מנהגי ישראל הקדושים ודקדוק מצוותיהם.

בברכה מעמקי הלב

שמואל קמנצקי

הסכמת הגאון הגדול רבי שלמה אליהו מילר שליט"א
אב"ד טורונטו וראש בית הוראה דלייקווד

Rosh HaKollel
Rabbi Yaakov Hirschman

בית המדרש - זכרון משה
ניש הר' משה יוסף בן שמעיהו ז"ל רייכמאן

Rosh HaKollel
Rabbi Shlomo Miller

בס"ד

שלמה אליהו מילר
רה"כ ואב"ד דכולל טאראנטא

ח' אייר תשע"ז לפ"ק

לכבוד הרב הגאון מה"ר בנימן שלמה המבורגר שליט"א

הנה מעכ"ת כבר אתחזיק גברא ואתחזיק קמיע, ספריו המאירים עינים בשורש מנהגי אשכנז כידוע שכל מנהגי אשכנז יסודתם בהררי קודש ורבים לא ידעו ולא יבינו השרשים העמוקים שיש למנהגי אשכנז ובא מע"כ והאיר אור בביהמ"ד ע"י יגיעה וחפוש וכבר נהנתי מאוד מספריו הקודמים.

ועכשיו בא לברר יסוד מנהג אשכנז להניח תפילין בחוה"מ וכבר נתפשט המנהג בכל מדינות שהולכים ביד רמ"א. אולם אח"כ באו חסידים וגם מתלמידי הגר"א והחזיקו שיטת הזוהר שאין להניח תפילין בחוה"מ וגם הספרדים אינם מניחים בחוה"מ וכדעת המחבר סימן ל"א. אולם במדינת אשכנז היו מניחים וכדעת רמ"א אלא דיש מברכים ויש שאין מברכים וכמ"ש במש"ב סי' ל"א ס"ק ח'. ומע"כ און וחקר שהמנהג להניח תפילין יש שורש עמוק ויוצאי אשכנז א"צ לשנות מנהגם ומצד הזוהר כבר כתב המשכנות יעקב אר"ח סי' ל"ז (בטעות נדפס שם סי' ל"ח) דנראה דיש פלוגתא גם בזוהר בזה ע"ש מה שהאריך בדין תפילין בחוה"מ והזוהר בשה"ש לשיטתו אזיל אבל להלכה יש להניח תפילין בחוה"מ. ואפשר כמו שכתב בשו"ת מן השמים סי' ג' לענין סדר הפרשיות או כרש"י או כר"ת שכתב דכמו שיש פלוגתא למטה יש פלוגתא למעלה וא"כ אפשר לגבי תפילין חוה"מ כמו שיש פלוגתא למטה יש פלוגתא למעלה. ואשרי חלקו של מע"כ שהאריך והרחיב בדברים בהלכה זו.

והנני מברך מע"כ שיוסיף לקיים שורש מנהגי אשכנז ואשרי חלקו.

ידידו, שלמה אליהו מילר

הסכמת הגאון הצדיק כקש"ת רבי יעקב סופר שליט"א גאב"ד ערלוי בעיר ביתר

יעקב סופר

רב דק"ק כחב סופר - ערלוי
ביתר עלית
רחוב נועם אלימלך 1 ביתר

בס"ד

יום ד' לסדר וישלח - יעקב תשע"ז לפ"ק.

תיתי שלמא רבא חיים מאושרים בכרכה ובהצלחה למע"כ מכובדנו ש"ב
ברוך הכשרון חובר חיבורים מחוכמים מקיפים ומושלמים שמו מפארים
הגאון רבי בנימין שלמה המבורגר שליט"א בטוב ובנעימים.

יקרתו הגיעני, גליונות מספרו החדש רחב הידים כרך חמישי להסידרה המפוארת:
שרשי מנהגי אשכנז. שעוסק בנושא: **הנחת תפילין בחוה"מ**.
ראשית דבר אשבת את מעכ"ת, שמזרעא דמרן החתם סופר קאתי נשכידוע לחם לבל
לשנות מנהגי ישראל והחזיק בכל עוז במנהגי אשכנז וע"פ מורשתו הוא דבוק בדרך רבותינו
חכמי אשכנז. ולקח על עצמו מפעל חיים לחקור ולבסס את מנהגי אשכנז, חן חן לו,
ובקשר לכרך הנוכחי, האמת אגיד, שהשתוממתי על המראה, איך מעכ"ת בס"ד, ידיו רב
לו והשכיל לחבר ספר מופלא ומושלם כזה,
פרקיו המגוונים והמרתקים, מקיפים וממצים את החומר העשיר על הנושא בספרות
הדורות מכל ההיבטים, המקורות והשיטות בהלכה, וסקירה היסטורית נרחבת רבת ענין
על המנהגים השונים בעדות ישראל והאישים, הפולמוסים והשינויים שחלו במרוצת
הדורות - והכל ערוך בלשון צח וקל המענג את קוראיו.
חשיבות מיוחדת מבחינה מעשית לפרק האחרון - הנחת תפילין בחוה"מ בארץ ישראל,
המגולל דעות כל גדולי ישראל בדורות האחרונים בנוגע לאלה שנהגו בחו"ל להניח
תפילין בחוה"מ האם ימשיכו במנהגם באר"י, ובטוחני שהדברים ישמשו חיזוק להחפצים
להמשיך מנהגם ומסורת האבות, וללכת לבטח דרכם על סמך רבים מגדולי ישראל,
שהורו, להמשיך להניח תפילין ולוא בצניעא.
אני מודה לש"ב הדגול ע"ד ההערכה וההערצה לאישיותו של כבוד אדוני אבי מורי
ורבי הגאון הצדיק מערלויא זצ"ל הכ"מ - בפתח דבר.
יצויין שאאמור"ר השתדל, לא לשנות ממנהגי אשכנז ולצאת ביד רמ"א, לא רק לגבי
הנחת תפילין בחוה"מ (שהוא ספק מ"ע דאורייתא) אלא גם שלא לברך שהחיינו בברית מילה,
וכן לגבי סדר קריאת התורה בהנחה שהשלישי יקרא בנשיא של יום הבא (ע"י א"ח סי'
תרפ"ד) וכן ביתר מנהגי אשכנז ומנהגי הונגריא כגון אמירת מערבית בליל יו"ט ואמירת
לכו נרננה בשבת חוה"מ, ואכמ"ל. וכנראה שהוא ע"פ דברי הפר"ח א"ח סי' תצ"ה
מנהגי איסור אות י"ט, שכשמגיעים קהלות ורבים למקום חדש, לא אמרי' קמא קמא
בטיל וחייבים לקיים מנהג אבותיהם לחומרא, ובפרט כשעשו קהלה במקום החדש ע"ש
בשם מהריב"ל ומהרשד"ם.
ואחתום בברכה לראש משביר, יירצה פרי עמלו הרב לבסס ולבאר את המסורת
המפוארת של מנהגי אשכנז, ובס"ד יתקבל חיבורו בחיבה ובהערכה הראוי'.

ק"ק יעקב סופר שליט"א
ביתר עלית
רחוב נועם אלימלך 1

שלמה זלמן אולמן

בית שמאי 22
זכרון מאיר, בני ברק

יום א' טבת 57

בס"ד

אנחנו מוכרים, כל ועד-דינה, אגודת הצעירים העם
ביום ג' בתמוז שנת ה'תש"ל

אחי זיק מכוון האו"ם, דואר כמות מסעות, אגודת הצעירים
מה מצמיח על צדדים המזקק על מצע נ"י כדליו הנדלים
אביד גמיה, ומוקד בקרוב את משרות הנאמנות היוזמים
מנהל משרות, או היען בקוצת בוסז היען היעיה הוא
מנהל אופציה כל הצעירה שאכטור, ובזמן קיר נשן דהיען
היותו, ורואיה ככזאל טמון הוא נר, ואין נשן במקום אשכנז
כי נבדק התינו, ופוזו ביינעם, שגטטציה העצויה, ול דקדוק
אלו נואיה את נ"י המניה, נבדק סכמי תינו כל הקנין כצד
כיינעם כל הקבו, ושרט נ"י הוא זען קיזת צטב מהג'ו
ואחר נבדק התפולד כל תפסויה, וקוצת וקניה, מהאכיה
ומטכיה אגמו יפ' ואטח העה טענב לו, ומהל כשדקל מצד
שליח ארבות מיען מנפז, אופיעו בידיו של מיני האבות ומקניזים
במזכה, אשר כמזל מין מ המצויה התלויה בעליל ובעליל נ"י
מהען את הנתינה לבניה תפולד מזהה הכול ישמול נשכיה
אנמצע- הויליה ביד רהיו ציט, ואין למען נכר דאנן רכיה
טכניה נק, ויש צד צוניה אטי ממעק' צ' מצעף טאלט, וטוח
אחציק נשן, ואין לו אלו אירק את מצע' נ"י דכיעה הדיוט
מיין ק' יתש צו, ומצנמוה דפגת אגזת נק' מנדי מלד
ציעו ומצא מן וטל טוב בליני ט' ואדמ ויהי ק' צעו

נ"י מנדלו זיק
מלח על מלח

מכתב הגאון הגדול רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א
ראב"ד מודיעין עילית וחבר ביה"ד של מרן ה'שבט הלוי' זצוק"ל

בס"ד, יום י"ט טבת ע"ז

שלומים מרובים כטל וכרביבים
לרום מע"כ הג"מ הרב ר' בנימין שלמה המבורגר שליט"א

אחר דרך מבוא השלו', באתי בשורות מעטות, להביע את מה שעמי על זכותו הגדולה של מע"כ נ"י בפעליו הנהדרים לכבוד שמים. ואנקוט בקצרה את מעלות הנפלאות היוצאות מכוח מעשיכם.

א. חינוך הדורות ביסוד חינוך הבנים הוא מנהג אבותינו בכל הענינים שאפשר, והוא דרך נכון בחינוך הבית, ורואים בפועל שאכן הוא כך, ואין כאן המקום להאריך.

ב. כבוד התורה וכבוד ביהכנ"ס, שבהשפעת המעשים, י"ל דבקהלות אלו רואים את כב' התורה, כבוד ספרי התורה בכל הדרה, כבוד ביהכנ"ס בכל הדרו, ובכל זה הוא ענין קיום עשה מה"ת, ואח"ז כבוד התפילה בכל תפארתה, אבות ובנים מהללים ומשבחים לשמו ית' ואשרי העם שככה לו.

ג. ומעל הכל הגדיל מע"כ שליט"א בחיזוק מנהגי אבותינו בידינו בכל מיני הלכות ומנהגים וגם לרבות חיזוק מנהג רבותינו ואבותינו להניח תפילין בחוה"מ, אשר לכאורה אין זה ממצוות התלויות בארץ, וכב"ת נ"י מחזק את הנוהגים להניח תפילין בחוה"מ בארץ ישראל כמנהג אבותיהם היוצאים ביד רמ"א זיע"א, ואכן שמענו כבר דאכן רבים נוהגים כך.

ויש עוד ענינים אשר מתחזקי' ע"י מעכ"ת שליט"א, וא"א להאריך כאן, ואין לי אלא לברך את מע"כ נ"י בברכת הדיוט, שיתן ד' ית"ש עוז ותעצומות בזכות אבות הק' מצוקי ארץ זיע"א וימצא חן ושכל טוב בעיני א' ואדם ויהי' ד' עמו.

כ"ד מכבדו ביקר

שלמה זלמן אולמן

הסכמת הגאון רבי גבריאל חיים צבי נויפלד שליט"א מרבני העדה החרדית ומוסדות מהרי"ץ דושינסקיא

בס"ד, פעיה"ק ירושלים ת"ו, ג' לסדר "יזל מים מדליו", ו' תמוז תשע"ו

רחש לבו דבר טוב של האי חכם וספרא רבה ירו"ש ברוך הכשרון הרה"ג מו"ה בנימין שלמה המבורגר שליט"א מחשובי הת"ח בבני ברק יע"א, אשר כבר זמן זמנים טובא שוקד על חיקור שורשי מנהגי אבות אבותינו גדולי ארצות אשכנז, ועתה יהל אורו בכרך חמישי של ספר "שורשי מנהג אשכנז", מפליא פלאות ורב הכמות והאיכות, המוקדש כולו לדין "הנחת תפילין בחול המועד".

הלכה זו תורה שלימה היא וללמוד אותה אנו צריכים, כי בענין זה נחלקו מאד כבר בדורות הראשונים אבות העולם וכמה דיואות כבר נשפכו בה בימי הראשונים. ובצדק הביא המחבר שליט"א בפתח דבר לספר זה מדברי הגר"א קלאצקין זצ"ל מלובלין על ענין הנחת תפילין בחוה"מ שלא מצינו קצוות כה רחוקים המתולקים, כשמצד אחד דעות הסוברים שהיא מצוה וחיוב, ומצד שני אותן הסוברים שיש איסור [וחיוב מיתה]. והמחבר אסף כל הדעות כעמיר גורנה, דייק וגמיר, למגמר ולמסכר בשפה ברורה נושא רחב זה, שבודאי בלימוד הענינים יתענגו ת"ח ולומדי תורה.

(ובאשר למעשה כבר כתב הב"ח בס"י ל"א דייקא בענין זה, דנהרא נהרא ופשטיה יעו"ש. וכבר הורו לנו חכמינו שכל שההלכה רופפת פוק חזי מאי עמא דבר. וכאן בארה"ק רובם המכריע של העולים הנה וגם מארצות אשכנז אף שהיו ביניהם אדירי התורה שכל רז לא אניס להו וכל דיעות הראשונים היו נהירים להם, קיבלו עליהם מנהג המקום, הגם שאין זו מסוג מצוות התלויות בארץ. – אלא שהיו מעטים שהמשיכו להניח תפילין בצנעה בלא ברכה כמו שנהגו הם בארצות מוצאם. אך גם בין מיעוט זה ידעתי נאמנה שיש שאכן המשיכו מנהגם להניחם בחדרי חדרים, ואעפ"כ את בניהם ילמדותם שלא לשנות ממנהג המקום, להיות שהבנים כבר נולדו כאן בארה"ק. וקרוב מאד שהוא כעין שהביא בתשו' חוות יאיר סימן ר"י [על ענין אחר], וז"ל, "ואת"ל דפליגי וכו' מ"מ כיון שהקדמונים מיתו בדבר, טובה צפרנן של ראשונים אליהם תשמעון שב ואל תעשה טפי עדיף, ואף אם שקולים הן קיימא לן ספק איסורא לחומרא ומכל שכן סכנתא דחמירא מאיסורא" עכ"ל"ק, ובודאי שאין בזה שאלה של קרקפתא דלא מנח תפילין).

יתתי לו להמחבר שליט"א שנחית לעומקא דסוגיא רכתא זו וניכר בין השיטין יגיעתו העצומה בזה, ויה"ר שיזכה להמשיך בזיכוי הרבים, ובינו שנות דור ודור מורשת גדולי אבותינו באשכנז שמהם יצאה תורה ויראת שמים לדורי דורות. כשאיפתו ואו"נ הטהורה, וכברכת הצעיר זעירא דמן חבריא,

גמ"ח חיים צבי נויפלד

הסכמת הגאון רבי רפאל אייפרס שליט"א מאמשטרדם
אב"ד דיסלדורף בעל שו"ת ושב ורפא

א

Jüdische Gemeinde K.d.ö.R.
Düsseldorf

Oberrabbiner
Raphael Evers LL.M MSc

הרב רפאל אייפרס
רב הראשי ואב"ד דק"ק דיסלדורף

Paul-Spiegel-Platz 1
Eingang: Zietenstraße 50
D-40476 Düsseldorf

Postfach 32 06 31
D-40421 Düsseldorf

Tel.: +49 (0)211 46 912-16
Fax: +49 (0)211 48 51 56

rabbi.evers@gmail.com
R.Evers@jgdus.de
www.jgd.de

Jüdische Gemeinde Düsseldorf Postfach 32 06 31 D-40421 Düsseldorf

יום ה' לס' ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ד' אדר תשע"ז לפ"ק שאנו מנין כאן אמשטרדם יצ"ו,

הראני הרב הגאון מוה"ר ר' בנימין שלמה המבורגר שליט"א ראש מכון מורשת אשכנז חיבור יפה אף נעים כולו מחמדים מספרו הגדול על הנחת תפילין בחול המועד וכל מנהג נחבר בכל המקורות בהבנה ובעיון ובחידושים נכונים ויאשר כוחו שהעלה כ"ז על הכתב לזכות לרבים הצ' לדעת מנהג והלכה. רבת שבעה לי נפשי עונג בראותי גליונות ספרו החשוב אשר העלה ברוחו המהיר ידיני"פ הרה"ג הנעלה חריף ובקי מובא בוע"ה מוכתר בנימוסין וקילוסין אשר ידעתי מכבר הימים לת"ח מופלג דנחית לעומקא דדינא לאסוקי מנהגים אליבא דהילכתא בתבונה ובהשכל, והושבו דבריו בעיני כי נאמרו בשום שכל ומוב טעם, ועתה התענגתי ביותר לראות כי עלה בידו לחבר חיבור שלם רב הכמות והאיכות על הענין הנעלה והנחת תפילין בחול המועד.

והנה הרב המחבר מבאר את המנהגים ממקורן בע"ס ופוסקים ומיטעם טעים להו בסכרא ובפלפול, כדרכה על תוה"ק, וכבר הסכימו על ספרו גדולי הרבנים בארץ ובחו"ל והגני כיהודה ועוד לקרא להצטרף לדעת רבים וטובים והקב"ה יאמצהו להרב המחבר שליט"א לעמוד על משמרו וימשיך בבירורי המנהגים ולהעלותם על הכתב, כיד ה' הרחבה עליו.

וברור לי מתוך כתבי ידיו, שלילה כיום ישים, להיות חורש זורע קוצר דש ומעמר, בתורת המנהגים. וקבל נא ברכתך ברכת הדיוט הנאמנה, להיות לו למנה, מנה של קודש כפולה. לעלות מעלה מעלה, לשם לתפארת ולתהלה, להגדיל תורה ולהאדירה, ולהגדיר גדרה. ורבים ילכו לאור תורתו ויראתו, בדביקות אמונת ה' ועבדיו הנאמנים. כעתירת מוקירו דורש שלומו הטוב. מברכו בלב ונפש חפצה. וזכה לגאולה שלימה בב"א, ויהי רצון שחפץ ה' בידו יצלח לברך על המוגמ"ר ועוד יפוצו מעינותיו חוצה לזכות הרבים באורך ימים טובים ושנות חיים בבריאות גופא ונהורא מעליא בעושר וכבוד והצלחה וכל טוב.

ואני תפלה שנתן התורה יהיה בעורו ויהי נועם ה' עליו ומעשה ידיו יכון והגני בברכת הדיוט שיוכה להמשך בעבודתו הקדושה בהצלחה וסייעתא דשמיא מתוך רוב נחת הרחבה וכ"ס, והימים האלה יתפכו לנו לששון ולשמחה בבנין בית הנחירה בעיר ה' בב"א.

הק' רפאל אייפרס

רה"ר ואב"ד דק"ק דיסלדורף יצ"ו

תוכן הענינים

27 פתח דבר

33 תפילין בחול המועד בדורות הראשונים

33 הוכחות לחיוב ההנחה מדברי התנאים והאמוראים

א. בחול המועד אין אות של שביתת מלאכה 33 / ב. היתר בברייתא לכתובת תפילין בחול המועד 42 / ג. היתר הירושלמי לכתובת תפילין בחול המועד 47 / ד. היתר המשנה לשליחת תפילין ביום טוב 60 / ה. רבי יוחנן הניח תפילין רק בפסח 64 / ו. חול המועד אינו נקרא 'יום טוב' לגבי קריאת התורה והלכות נוספות 72 / ז. תקיעת שופר בחול המועד כדי להודיע על חליצת תפילין 78 / ח. היתר שינת עראי בתפילין בתוך סוכה 80 / ט. שי"ן ימי הנחת תפילין 81

89 רבותינו הראשונים המחייבים הנחת תפילין

103 שיטת הקדמונים שאין מניחים תפילין בחול המועד

120 רבותינו הגאונים והראשונים הפוטרים או אוסרים הנחת תפילין

123 דעת רש"י

132 דעת הרמב"ם

141 סיכום

143 גילוי הזוהר ומהפך התפילין בספרד

143 השפעת הרא"ש על הנחת תפילין בספרד

146 המיפנה בספרד לאחר גילוי ספר הזוהר

153 האם ראה הרא"ש את ספר הזוהר?

הרא"ש לא יכל לראות את ספר הזוהר 153 / הקדמונים לפני הרא"ש כבר ראו את הזוהר 155 / בני דורו של הרא"ש ראו את הזוהר 159

162	פחד בספרד מהנחת תפילין.....
168	הסתייגות מתונה של המקובלים מהנחת תפילין בחול המועד.....
170	נימוקי האשכנזים להמשיך בהנחת תפילין למרות דברי הזוהר.....
	אין הלכה כזוהר נגד ש"ס ופוסקים 171 / אין משנים מסורת ומנהג אבות מחמת הזוהר 172 / הקדמונים לא טעו 173 / אין למדים הלכה ממדרש ואגדה 173 / לא נודע ממי יצאה הוראת הזוהר 174 / הפשט האמתי בזוהר אינו מובן 174 / רשב"י לשיטתו וחלוקים עליו חבריו 176 / שאר נימוקים שלא לנהוג כפשטות הזוהר 178
178	סיכום.....

181הדפסת הזוהר ומאבקי התפילין באיטליה

181	שריפת התלמוד באיטליה.....
184	מדפיסי ספר הזוהר ותומכיהם.....
192	מתנגדי הדפסת ספר הזוהר.....
199	מקובלים באיטליה מבטלי תפילין בחול המועד.....
210	האיטאליאנים מבטלים בעקבות הספרדים - האשכנזים ממשיכים.....
216	רבי משה פרובנינצאלו מול תלמידו הרמ"ע מפאנו.....
225	התעצמות מלחמת התפילין הראשונה של האשכנזים באיטליה.....
231	מלחמת התפילין השנייה של האשכנזים באיטליה.....
239	משליטי דעת הזוהר אינם מצייתים לאזהרותיו האחרות.....
243	סיכום.....

246האריז"ל, שורשיו באשכנז ושאלת התפילין

246	'החכם האשכנזי' רבי יצחק לוריא.....
250	דרכי הלימוד בנגלה של האריז"ל.....
254	תפילות האריז"ל בבית הכנסת האשכנזי בצפת.....
263	גילוי סודות מסורת ספרד.....
274	מנהגי אשכנז שהורה האריז"ל לתלמידיו.....
278	מנהגיו האשכנזיים של האריז"ל.....

מנהגי התפילה הספרדיים והאשכנזיים בהם נהג האריז"ל.....	283
האריז"ל ומנין התיבות של חסידי אשכנז.....	290
הנחת תפילין בחול המועד.....	296
דברי האריז"ל על הנחת תפילין בחול המועד ודבריו על שינוי מסורת אבות 296 / פרשנותו של ה'משנת חסידים' לדברי האריז"ל 298 / האם התכוין האריז"ל גם לאשכנזים? 300 / המהרח"ו הוא הסמכות היחידה בתורת האריז"ל 304 / הרש"ש מול ה'משנת חסידים' 307 / גדולי האשכנזים מול ה'משנת חסידים' 308	
רבי נתן אדלר והנחת תפילין בחול המועד.....	312
סיכום.....	317
הבעש"ט והשיטות השונות בתנועת החסידות.....	321
אשכנזים בודדים שחדלו מהנחת תפילין בחול המועד.....	321
הבעש"ט וממשיכי דרכו אינם מניחים תפילין.....	326
פסקו של בעל ה'תניא' בניגוד למנהגו.....	337
הגנת חסידים על מניחי תפילין.....	340
מניחי תפילין בעולם החסידות.....	343
מאבקו הנמרץ של ה'דעת קדושים' למען הנחת תפילין.....	349
הוראת ה'דברי חיים' שבחורים יניחו תפילין.....	359
'מנהג סיגט' - רק עושי מלאכה מניחים תפילין.....	370
סיכום.....	377
הגר"א ותלמידיו מול מסורת ליטא.....	379
חידושו המפתיע של הגר"א.....	379
שיבושים בהעתקת חיבורי הגר"א והדפסתם.....	381
הקושי לרדת לעומק דעת הגר"א.....	385
נימוקי הגר"א לאי הנחת תפילין.....	389
קושי בהבנת הגהת הגר"א על פי הירושלמי.....	394
חידוש בשם הגרי"ז לדחות הנחת תפילין עד אחר המועד.....	402

426	חוסר ההכרעה בשושלת בריסק
430	קורת רוח חסידית מעמדת הגר"א
436	מנהגי הגר"א לא פשטו בליטא
448	יהודי ליטא המשיכו להניח תפילין בחול המועד
462	גדולי ליטא מעודדי הנחת תפילין בארצות הברית והפזורה
467	סיכום

470 גדולי האחרונים ממשיכי המסורת בארצות אשכנז ופולין

470	בסיס מסורת אשכנז - רבותינו הראשונים
473	תקיפותו של מהרש"ל
481	פסיקה לדורות של הרמ"א
486	גדולי פולין ממשיכי מסורתה
491	גדולי בוהמיה ומוראביה
495	אשכנז - מעוז המניחים עד הדור האחרון
507	סיכום

509 רבי עקיבא איגר וה'חתם סופר' על משמר המסורת

509	השפעתו של רבי עקיבא איגר
515	קפידה על המבטלים את קבלת אבותיהם להניח תפילין
520	ספק חיוב דאורייתא
521	אחוות רבי עקיבא איגר וחתנו ה'חתם סופר'
523	איסור נטישת מסורת אשכנז ופסקי הרמ"א
526	מעמדו ההלכתי של ספר הזוהר
538	השערה בדויה: ה'חתם סופר' חשש מהרפורמים
541	אי אפשר לקבל את דברי הזוהר כפשוטם
553	הפשט המהפכני של ה'חתם סופר' בדברי הזוהר על תפילין
558	הנחת תפילין במוסף

565ה'חתם סופר' הנחיל לדורות את הנחת התפילין בחול המועד
576שמועות שוא על תפילין ריקות של ה'חתם סופר'
582תפילין מרעק"א משוחות ב'לאק' שהניח החת"ס בחול המועד
585סיכום

588 ברכה על תפילין בחול המועד

588אין מברכים מחמת ספק מצוה ואיסור 'בל תוסיף'
591אין מברכים מפני שברכות אינן מעכבות
593תפוצת הנחת תפילין בלא ברכות המצוה
	פרובינצא 593 / ספרד 594 / צרפת 595 / אשכנז 597 / איטליה 600 / פולין 602 /
	ליטא 603 / אוסטרו-הונגריה 606 / תנועת החסידות 607
609ברכה על תפילין של יד בלבד
612ברכות התפילין בהרהור
614ברכות תפילין בלי הזכרת השם
616עשיית תנאי בהנחת תפילין
621רצועות בעלמא כתכשיט לנוי ולפאר
624אי אמירת ברכות תפילין אינה פותרת את הספק
626אמירת ברכות אינה מוכיחה שמניחן לשם מצוה
630מחייבי ברכה על הנחת תפילין
	הוראת המהר"ם והרא"ש 630 / השפעת הרא"ש לדורות 632 / אוסטרו-הונגריה
	634 / איטליה 637 / פולין 640 / ליטא 642 / אשכנז 643
647ברכות התפילין בלחש בחול המועד
	ברכות התפילין בקול רם בכל ימות השנה 647 / מנהג מאוחר לברך כל השנה כולה
	בלחש על תפילין של ראש 652 / עדות הרמ"א על אמירת ברכות התפילין בלחש
	בחול המועד 659 / השגת הט"ז 660 / להורות שיש בהם מקצת קדושת האות 660
	/ לעורר יתר זהירות בכבוד המועד 661 / למנוע זלזול ב'חותם המלך' ובפוסקים
	אוסרי ההנחה 662 / היכר שמברכים מצד הספק 663 / למנוע מחלוקת בבית
	הכנסת בין המברכים לשאינם מברכים 663 / למנוע מחלוקת בין המניחים לשאינם
	מניחים 665 / למנוע עניית 'אמן' מסופקת 667 / בני אשכנז ממישיכים באמירת
	הברכות בלחש בחול המועד 669

672 סיכום

675 'לא תתגודדו' בתפילין בחול המועד

675 מקור האיסור של 'לא תתגודדו'

683 הקפדה על נמנעי הנחת תפילין בקהילות שמנהגן להניח

692 האוסרים תפילה משותפת של מניחים ושאינם מניחים

694 'אין נכון' להתפלל יחדיו

698 אם יושבים בנפרד מותר להתפלל יחדיו

700 שיטת המקילים בענין 'לא תתגודדו' בזמן הזה

703 התפשטות המנהג שמניחי תפילין מתפללים יחד עם שאינם מניחים

710 המתירים להימנע מהנחת תפילין בתוך ציבור של מניחים

717 מותר לנהוג לעצמו אם אינו מורה לאחרים

721 ביחיד אין איסור 'לא תתגודדו'

723 במסורות ידועות לכל אין 'לא תתגודדו'

731 אם המניחים לא מברכים אין 'לא תתגודדו'

733 אם המניחים מברכים בלחש אין 'לא תתגודדו'

737 הליכה ברשות הרבים עם תפילין

739 תפילין בלי פרשיות - למניעת 'לא תתגודדו'

747 סיכום

751 ספרדים, חסידים ופרושים בארץ ישראל

751 מנהג ארץ ישראל מקדם ומסורת ה'מוסתערבים'

755 גרושי ספרד בארץ ישראל

757 הספרדים בארץ ישראל מפרסמים איסור תפילין בחול המועד

762 החסידים ותלמידי הגר"א מצטרפים לאוסרי התפילין בארץ ישראל

764 נימוק א' שלא להניח: תהליך מן השמים מיוחד לארץ ישראל

767 נימוק ב' שלא להניח: חול המועד בארץ ישראל שונה מבחוץ לארץ

768נימוק ג' שלא להניח: צירוף נסיבות היסטוריות של עליות מסוימות
770סיכום

772 יוצאי אשכנז הותיקים בארץ ישראל

772חיבת ארץ ישראל של חכמי אשכנז
776נדרי עליה לארץ ישראל
778סכנות הדרכים של בני אשכנז
784הקשיים הרוחניים בארץ ישראל
787הקשיים הגשמיים בארץ ישראל
790בעלי התוספות עולי ארץ ישראל
793עולי אשכנז אחר גזירות ק"ט
799האשכנזים בירושלים אחר גירוש ספרד
805האשכנזים בצפת אחר גירוש ספרד
811לידתה של שמועה על האשכנזים שחדלו להניח תפילין
814מנהגו של השל"ה בירושלים
821האשכנזים בארץ ישראל אחר ימי השל"ה
828סיכום

831 נאמני אשכנז בדורותינו בארץ ישראל

831המבט על מנהגי האשכנזים בארץ ישראל
832הנחת תפילין אינה מצוה התלויה בארץ
841פוסקים הנוהגים כהגר"א שהתירו הנחת תפילין בארץ ישראל
843פוסקי הדור שתמכו במניחי התפילין בארץ ישראל
847גדולי ליטא שהניחו תפילין בארץ ישראל
854גדולי הונגריה שהניחו תפילין בארץ ישראל
859גדולי גרמניה שהניחו תפילין בארץ ישראל
864האם להתפלל עם תפילין ביחידות או בציבור ללא תפילין?

868 מקור ההתנגדות למנין של מניחי תפילין בארץ ישראל

871 ה'בית יוסף' לא התנגד למניינים נפרדים בארץ ישראל

874 המסתייגים מהנחת תפילין בבית כנסת של מניחי תפילין

875 המתירים להניח תפילין בבית כנסת של מניחי תפילין

889 סיכום

893 מפתח שמות ומקומות

פתח דבר

"בחול המועד... תפילין לא הנחת, אחרי כי כבוד אדוני אבי... וכל החסידים אשר בבית מדרשינו חדלו מלהניחם בחול המועד. והתמרמר על זה [חמי רשכה"ג הג"ר עקיבא איגר זי"ע], באמרו: "תופשי תורה בארץ אשכנז ובארצות סביבותיה קיימו עליהם ועל זרעם תורת משה הרמ"א נ"ע בכל השגותיו על הוראת ה'בית יוסף', ותורת משה מורשה לנו מבלי נטות ממנה להקל או להחמיר".

(מכתב הג"ר חיים שמואל בירנבוים, איגרות סופרים, כתבי רעק"א, ס' מ"ז)

הכרך החמישי של סידרת 'שרשי מנהג אשכנז' יוצא לאור אחר הפסקה ממושכת. הרבה סיבות לכך, חלקן ידועות לי, חלקן נסתרות ממני, והכל ממנו יתברך שמו. העובדה שהכרכים הקודמים אזלו מזמן מן השוק, גם מהדורותיהם החוזרות, מעידה שיש ביקוש למידע על מנהגי אשכנז. ואכן רבים וטובים הפצירו בי להמשיך בעבודה זו, ואיני רואה את עצמי פטור ממנה.

הכרך שלפנינו בניגוד לקודמיו הכוללים נושאים אחדים, מתמקד בענין אחד, המחלוקת הכבירה אם יש להניח תפילין בחול המועד.¹ כאשר החילותי לעסוק בה, לא שיערתי שכה רחבה היא. מי שדחק בי לעמול בסוגיא זו ולהניח בצד את שאר עיסוקיי, הוא אחי וראש הרה"ג ר' אליעזר דוד המבורגר שליט"א, מרביץ תורה בקהילת טורונטו שבקנדה. בשנות שבתו בחוץ לארץ ראה כיצד מתפללי נוסח אשכנז לא מעטים נוטשים את מסורת אבותיהם מקדם קדמתה וחדלים מהנחת תפילין בחול המועד. הוא התרשם שחוסר מודעות לדברי גדולי ישראל הרבים שמפיהם חיו אבותיהם, גרם להם לרפות ידים ולהקל ראש בתפילין של יד ושל ראש, ולנטישה המונית של מצוה שהיתה מוחזקת בידם כמצוה דאורייתא, ומתוך התעלמות מהלאו של 'אל תטוש תורת אמך'.

מחלוקת עתיקת יומין, החריפה, הקיצונית והממושכת ביותר בתולדות ישראל, סובבת את השאלה אם חובה להניח תפילין בימי חול המועד, או לפחות אם מותר להניח בהם תפילין, או שמא אסור חול המועד בהנחת תפילין ויש בו עוון מיתה. על עוצמתה של מחלוקת כבירה זו עמדו כמה חכמים, שמבחר מדבריהם יובא פה:

¹ עם זאת לשלימות התמונה הרחבתי את הדיבור על נושאים שלא נחקרו כדבעי ונצרכים פה להבנת המציאות ההיסטורית והחברתית, כמו הפרקים על ספר הזוהר, תורת האריז"ל ועולי ארץ ישראל לדורותיהם.

- "כמה קולמוסות נשתברו וכמה דיואות נשתפכו כבר על האי עניינא של הנחת תפילין בחולו של מועד, וכאשר ראה ראינו כמה נחלקו גאוני עולם במקור הדין בהבנת התלמוד בבלי והירושלמי".²
- "תפילין] בחול המועד... מחלוקת זה עצום מאד מכת הקודמים, ואם אבא העיר להביא דבריהם, אפילו בקצור, יכלה הזמן".³
- "בדין הנחת תפילין בחול המועד, כבר היא מלחמה נשגבה בין ראשונים וכן באחרונים... ולא הניחו מקום להתגדר בו".⁴
- "בענין תפילין בחול המועד... הוי פלוגתא רחוקה בין הסוברין שיש מצוה וחיוב [דאורייתא], ובין הסוברין שיש איסור [וחיוב מיתה]... דלא מצינו פלוגתא רחוקה כזו".⁵
- "ה'בית יוסף'... פסק כהזהר דהמניח תפילין בחול המועד חייב מיתה, אבל רוב העולם בכל תפוצות ישראל הרי מניחין תפילין בחול המועד על פי דעת הרמ"א... שניהם נתקבלו בכל תפוצות ישראל בכל הדורות, והם אמת ותורתם אמת... הרי מרחק רב ביניהם כרחוק מזרח ממערב, אם כן לרשב"י כל העולם המניחין תפילין ח"ו הם כולם חייבים מיתה ומברכין ברכות לבטלה על תפילין בחול המועד, ועל פי דעת הרמ"א הרי הם מקיימים מצות יוצרינו וכמו שכתוב בתורה: 'וקשרתם'.⁶
- "העולם נמצא בכל דור בשאלה, האם צריכים להניח תפילין בחול המועד או לא? וכבר דנים בזה באלפי שאלות ותשובות".⁷

ראשיתה של מחלוקת זו לוטה בערפל. אין לנו מידע ברור על המנהג בזמן בית המקדש, ושום בהירות לגבי תקופת חז"ל, מלבד רמזים המתפרשים לכיוונים שונים.

לפני קיבוץ הגלויות בארץ ישראל בדורות האחרונים, שיצר למראית עין 'מנהג אחיד' של אי הנחת תפילין בחול המועד, החלוקה במנהגים היתה ברורה למדי, הספרדים בסוף תקופת הראשונים חדלו לגמרי מהנחת תפילין, ובכל קהילות האשכנזים ללא יוצא מן הכלל המשיכו להניחן עד שקמה תנועת החסידות. בתקופת האחרונים היה ידוע שהספרדים ומתפללי נוסח ספרד נמנעים מהנחת תפילין בחול המועד, ואילו מתפללי נוסח אשכנז מניחים אותן.

היות ובני אשכנז קיבלו שהמסורת שבידיהם היא קדומה מאוד, וכלשונו הידועה של הרא"ש: "חכמי אשכנז... היתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן",⁸ הושרש אצלם ענין התפילין בחול המועד הרבה יותר מאשר בארצות אחרות. ואם כי הנחת

² ר"ד מילדולה, דברי דוד, סי' א', אמשטרדם תקי"ג, דף א טור ב.

³ ר"י מולכו, שלחן גבוה, שלוניקי תקט"ז, או"ח, סי' ל"א ס"ק ב'.

⁴ ר"מ פרידבורג, דברי מרדכי, ווארשא תרכ"ז, סי' י'.

⁵ ר"א קלאצקין, דבר הלכה, סי' נ"ב, לובלין תרפ"א, עמ' 71.

⁶ גאל ישראל: סדר הגדה של פסח עם פירושים וביאורים, מאת הג"ר ישראל זאב הלוי איש הורוויץ אב"ד אויהעל,

ירושלים תשס"ד, עמ' קפ.

⁷ ר"א גרינבלט ור"י נוף, רבבות ויובלות, מעמפיס טנסי תשס"ד, עמ' ג.

⁸ שו"ת הרא"ש, כלל כ', סי' כ'.

תפילין נהוגה היתה בעבר ברחבי תבל, הרי המעוז החזק ביותר שלה בימינו, כמו במסורות אחרות, נותר בידי בני אשכנז.

במהלך כתיבת הספר שלפנינו נפטר מרן פוסק הדור בעל 'שבט הלוי' זצוק"ל, בליל יום ראשון דפסח תשע"ה. ספר זה כקודמיו הוא חלק ממפעל החיים שלי להצלת מנהג אשכנז המובהק, מפעל שנולד מכח פסקיו והדרכותיו. היה בדעתי להקדיש בראש ספר זה כמה עמודים לאישיותו של ה'שבט הלוי' והשפעתו עלי, אלא שגברה עלי הכתיבה וממעט עמודים אלה נולד חיבור שלם: "מווינה ועד זכרון מאיר - ציוני דרך בחיי מרן ה'שבט הלוי'". מחמת מימדיו יצטרך חיבור זה להופיע כספר בפני עצמו.

מיום עמדי על דעתי, כמדומני שהוא היום שבו קבלתי את הוראת ה'שבט הלוי' שעלי לילך בדרכם ופסקיהם של אבות משפחתינו, מעתיקי השמועה, רועי ישראל, מרן רבי עקיבא איגר וה'חתם סופר', חגים ונעים חיי סביב מורשתם שאינה אלא מורשת גדולי אשכנז מדורי דורות. בספר זה על תפילין בחול המועד אני משלם להם חוב של כבוד ומציג בהרחבה את פסיקתם הברורה.

אין בית מדרש ברחבי תבל בו תורתם אינה נלמדת בחרדת קודש, אבל אנו צאצאיהם, ואף שאר בני אשכנז, כפופים לפסקיהם ומשתדלים שלא לסטות מהם, גם כאשר הזרם בדורינו הולך לאפיקים אחרים.⁹

בשעה שספר זה התקרב לשלבי הגמר שלו, בי"ג באדר א' תשע"ו, נסתלק לבית עולמו פאר צאצאי ה'חתם סופר' בדורינו, צדיק יסוד עולם, הגאון רבי יוחנן סופר מערלי בעל 'אמרי סופר' זצוק"ל. גברא רבה מאוד שכבירים היו פעליו להקמת קרן התורה, העבודה וגמילות חסדים, מתוך אפר הכבשנים. בראשית דרכו בארץ ישראל בהיותו גאון צעיר בן שלושים שנה, כבר נזכר לשבח בכתבי אבי המנוח, רבי משה המבורגר ז"ל, שהיה בן-דוד אביו הגאון רבי משה סופר בעל 'יד סופר' הי"ד.¹⁰ הוא השאיר את חותמו על המוני בית ישראל וביותר על צאצאי ה'חתם סופר'. ספריו מכריזים על תורתו, תלמידיו לאלפים מעידים על מסירות נפשו להרבצת התורה; ספרי מרן ה'חתם סופר' וצאצאיו שהשקיע ממון רב בהדרתם ועריכתם בפאר ובשיא הדייקנות מעידים על התדבקותו בו;

⁹ סיפור מופלא על אחד מצאצאי ה'חתם סופר' נתפרסם בספר תולדותיו של רבי אברהם גנחובסקי: "גיסו הרב יוסף ברנפלד זצ"ל נפטר בפתאומיות, ובא לבנו ר' רפאל יונה בחלום, ואמר לו שיקפיד מאוד על כל המנהגים שנהג, כיון שזה מסורת אצלם דור אחר דור מה'חתם סופר', שכידוע הם מצאצאיו. והנה זכרו בבית משפחת גיסו, שביום פטירתו החזיק מעטפה מלאה מזומנים, ואמר לבני ביתו שזה פירעון של אחד שהיה חייב לו כסף הרבה שנים, וכאשר חזרו מההלוייה בסוף היום נזכרו בזה, וחייפו בבית ולא מצאו את המעטפה. והנה שוב בא המנוח בחלום לבנו ואמר לו שהמעטפה נמצאת מאחורי ספר פלוני. וכן הוה. וסיפר רבינו להגאון רבי ברוך שמעון בעל ה'ברכת שמעון' זצ"ל, את שני החלומות הללו שחלם האחיין שלו. ואמר הגאון רבי ברוך שמעון לרבינו: 'האם אתם חושבים שבשביל כסף האבא יטרח באמצע השבעה לרדת מלמעלה? כל כוונתו היתה, שכשם שאתם רואים שהחלום הזה הוא אמיתי, כמו כן תדעו שמה שבאתי להזהירכם לשמור את כל מנהגי ה'חתם סופר' גם זה חלום אמיתי, ותקפידו על כך, ולא תאמרו חלומות שווא ידברו'". סיפור זה פורסם ע"י רש"א פיש, אגן הסהר: עובדות והנהגות עצות והדרכות מרבינו הגדול הגאון האדיר והמופלא רבי אברהם גנחובסקי זצ"ל, בני ברק תשע"ה, עמ' 206-207.

¹⁰ כפי המובא בספרי: זכרונות ומסורות על ה'חתם סופר', עם הסכמת גאב"ד ערלוי, ירושלים תשע"ד, עמ' 357.

תפילתו הזכה והנרגשת תוך הקפדה על נוסח אבותיו ומנהגיהם העתיקים, עשו רושם כביר; מעשי החסד שלו רבו מספור, ולא תמיד שלטה בהם עין הבריות. מלבד מעשיו העצומים להרבות תורה ויראה ולהפצת כתבי מרן ה'חתם סופר', הוא היה בדורינו עמוד הימיני של מניחי התפילין בחול המועד בארץ ישראל, כאשר הניח לעין כל, וחזק את ידי המעטים האוחזים גם הם בהוראתם התקיפה של אבותינו הקדושים.

והנה, שבר על שבר הושברנו. בעת שספרנו זה ירד לבית הדפוס נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש, בערב חנוכה תשע"ח כבה אורו של מנהיג הדור והדרו, רבן של כל בני הגולה, מרן ראש הישיבה הג"ר אהרן יהודה ליב שטיינמן בעל 'אילת השחר' זצוק"ל, אשר נשא על לוח לבו את דאגת כלל ישראל ופרט ישראל, לבל ידח ממנו נידת, ועשה שלא תשתכח תורה מישראל, ומתוך כך אף דאג על כך שלא תשתכח מסורת אבותינו שבאשכנז מפי זרעם ומפי זרעם.

חשוב היה לו להזכיר לבני אשכנז כי "בגרמניה היו אנשים גדולים, כמו המהר"ם מרוטנבורג שהיה בגרמניה, וכן הרא"ש היה בגרמניה, נמצא שהכי גדולים מה שיש לנו - היו במדינות אלו,¹¹ בצרפת ובגרמניה".¹² בין היתר החשיב את הקפדתם לומר פיוטים והביע את צערם על כך שבני ארצות אחרות חדלו מלאמרם. הוא שיבח את מייסדי המניינים של בני אשכנז בארץ ישראל שהחזירו את אמירת כל הפיוטים הן בשבתות מצויינות והן ברגלים, וממשיכים את המסורת הישנה לומר בציבור 'אדון עולם' ו'יגדל' לפני התפילה ולאחריה. הוא העלה על נס את מאמצייהם להחיות את הניגונים המקובלים מקדם, וציין כי חלקם הם מורשה מרבינו המהרי"ל ולמעלה בקודש.¹³ כאשר הגיעה לאוזניו השמועה שיש המערערים בקול רעש גדול על מנהג מסויים שלא היה ידוע בקהילות מזרח אירופה ומקיימים אותו יוצאי אשכנז גם בבני ברק, הגיב בתמיהה על המערערים הללו שאינם יודעים שלמנהג זה יש יסוד בפוסקי אשכנז המובהקים ומנסים לבטלו בטענות שוא.¹⁴

בעת ביקורו בארצות הברית כאשר הופיע בפני בני 'קהל עדת ישורון' של יוצאי גרמניה בווינינגטון הייטס, דיבר "בשבח הדבקות במנהגי אבות ללא שינוי, ועל חשיבות דביקותם במנהג פרנקפורט".¹⁵ רושם רב עשתה אותה "שיחת מוסר בענין נוסח פרנקפורט ב'קהל עדת ישורון' ליוצאי גרמניה",¹⁶ בה אמר להם כי "חובה לשמר מסורת

¹¹ על כך ראה בספרי הישיבה הרמה בפירודא: עיר תורה בדרום גרמניה וגאוניה, בני ברק תש"ע, ג' כרכים.

¹² שיחה מיוחדת בנושאי חינוך שנאמרה בכנס חיזוק בעיר שטראסבורג באדר תשס"ב, נדפסה ב'והגדת', מוסף בקהילה לענייני חינוך, פסח תשס"ו, עמ' 5.

¹³ אמר זאת במסגרת שיעור שבועי בשבת קודש פרשת עקב תשס"ד, ודבריו נמסרו לנו מפי שניים משומעי השיעור, הרב עזריאל הכהן מונק שליט"א והרב אליעזר קפלן שליט"א.

¹⁴ מקורות המנהג מפורטים בשרשי מנהג אשכנז, ח"ב, בני ברק תש"ס, פרק 'כפילת מילים בסוף קריאת שמע'.

¹⁵ ר"י פרידמן, 'המסע והמשא... הבקור של הגאון הגדול רבי אהרן יהודה ליב שטיינמן שליט"א בהיכלי התורה והישיבות', יתד נאמן, מוסף שבת קדש, עש"ק פ' ויצא תשס"ה, עמ' 25.

¹⁶ 'יומן האירועים', שם, עמ' 14. על אירוע זה נמסר בהפנקס: קטעים מתוך יומנו האישי של הג"ר יצחק לווינשטיין איש סודו ואמונו של רשכבה"ג מרן הגראי"ל שטיינמן, בני ברק ער"ה תשע"ו, עמ' 122: "פנינו מועדות לתפילת מעריב בבית הכנסת של הקהילה היקית'. אלפי אנשים מחכים כדי לקבל את פני מרן שליט"א. הכניסה לבית

ומורשת אבות ללא שינוי במסורת, ועלינו לדעת, שלכל שבט משבטי ישראל היתה יחודיות מיוחדת,¹⁷ ולכן על כל אחד מחברי קהילה זו מוטלת החובה לשמור את מורשת אבותיו, ולהיות בכך למופת גם לאחרים".¹⁸ הוא סיים את קריאתו זו בהדגשה כי "חשוב מאוד לשמור על מסורת זו עד ביאת גואל צדק".¹⁹

אהדתו לשמירת מסורת אשכנז היתה עקבית. בחור ישיבה צעיר בבני ברק ממשפחה של יוצאי אשכנז, סיפר לו על רצונו לאחוז במנהג אבותיו ולהתעטף בטלית, אך אמו מתנגדת לכך מחשש שבישיבה בה הוא לומד ייחשב לבחור משונה ויוצא דופן. הורה לו רבינו להתעטף בטלית, בהבהירו לו שהחשש שהליכה בדרך אבות גורמת לנזק היא חסרת יסוד.²⁰

אחד מידידי, אברך בן תורה ממשפחה יוצאת ליטא, סיפר לו כי הורגל להתפלל באחד מבתי הכנסת כמנהג אשכנז, וחש התרוממות מיוחדת בתפילה הנהוגה בהם, ממילא ילדיו גדלים לאור מסורת זו. הגראי"ל חיזק את ידיו ואמר לו שהדבר ישר והגון וכי ימשיך להתפלל שם.²¹

רבינו ה'אילת השחר' אשר חי שנים אחדות בשווייץ, בה קיימות קהילות פעילות של בני אשכנז, הכיר את טיבן מקרוב. בערוב ימיו נתבקש כותב השורות²² להמציא לו הקלטה של ניגון פראנקפורטאי ל'יגדל' שזכר מאותה תקופה. הרקע לכך התפרסם מאוחר יותר מפי בנו:

מרן... הגיע ממש בדד לשוויץ מבלי גואל ומכר... בשנים האחרונות אכן שמעתי ממנו כמה פעמים, שהיה מיואש מאד באותה תקופה... וכשניסינו לתהות מה חיזק אותו במצב כה נורא, הוא סיפר שנכנס פעם בליל שבת סמוך להגעתו לשוויץ לבית מדרש של 'ייקים' להתפלל עמם, ואז הבחין שאחרי התפילה שרו השיר 'יגדל אלוקים חי' במנגינה עריבה, הוא החל לחשוב על מילות השיר 'אחד ואין יחיד כיחודו', 'לפדות מחכי קץ ישועתו' והמנגינה, ואז נכנסה לליבו אמונה יוקדת, באומרו שהוא אכן נמצא עם הקב"ה והוא יפדה אותו מצרתו אם ידבק בו ובתורתו, וזה חיזק אותו מאד. מעניין לציין, שזמן רב הוא ניסה להיזכר במנגינה ששרו אז אך לא הצליח להיזכר בכך, עד שבאחד הימים היה בבית מרן

הכנסת איטית מחמת הדוחק הרב. לאחר שנכנסים ויושבים, רב בית הכנסת מקדם את ראש הישיבה, ולאחר מכן מרן שליט"א מדבר על מנהגי אשכנז ששמרו וישמרו הלאה במסורתם המקורית".

¹⁷ ראה להלן פרק 'האריז"ל, שורשיו באשכנז ושאלת התפילין', תת-פרק 'דברי האריז"ל על הנחת תפילין בחול המועד ודבריו על שינוי מסורת אבות'.

¹⁸ ר"ש ברוכי, 'אלפים בהיכלי התורה... האזינו לדברי חיזוק מפי הגאון הגדול רבי אהרן ליב שטיינמן שליט"א', יתד נאמן, י"ב במרחשון תשס"ה, עמ' 2.

¹⁹ KAJ Newsletter, A bi-weekly publication of Congregation K'hal Adath Jeshurun Bennett Avenue, New York, NY 10033, Volume 35, no. 3, Nov. 10, 2004, p. 2

²⁰ מפי בעל המעשה הרב מ"מ שליט"א, באותם ימים, וחזר ואישר באוזני את הדברים בעת השלמת ספר זה.

²¹ מפי בעל המעשה הרב י"ס שליט"א, ש"ק פ' נצבים תשס"ה.

²² מרן שהכיר את הספר 'שרשי מנהג אשכנז' ואף שיגר הערות למחברו, כתב לו הסכמה, אולם זו אבדה בנסיבות מצערות. עם זאת העידוד בעל פה נשאר וממשיך ללוות אותנו.

הרב עזריאל מונק שליט"א, שאף הוא ממוצא 'יקי', אמר שהוא מכיר מנגינה הנהוגה לשיר זה אצל ה'ייקים'. הוא החל לשיר זאת למרן ראש הישיבה... ששמח ואמר מיד שאכן זוהי המנגינה והתרגש לשיר זאת, ולהיזכר במילותיו שחזקוהו בהיותו בדד. מאז, מדי מוצאי שבת קודם תפילת ערבית, שרים מקורביו ובני ביתו שיר ומנגינה זו, כי זה מזכיר לו את כל הסייעתא דשמיא שהיתה לו באותם ימים קשים בהיותו בדד בארץ ניכר.²³

את הספר הזה כתבתי בתקופה לא קלה בחיי. הוא לא היה מגיע לאיכותו הנוכחית אלמלא עידודה הרב של רעייתי הדגולה תחי', ובעיקר בזכות הכוחות העצומים שהשקיע בו בני היקר הרה"ג ר' משה המבורגר שליט"א, שסייע בכתיבתו באמונת החכמים המושלמת שלו באבותיו גדולי אשכנז, בדביקותו חסרת הגבולות במטרה, בכשרונותיו הברוכים, בדיוקנותו הנדירה ובבקשת האמת המופלאה שלו. לו יאתה תודת כולנו. ולסיום אביע הכרת הטוב קדם מרן הגאון הגדול רבי דוד פיינשטיין שליט"א ראש מתיבתא 'תפארת ירושלים', על דברי העידוד על סידרת ספרי 'שרשי מנהג אשכנז' וחיזוק ידיי להוציא לאור את הכרך שלפנינו, בו הובאו בהרחבה פסקיו הבהירים של אביו רבן של כל בני הגולה רבינו משה פיינשטיין בעל 'אגרות משה' זצוק"ל. זכות כל רבותינו הגדולים שאת דרכם אנו מתאמצים להמשיך, תעמוד לנו ולצאצאינו עד עולם.

בני ברק, נר שני של חנוכה תשע"ח
יום פטירת ק"ז חתן מרן ה'חתם סופר' זי"ע
הג"ר בנימין שלמה זלמן שפיצר זצוק"ל

בנימין שלמה המבורגר

²³ 'שיחה עם הג"ר משה שטינמן', אילו - מוסף פסח תשע"ו, יתד נאמן, עמ' 29. עם פטירת מרן פורסמו הדברים שוב ביתד נאמן, כ"ה בכסלו תשע"ח, עמ' 20.

תפילין בחול המועד בדורות הראשונים

הוכחות לחיוב ההנחה מדברי התנאים והאמוראים

כה אמרו רבותינו: "גדולה מצות תפילין שכל המניחן מאריך ימים,¹ שנאמר:² 'השם עליהם יחיו'. ואמר רבא: 'כל המניח תפילין ומתעטף בציצית וקורא קריאת שמע ומתפלל, מובטח לו שהוא בן העולם הבא'. ואמר אביי: 'מערב אני בו שאין אש של גיהנם שולט בו'. רב פפא אמר: 'מערב אני בו שכל עונותיו נמחלין'. וכל מי שאינו מניחן הוא בכלל פושעי ישראל בגופן.³ לכך צריך כל אדם להיות זריז בהן".⁴ רבותינו שבאשכנז, בלי יוצא מן הכלל, הקפידו על הנחת תפילין אף בחול המועד כחלק מזריזותם הגדולה בקיום מצוה זו. קולם בסוגיא זו נשמע למרחקים, ויחד עם חכמי ישראל בארצות אחרות שסברו כמותם, הביאו הוכחות מדברי התנאים והאמוראים, שאין חול המועד שווה למועד עצמו. על חכמים אלה נמנו גם רבותינו הראשונים בצרפת ואיטליה, וחלק מרבותינו שבספרד ופרובינצא. נפתח כאן בהבאת עיקרי הראיות של רבותינו אלה וממשיכיהם.

א. בחול המועד אין את של שביבת מלאכה

מחלוקת תנאים היא אם שבתות וימים טובים הם ימי הנחת תפילין. שיטת הסוברים שבשבתות וימים טובים מניחים תפילין שרשיה במשנה מפורשת במסכת שבת: "לא יצא האיש בסנדל המסומר, ולא ב[סנדל] יחיד בזמן שאין ברגלו מכה. ולא בתפילין... ואם יצא, אינו חייב חטאת".⁵ על כך נאמר בגמרא: "ולא בתפילין. אמר רב ספרא, לא תימא אליבא דמאן דאמר שבת לאו זמן תפילין הוא, אלא

¹ מנחות מד ע"א.

² ישעיהו לח, טז.

³ ראש השנה יז ע"א.

⁴ לשון הטור או"ח סי' ל"ז.

⁵ שבת ס ע"א.

אפילו **למאן דאמר שבת זמן תפילין הוא לא יצא**, דילמא אתי לאיתויי ברשות הרבים. ואיכא דמתני לה אסיפא: 'ואם יצא אינו חייב חטאת', אמר רב ספרא, לא תימא אליבא **דמאן דאמר שבת זמן תפילין הוא**, אלא אפילו למאן דאמר שבת לאו זמן תפילין הוא אינו חייב חטאת, מאי טעמא? דרך מלבוש עבידא".⁶

מבואר איפוא שיש שיטת תנאים לפיה שבת הוא זמן תפילין, וכל שכן חול המועד.

עוד מדייקת הגמרא שם מדברי ברייתא: "המוצא תפילין מכניסן זוג זוג, אחד האיש ואחד האשה". ואי אמרת נשים עם בפני עצמן הן, והא מצות עשה שהזמן גרמא הוא, וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות? התם קסבר **רבי מאיר**, לילה זמן תפילין הוא, **ושבת זמן תפילין הוא**, הוה ליה מצות עשה שלא הזמן גרמא, וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא נשים חייבות".⁷

הרי לנו שהתנא רבי מאיר הוא מהסוברים ששבת זמן תפילין הוא. עוד דייקו האמוראים במסכת עירובין מלשון הברייתא: "תניא, המוצא תפילין מכניסן זוג זוג, אחד האיש ואחד האשה, אחד חדשות ואחד ישנות, דברי **רבי מאיר**. **רבי יהודה** אוסר בחדשות ומתיר בישנות. עד כאן לא פליגי אלא בחדשות וישנות, אבל באשה לא פליגי. שמע מינה, [תפילין] **מצות עשה שלא הזמן גרמא הוא**, וכל מצות עשה שאין הזמן גרמא, נשים חייבות".⁸

פירש רבי שלמה בן אדרת הרשב"א (ד' תתקצ"ה-ה' ע'): "עד כאן לא פליגי אלא בישנות וחדשות, אבל באשה לא פליגי. אלמא **בין לרבי מאיר, בין לרבי יהודה, תרווייהו סבירא להו דשלא הזמן גרמא הוא, ושבת זמן תפילין הוא**, ומתניתין רבי מאיר ורבי יהודה".⁹

אולם על דעתם זו ששבת זמן תפילין הוא, חלקו התנאים רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא.¹⁰ שני תנאים אלה דרשו את ההלכה הזו ששבת אינה זמן תפילין מפסוקים שונים. לדברי רבי יוסי הגלילי מהפסוק: "ושמרת את החקה הזאת למועדה **מימים ומימה**",¹¹ היינו "**מימים ולא כל ימים**, פרט לשבתות וימים טובים".¹²

⁶ שבת סא ע"א.

⁷ שבת סב ע"א.

⁸ עירובין צו ע"א.

⁹ חידושי הרשב"א עמ"ס עירובין צו ע"ב.

¹⁰ בעירובין צה ע"ב נסתפקו האמוראים אם לפי רבן גמליאל שבת זמן תפילין הוא: "רבן גמליאל אומר שנים שנים. מאי קסבר? אי קסבר שבת זמן תפילין הוא, זוג אחד אין, טפי לא. ואי קסבר שבת לאו זמן תפילין הוא, ומשום הצלה דרך מלבוש שרו ליה רבנן, אפילו טפי נמי. לעולם קסבר, שבת לאו זמן תפילין הוא, וכי שרו רבנן לענין הצלה דרך מלבוש במקום תפילין... הכא בשבת זמן תפילין קמיפלגי. דתנא קמא סבר, שבת זמן תפילין הוא, ורבן גמליאל סבר, שבת לאו זמן תפילין הוא. ואיבעית אימא, דכולי עלמא שבת זמן תפילין הוא. והכא במצות צריכות כוונה קמיפלגי. תנא קמא סבר, לצאת בעי כוונה, ורבן גמליאל סבר, לא בעי כוונה".

¹¹ שמות יג, י.

¹² עירובין צו ע"ב; מנחות לו ע"ב.

מאידך גיסא דרש זאת רבי עקיבא משני פסוקים אחרים. "רבי עקיבא אומר, יכול יניח אדם תפילין בשבתות וימים טובים? תלמוד לומר: **ויהיה לאות** על ידך [=ידכה] ולטוטפת בין עיניך,¹³ מי שצריכין **אות**, יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות".¹⁴ לפי ברייתא נוספת למד זאת רבי עקיבא מפסוק דומה. "רבי עקיבא אומר, יכול יניח אדם תפילין בשבתות וימים טובים, תלמוד לומר: **ויהיה לך לאות** על ידך, מי שצריכין **אות**, יצאו אלו שהן גופן אות".¹⁶

ביאר רבי שלמה יצחקי רש"י (ד' ת"ת-תתס"ה): "מי שצריכין אות, ימים שישראל צריכין להעמיד אות על עצמן, להכיר שהם מחזיקים בתורתו של הקדוש ברוך הוא, יצאו שבתות וימים טובים **שהן עצמן אות בין הקדוש ברוך הוא לישראל**, דכתיב:¹⁷ 'כי אות היא ביני וביניכם'".¹⁸

ההלכה נפסקה כדעת רבי עקיבא ששבת אינה זמן הנחת תפילין, מחמת שיש בה אות.¹⁹ כמה מגדולי רבותינו ביארו, שאין איסור דאורייתא להניחן בשבת כשאינו מתכוין לשם מצוה, אך אין חובה להניחן בשבת.²⁰

¹³ שמות יג, טז.

¹⁴ מנחות לו ע"ב.

¹⁵ שמות יג, ט.

¹⁶ עירובין צו ע"א.

¹⁷ שמות לא, יג.

¹⁸ רש"י עירובין צו ע"א ד"ה מי שצריכין.

¹⁹ רמב"ם הלכות תפילין ומוזוזה וספר תורה פ"ד ה"י; שולחן ערוך או"ח סי' ל"א סעיף א'. נאמר בהלכות קטנות לרא"ש, הלכות תפילין, סי' ט"ז, וכעין זה בתוספות הרא"ש עמ"ס עירובין צו ע"א: "ואין לדחות ולומר דרב סבר דשבת זמן תפילין הוא, **דהא כולי אמוראי סברי דשבת לאו זמן תפילין הוא**". וכן בט"ז או"ח סי' ל"ד ס"ק ב': "דמוכח מסקנא ד'הקומץ' [מנחות] דף ל"ו, **דכולהו אמוראי סבירא להו כן, דלא אמרינן שבת זמן תפילין**".

²⁰ ר"מ המאירי, בית הבחירה עמ"ס סנהדרין סח ע"א: "שבת ויום טוב אינו זמן תפילין, שהרי נאמר בתפילין: 'והיו לאות', ושבת ויום טוב אין צריכין אות, **ומכל מקום המניחן בשבת אין כאן איסור מלאכה אפילו יצא בהן**, שהרי דרך מלבוש הוא, כמו שיתבאר במקומו". מאוחר יותר כתב המג"א סי' כ"ט ס"ק א': "אין איסור להניחם בשבת, אלא משום שמא יצא בהם לרשות הרבים... כשמניחם שלא לשם מצוה אין איסור להניחם". מאידך גיסא הבהיר המג"א סי' ל"א ס"ק א': "אם הניחן בשבת **לשם מצוה** עובר משום 'בל תוסיף'. ועיי"ש בשאר אחרונים שנקטו כמותו. ועיי"ע משנה ברורה, סי' ש"א ס"ק קנ"ח. והאריך בשו"ת שאגת אריה, סי' מ"א, להוכיח שאין איסור להניח תפילין בשבתות וימים טובים, כשאין כוונתו לקיים מצוה, מפני שכאשר עושה את המצוה שלא בזמנה אליבא דכולי עלמא צריך כוונה כדי לעבור על 'בל תוסיף', כדברי המג"א סי' תרס"ו ס"ק ב', ומה שאסור להניחם בשבת הוא מטעם שצריך להסירם כאשר נכנס לבית הכסא וחיישינן שיטלטל אותם ארבע אמות. וכן נפסק בטור ושו"ע סי' ש"א סעיף ז'. וכן מבואר ברש"י סנהדרין סח ע"א ד"ה לחלוץ תפיליו, שאסור להניחן בשבת שמא יצא בהן לרשות הרבים, וכן נראה מפשטות לשון הסוגיא בעירובין דף צו ע"א, דאי לאו זמן תפילין – אין איסור דאורייתא. ובשו"ת שאגת אריה, סי' מ"ו, ביאר שלדעת רוב הפוסקים, שכל מה שאסרו חכמים לצאת בו לרשות הרבים התירו לצאת בו לחצר, יהיה מותר להניח תפילין אף בשבת. כיוצא בזה, על לשון המחבר באו"ח סי' ל"א סעיף א': "שבת ויום טוב אסור להניח תפילין", העיר הגר"א בביאורו שם: "אסור. לשון המחבר, ומדברי מדרש הנעלם [הזוהר] הוא,

כאן אנו מגיעים לנקודה מרכזית שהפכו בה והפכו בה במשך דורות. היות והלכה כרבי עקיבא ששבתות **וימים טובים** יש בהם אות מצד עצמם, ולכן בימים אלה אין צריך האדם להביא על עצמו אות של תפילין – נשאלת השאלה הגדולה: האם ימי חול המועד הם בכלל 'ימים טובים' וגם בהם יש אות, וממילא פטורים אנו מלהניח תפילין בימי חול המועד, או שמא ימי חול המועד אינם מועד ממש וחסרים הם את האות של המועד, ולכן חייב אדם להניח בהם תפילין כדי שיהיה לו אות.

והנה, לפי ההגדרות השונות של מהות האות של שבת ויום טוב, התעוררו דיונים אם היא קיימת גם בימי חול המועד ופטורת מתפילין, או שאינה שייכת לחול המועד ואינה פטורת מהנחתן. המחייבים הנחת תפילין סבורים, לפי דעה מפורסמת, שהאות של שבת ויום טוב היא שביתת המלאכה שנצטוינו עליה מדאורייתא, ואות זו חסרה בימי חול המועד מפני שביתת המלאכה בהם אינה מדאורייתא, ורק רבנן אסרו בהם מלאכה שאינה דבר האבד, ממילא חסרה לנו בהם האות הזו, ובמקומה יש צורך בחול המועד באות של הנחת התפילין. על שיטה זו חולקים הפוסקים או האוסרים הנחת תפילין, והם סבורים שגם בימי חול המועד יש איסור מלאכה מדאורייתא ולכן יש בהם אות בדומה לשבת ויום טוב.²¹

יש מהם שהוסיפו וטענו, שגם אם צודקת ההנחה שאיסור המלאכה החלקי של חול המועד אינו אות הפוטר מתפילין, אזי יש אות אחרת בימי חול המועד של מצוות היום, כגון – ויש בזה כמה דעות – ישיבת סוכה, נטילת לולב, אכילת מצה ופרישה מחמץ. אמנם, המחייבים הנחת תפילין בחול המועד סבורים שאין אלה נחשבים לאות שפוטר מתפילין.²²

כמו שכתב בס"ב, וכן כתב הרא"ש בהלכות קטנות בשם 'ספר העתים'. אבל הרמב"ם והטור לא כתבו 'איסור', אלא 'לאו זמן תפילין הן', וכמש"ל סימן כ"ט, דאין איסור לדעת הטור". גם המור וקציעה, ס"י ל"א. ביאר שעל פי הזוהר בשבת בכל גווני יש איסור להניח.

²¹ עיי' טור ובי"י או"ח ס"י תק"ל. יש להעיר פה שכמה מן האחרונים סבורים שאותם ראשונים שלדעתם איסור מלאכה בחול המועד הוא מדאורייתא פוסקים שאין מניחים תפילין בחול המועד, ואילו אותם ראשונים שלדעתם איסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן פוסקים שמניחים את התפילין בחול המועד. ויש מן האחרונים שסבורים שאין קשר בין המחלוקות הללו. עיי' להלן פרק 'הבעש"ט והשיטות השונות בתנועת החסידות', תת-פרק 'מנהג סיגט – רק עושי מלאכה מניחים תפילין'.

²² כי בסוכות רק בלילה ראשון יש בו חובת אכילה, ועוד שהולכי דרכים פטורים לגמרי מן הסוכה, וכן בפסח אכילת מצה חובה רק בלילה הראשון. ואם כן – אות מנלן? עיין צמח צדק, חידושים אליבא דהלכתא על שיתא סדרי משנה וגמרא, מו"ק פי"ג מ"ד, מהד' ברוקלין תשנ"ה, דף פ; שו"ת חתן סופר, ס"י קכ"ז, ד"ה עוד נלע"ד עפ"י משי"כ התוס'. והשוה, שו"ת רבי משה פרובינצאלו, ח"א, ס"י נ"ד. ועל כך כתב בשו"ת משכנות יעקב, או"ח, ס"י ל"ח (א), עמ' לו: "באמת מאוד נפלא ממני, איך עלה על דעת מקצת הפוסקים דסוכה ומצה נקראים אות, דהא מפורש בשבת פרק 'רבי אליעזר דמילה' [שבת קלב ע"א], דרק שבת ותפילין ומילה המה שלש מצות הנקראים אות, ולא מצה וסוכה ולא שום מצוה אחרת, עיין שם גבי מנין למילה שדוחה שבת, כוליה". ולשיטה זו הובאו ראיות נוספות שמפורטות להלן.

דיון זה נפתח על ידי רבי יצחק ב"ר שמואל מדנפייר הר"י הזקן (ד' תתק"ן). הוא סבר שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן, ומצד זה ודאי שאין פטור מהנחת תפילין, אלא שהתלבט אם יש אות נוספת בחול המועד מצד מצות איסור חמץ או ישיבת סוכה, שמצווים עליהן גם בימי חול המועד של פסח וסוכות, ולפיכך גם בימי חול המועד אין להניחן.²³

יש שהביאו בשמו שהוא אסר הנחת תפילין בחול המועד מהטעם האמור,²⁴ ואין אנו יודעים אם תחילה אסר ולבסוף הסתפק, או תחילה הסתפק ולבסוף אסר,²⁵ ושמה תחילה הסתפק ולבסוף התיר ואף הורה להניח, כפי ששמעו לכאורה מנכדו שגדל על ברכיו, רבי שמואל בן הקדוש רבי אלחנן מקדיזייר (תתקל"ה-תתק"ץ),²⁶ שנחשב למקור על מידע מנהגי סבו ר"י הזקן בשנותיו האחרונות.²⁷

עוד אחד מגדולי הראשונים שגילה פנים לשני צדדים של ראייה זו הוא רבי יצחק ב"ר משה בעל 'אור זרוע' (-ה' כ'). תחילה האריך להוכיח כי "חולו של מועד שמוותר במלאכה מהתורה לא הוה אות, ומניח תפילין אף על גב דאסור [בחמץ] בפסח וחייב

²³ שבלי הלקט, סי' ר"ע; שם, ענין תפילין שימוש תפילין ועשייתן של רש"י ז"ל, מהד' באבער, עמ' 386: "השיב ר' יצחק בר שמואל זצ"ל... להניח תפילין בחולו של מועד נסתפקתי בזה גם אני זה כמה ימים למאן דחשיב להו מצות עשה שהזמן גרמא, כי גם זה יש לומר שגם מצות חול המועד וסוכה ולולב ואיסור חמץ חשיב אות, או דילמא לא כיון שאין בהן שביתה". הלכות קטנות למרדכי, ה' תפילין, רמז תתקס"ט (דפוס ווילנא, דף יג ע"א): "מסופק היה הר"ץ [השוה ספר הרוקח, סי' תע"ה, שזה כינויו: רבינו יצחק ב"ר שמואל הר"ץ] בחול המועד מי נימא דלא הוה חול המועד אות, כיון דמדאורייתא שרי בעשיית מלאכה דקראי בפרק קמא דחגיגה [יח ע"א] אסמכתא ניהו, כדפירש רבינו תם [שם, ד"ה חולו של מועד], ומותר להניחם, או דילמא כיון דשייכי בהלכות יום טוב לגבי איסור חמץ וחייב סוכה וקרבתו אות קרינא ביה ואסור להניחן".

²⁴ כך הובא בספר מצוות גדול, לאוין, סי' ע"ה: "מורי כתב שרבנו יצחק היה אוסר להניח תפילין בחול המועד"; הגהות מיימוניות, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פ"ד ה"י אות כ': "כתב רבינו יהודה, שר"י היה אוסר להניח תפילין בחול המועד, שהרי יש בהן אות בפסח מצות בסוכות סוכה ולולב"; פסקי תוספות ממסכת מועד קטן, סי' פ"ח: "חייב להניח תפילין בתשעה באב ולא בחול המועד, וכן נוהג ר"י"; חידושי הריטב"א עמ"ס מועד קטן יט ע"א: "נחלקו רבותינו בעלי התוספות ז"ל אם מניחין תפילין במועד, ויש אומרים שאין זמן תפילין בימים טובים מפני שיש בהן אות גם כן בפסח אות של חמץ ובסוכות של סוכה ולולב... וזה דעת רבינו יצחק ז"ל".

²⁵ ועיי' סוף דברי התוספות מועד קטן יט ע"א ד"ה רבי יוסף, וכן תוספות מנחות לו ע"ב ד"ה יצאו.

²⁶ תפילין בחול המועד, רבי שמחה משפירא ועוד, כתב יד אוקספורד 786, קובץ פסקים ומנהגים שנכתב על ידי תלמידו של רבינו שמואל בן רבינו ברוך ממגנצא בעל 'ספר החכמה', ונדפס בתוך: מאורות הראשונים, בעריכת הרב שמואל אליעזר שטרן, ח"א, ירושלים תשס"ב, עמ' קג; נר מערבי – במה ללומדי הירושלמי, ח"ז, שנה ד', גליון ג', סיון תשנ"ג, עמ' טז; שיטת הקדמונים – פסקי רבינו יוסף תלמיד רבינו שמואל הרואה מבאמבערג, בעריכת הרב משה בלוי, ניו יורק תשנ"ב, עמ' של; פסקי תוספות להלכות תפילה מרבינו יצחק ב"ר משה (מיוחס לאור זרוע), בתוך: שיח תפלה, לזכר ח"ש טשזנר, ירושלים תשנ"ט, עמ' קד: "תפילין בחול המועד... ה"ר שמואל בן הקדוש ה"ר אלחנן מפי הגאון רבי יצחק היה לובשן".

²⁷ רא"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשי"מ, עמ' 485-486.

לישב בסוכה בחג הסוכות, לא מקרי אות בהכ"י.²⁸ אלא שבסוף חזר בו מראיה זו שאין אות מצד איסור מלאכה, כי הכריע שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדאורייתא, אבל הלכה למעשה הורה שיש חובה להניח תפילין בחול המועד מכח ראיות אחרות הנידונות להלן.²⁹

²⁸ אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט. והאריך בזה מאוד, ורוב דבריו בחילוק האותות הן אלה: "יען כי ראיתי מסתפקים בהא דתניא ב'הקומץ' ובי'המוצא תפלין', רבי עקיבה אומר יכול יניח אדם תפלין, כוליה, ומספקא להו אי בחולו של מועד הוי בכלל אות אם לאו. ותמיה אני, דהאיך נאמר דחולו של מועד יקרא אות, וכי אפשר שימים שמותרים מדאורייתא במלאכה יהיו אות? כדאמר בירושלמי [מועד קטן פ"ב ה"ג]: 'א"ר אבא בר ממל, אלו היה לי מי שנמנה עמי, התרתי בשר בכור לישקל בליטרא, והתרתי שיהיו עושין מלאכה בחולו של מועד. כלום אסור בשר בכור לישקל בליטרא, אלא כדי שיהיו מוכרין אותו בזול, והן מערימין ומוכרין אותו ביוקר! כלום [אסרו] מלאכה בחולו של מועד, אלא כדי שיהיו אוכלין ושותין ועוסקין בתורה, ואינון אכלין ושותין ופוחזין!'. הא למדת אפילו דבר האסור בחולו של מועד לא מתסר אלא מדרבנן. ותדע, שהרי מחלקים בין דבר האבד לדבר שאינו אבד, בין צרכי רבים לצרכי יחיד. ואי דאורייתא? היה הכל אסור. ואף על גב שפירש רש"י פרק קמא [מועד קטן דף ב], בההיא דמסיק תנן: 'משקין בית השלחין במועד ובשביעית', בשלמא מועד משום טרחא ופירוש דנפקא לן מקרא ע"כ אסמכתא היא ומדאורייתא שרי במלאכה. ומותבינן אסברתי דאמר ריש פרק קמא דמועד קטן ירושלמי [ה"א]: 'מה בין שביעית, מה בין מועד? שביעית על ידי שהיא מותרת במלאכה התירו בין דבר שהוא טורח בין דבר שאינו טורח, מועד על ידי שהוא אסור במלאכה לא התירו אלא דבר שהוא אבד, ובלבד שאינו טורח'. והשתא תמיה על עצמך דמסיק דמועד אסור במלאכה, שביעית מותר, והלא שביעית נמי אסורה, דהא 'ושבתה הארץ' כתיב [ויקרא כה, ב]. אלא על כרחנו אית לן למימר כדמסיק בתלמודא דידן [שם], שבשביעית בזמן הזה שריא דרבנן, ורי' היא. אי נמי, כרבנן דאמרי 'אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא'. והשתא יהיה כך פירוש הירושלמי, מועד שהוא אסור במלאכה דאורייתא, לא התירו רבנן אלא דבר האבד, פירוש, דרשו והתירו. אבל שביעית שהיא מותרת דאורייתא, התירו שניהם. והשתא שמעתיה דירושלמי איפרק ואסברתך שפירשת דמלאכת חול המועד דרבנן תיקשי. מיהו לאו קושיא היא, שאני אומר דהכי פירוש, מועד על ידי שאסור במלאכה. פירוש, שהאיסור שלו שאסרו רבנן משום טורח מלאכת ישראל, חלקו בה רבנן בין אבד לשאינו אבד, ובלבד שאינו טורח, שאם כן עקרוה לגזירתם. שביעית שאינה אסורה מטעם טורח דישאל אלא משום שבות הארץ, לא חלקו בה רבנן. הלכך אחרי שפירשנו דמלאכת חול המועד מותרת דאורייתא, האיך יעלה על לב איש לומר שהוא אות ויפטר מתפלין שהם דאורייתא? ואשכחן דשרו רבנן צורכי רבים אפילו שלא לצורך המועד, כדאמר בירושלמי פרק קמא [שם ה"ב]: 'אבל בשל רבים, אפילו שלא לצורך המועד מותר, כהדה בני סכות אתפחתת במועדא ושרא לון רבי אבהו מעבדינהו'. וכהנה רבות אף בתלמוד דידן".

²⁹ אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט: "וחזורני בי ממה שפירשתי דמלאכת חול המועד דרבנן מההיא דסוף פרק 'אין דורשין' בחגיגה [יח ע"א] דאיירי לענין תשלומי יום טוב, אסיפה ביום טוב מי שרי? אלא בחולו של מועד ופריך בחולו של מועד מי שרו [אלא חג הבא בזמן אסיפה, הכי נמי חג הבא בזמן קצירה]. ופריך, מכלל דתרווייהו סבירא להו דחולו של מועד אסור במלאכה. ומייתי התם ברייתות שבתורת כהנים לאיסורא. וליכא למימר התם דאסמכתא היא, דכולה שמעתא דהתם בדאורייתא איירי, ובעי למימר דמלאכת חול המועד דאורייתא, ופליג אירושלמי שהבאתי לעיל. והא דמחלקין בין דבר האבד לשאינו אבד ובין צרכי רבים לצורכי יחיד, היינו כדתניא 'באין דורשין' [חגיגה יח ע"א]: 'תניא אידך, ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי [עצרת לה]. מה שביעי עצור, אף ששת ימים עצורין. אי מה שביעי עצור בכל מלאכה, אף ששת ימים עצורין בכל מלאכה? תלמוד לומר, וביום השביעי עצרת, השביעי עצור בכל מלאכה, ואין

מי שאסר הנחת תפילין בימי חול המועד מחמת שיש בהם אות של שביתת מלאכה, הוא רבי שלמה בן אדרת הרשב"א (ד' תתקצ"ה-ה' ע'), שהבהיר כי "תפילין בחולו של מועד... דעתי אני שאין מניחין, שגם הם אות. שהרי חולו של מועד אסור בכל מלאכה שאינה מלאכת האבד, ו[איסור] מלאכה דאורייתא היא במועד, דכולהו תנאי מייתו לה מקרא בחגיגה,³⁰ וכן מוכיח גם כן בשילהי שמעתא דפרק קמא³¹ דעבודה זרה".³² הוא הוסיף וכתב: "תפילין בחול המועד... אינו מניח, שהרי הוציא הכתוב כל הימים שהם עצמם אות, כשבתות וימים טובים. וחול המועד נמי הוא עצמו אות, שהרי הוא אסור במלאכה".³³

שיטה זו מקובלת היתה גם על רבי אהרן הכהן מלוניל בעל 'ספר כל בו' ו'ארחות חיים' (ה' ס' -): "אנו נהגנו כלנו שלא להניח, כדברי חכמי הצרפתים ז"ל, שימי חול המועד אות הם, שאסורין במלאכה כל דבר שאינו אבד ומדאורייתא, כדמוכח בשלהי פרק קמא דעבודה זרה, וכן כלהו תנאי במסכת חגיגה וכן דעת הראב"ד ז"ל".³⁴

אולם בעלי תוספות אחרים,³⁵ ביניהם רבי שמשון ב"ר אברהם הר"ש משאנץ בעל 'תוספות שאנץ' (ד' תתק"י-תתק"ץ?) ורבי יהודה ב"ר יצחק שירליאון בעל 'תוספות רבינו יהודה' (ד' תתקכ"ו-תתקפ"ד),³⁶ הכריעו שכיון שחסר בימי חול המועד האות של איסור מלאכה מוחלט, אין זה מספיק לסמוך על המצוות של החג בתור אות, ולכן חייבים בהנחת תפילין: "אבל רבינו שמשון ורבינו יהודה ז"ל כתבו, דמועד זמן תפילין, דעיקר האות היינו בימים טובים שיש בהם עיקר המצות, והן אסורין בעשיית מלאכה".³⁷

ששה ימים עצורין בכל מלאכה]. הא לא מסרן הכתוב לידרש אלא לחכמים איזה יום אסור ואיזה יום מותר איזה מלאכה אסורה ואיזה מלאכה מותרת. מעתה אין לי ראייה להתיר תפילין בחולו של מועד. וללשון שני דרבינו אליקים יש להבחין על ידי נהר סמבטיון ומעלה בזכורו, אם נחים בחולו של מועד הוא אות ולא מחייבי בתפילין, אם אינם נחים מחייבי בתפילין... אבל יש להביא ראייה מירושלמי פרק 'אלו מגלחין'... שמותר ללבוש תפילין בחולו של מועד".

³⁰ חגיגה יח ע"א.

³¹ עבודה זרה כב ע"א.

³² שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תר"צ.

³³ שו"ת הרשב"א, ח"ח, המיוחסות לרמב"ן, סי' רל"ז.

³⁴ ארחות חיים, ה' תפילין, סעיף י"א.

³⁵ תוספות עירובין צו ע"א ד"ה ימים: "לכאורה אין להניח תפילין בחול המועד, שאין צריך אות, דאסור במלאכה בדבר שאינו אבד... אבל בירושלמי משמע דצריך להניח". על הירושלמי ראה להלן הוכחה ג': 'היתר הירושלמי לכתובת תפילין בחול המועד'.

³⁶ סתם רבינו יהודה הנזכר בתוספות ובפוסקים הוא רבי יהודה שירליאון. ראה, רבי נפתלי יעקב כהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב, ח"ד, חיפה [תשכ"ז-תש"ל], עמ' נ-נב.

³⁷ חידושי הריטב"א עמ"ס מועד קטן יט ע"א. והוסיף רבי שלמה קלוגר, ספר החיים על או"ח, ח"א, ירושלים תשס"ד, סי' ל"א סעיף ב', עמ' קט-קי: "תפילין בחול המועד נראה לי ראייה מן התורה דמותר, וראיה ממה שנאמר בפרשת בא בפרשת 'קדש' [שמות יג, ט-י]: 'והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך, וכוליה, 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה', ואחר כך

לקבוצה זו של בעלי התוספות שייך רבי משה ב"ר יעקב מקוצי בעל 'ספר מצוות גדול' הסמ"ג (-ה' אלפים-), שהזכיר כי "בחול המועד של פסח וסוכות יש אומרים שאין מניחין תפילין שיש בהן אות, בפסח – מצות, ובסוכות – סוכה ולולב", אך דחה את דעתם והבהיר כי "אות פסח וסוכות הוא מעשיית מלאכה, ובחול המועד מותר מן התורה".³⁸

כך נקט רבי ישמעאל בן חכמון (-ה' אלפים-), מגדולי נאמני הרמב"ם ומפיצי תורתו, שחול המועד אין בו אות הפוטרת מתפילין: "יש מי שהורה מהקדמונים שחולו של מועד אינו זמן תפילין, וראינו מי שעושה על פי אותה הוראה, והוראה בטעות היא מהמורה, ומי שעושה על פי אותה הוראה, שכיון שאין שביתה בחולו של מועד, מה אות יש עד שתהא הכירא ידועא לכל? ואף על פי שיש היכר של איסור מלאכה, כיון שאין כל מלאכה אסורה בו כימים טובים אין שם היכר".³⁹

למסקנה זו הגיע גם רבי מאיר ב"ר ברוך מהר"ם מרוטנבורג (-ה' ני"ג): "מה שכתבו... שאין להניח תפילין בחול המועד משום דאיקרי אות, בפסח משום מצה, בסוכות משום סוכה, אומר מהר"ם שלפי הירושלמי⁴⁰ צריך להיות שאין זה אות, הואיל ומדאורייתא מותר חול המועד במלאכה".⁴¹

כמותו כתב תלמידו רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י"פ"ח): "מסתבר לפרש גמרא דידן דלא פליג אירושלמי, ונפרש יום טוב דומיא דשבתות, דאות שלהם היא

בפרשת 'והיה כי יביאך' [שם שם, טז] חזר לומר והיה לך לאות על ידך, וכוליה, ולמה לי שתי פעמים סמוכים מצוה אחת של תפילין? ולמה מצות מצה וקידוש בכורים לא רמז בכפלים, ומצות תפילין חזר לומר שתי פעמים: ... בדרך הנכון נראה דמרמז שתחלה זכר איסור חמץ ומצות אכילת מצה, ומזהיר דגם בזמן איסור חמץ יהיה לך לאות על ידך, ולכך זכר שתי פעמים. דאם הוי זוכר רק בפרשת 'והיה כי יביאך', הוה אמינא בחול ולא בחול המועד, ואם הוי זוכר רק בפרשת 'קדש', הוה אמינא לזה גם כן מצוה בפני עצמה, שמצוה על הנחת תפילין כל השנה, אך מדזכר אחר כך בפרשת 'והיה כי יביאך' מצות תפילין, אגלאי מלתא שמה שזכר תחלה בפרשת 'קדש' היינו לומר דגם בחול המועד, בזמן מצה, ניח תפילין. וזה שכתוב: 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה', היינו אפילו בזמן המועד נמי ישמור החוקה הזאת של תפילין".

³⁸ ספר מצוות גדול, עשין, ס"ב. ועל כך באו דברי שלטי הגבורים, הלכות תפילין, דפי הרי"ף דפוס ווילנא, עמ' 16, אות ב': "סמ"ג עשין (צ"ב) [כ"ב] פליג עם רבינו [הרי"ף] בהנחת תפילין בחולו של מועד, שכתב שמניחין תפילין בחולו של מועד דאות פסח וסוכות היא מעשיית מלאכה, ובחול המועד מותר מן התורה, וכן כתב בשם הירושלמי ו[בשם] רבינו שמשון ב"ר אברהם (ור"י ב"ר ברוך) [ורבינו ברוך בר רבי יצחק, ביספר התרומה]. ורבינו [הרי"ף] כתב(ו) סתם דשבתות וימים טובים לאו זמן תפילין נינהו, ומדחזינן דסבירא דאיסור מלאכה בחולו של מועד הוא מן התורה, כדאיתא בריש מועד קטן, אלמא דסבירא דאין מניחין תפילין בחולו של מועד. וכן תראה שהרא"ש וטור אורח חיים סימן תקמ"ה פסקו שמניחין בחולו של מועד, משום דסבירי להו דאיסור מלאכה בחולו של מועד הוי דרבנן".

³⁹ פירוש רבינו ישמעאל בן חכמון על הלכות הרי"ף, מסכת ערובין, בני ברק תשל"ד, עמ' רסה.

⁴⁰ על הירושלמי ראה להלן הוכחה ג': 'היתר הירושלמי לכתבת תפילין בחול המועד'.

⁴¹ הנחת תפילין בחול המועד, מהר"ם מרוטנבורג, בכתב יד המוזיאון הבריטי מס' 1054, בתוך: מאורות הראשונים, בעריכת הרב שמואל אליעזר שטרן, ח"א, ירושלים תשס"ב, עמ' קמט; נר מערבי – במה ללומדי הירושלמי, ח"ז, שנה ד', גליון ג', סיון תשנ"ג, עמ' טו.

שמירת שבת מעשיית מלאכה.⁴² לפיכך, טען הרא"ש, "מניחין תפילין במועד. דדוקא שבת ויום טוב מיקרו אות, שאסורין בכל מלאכה וקריון: ⁴³ 'מקרא קדש', וכל שכן לרבינו תם ז"ל, שפירש שאיסור מלאכה של חול המועד בדבר שאינו אבד אינו אלא מדרבנן, **דהשתא ליכא אות מדאורייתא**".⁴⁴

כך סבר רבי ישעיה דטראני הזקן הרי"ד (ד' תתקכ"ה-ה' י"?) : "תניא, רבי עקיבא אומר יכול ניח אדם תפילין בשבתות וימים טובים, תלמוד לומר 'והיה לך לאות', מי שצריכין אות יצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות. פירוש, דכתיב גבי שבת 'כי אות היא', וימים טובים איתקוש לשבתות. ודוקא ימים טובים **אבל חולו של מועד לא**, שאינם בכלל ימים טובים, דתנן: ⁴⁵ 'אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד', **וחולו של מועד מותר במלאכה**... מוכיח בפירוש שמניחין תפילין בחולו של מועד".⁴⁶ את דעתו זו הביא רבי אברהם ב"ר עזריאל בעל 'ערוגת הבשם' (ד' תתק"ץ-), כאסמכתא להנחת תפילין בחול המועד: "ה"ר ישעיה ז"ל כתב, דבחולו של מועד חייב בתפילין, **שהרי מותר בעשיית מלאכה**, ובכמה דברים יש חילוק בינו ובין יום טוב".⁴⁷

דעה זו הובאה גם על ידי רבי דוד ב"ר לוי מנרבונה בעל 'ספר המכתם' (ה' נ"י-): "אית דמוכחי... דבמועד מניחין תפילין, דלא איקרו אות כמו שבתות וימים טובים, כיון דשריא בהו מלאכת דבר האבד, ועוד **מדאורייתא נמי שריא כל מלאכה** לדעת רוב המפרשים".⁴⁸

בשיטתם תמך רבי יום טוב ב"ר אברהם אשבילי הריטב"א (ה' י"צ'): "**אם מניחין תפילין בחול המועד... נראין דברי רבינו שמשון ז"ל**, דכל היכא דאמרינן בתלמודא 'שבתות וימים טובים', היינו ימים טובים ממש... **וזה נראה ברור**".⁴⁹ והוסיף הריטב"א וטען כי 'חולו של מועד... זמן תפילין... דהא 'אות' דכתיב גבי שבת בשמירת מלאכה היא, ודכוותה 'אות' דימים טובים, היינו מפני שהם עצורים ממלאכה, וכדתנן: 'אין בין יום טוב לשבת, אלא אוכל נפש בלבד'. ואילו חולו של מועד מותר מן התורה בכל מלאכת דבר האבד, ובכל שהוא לצורך המועד, ואפילו

⁴² הלכות קטנות לרא"ש, הלכות תפילין, סי' ט"ז.

⁴³ שמות יב, טז; ויקרא כג, ז-ח, לה-לו; במדבר כח, יח, כה-כו; במדבר כט, יב.

⁴⁴ שו"ת הרא"ש, כלל כ"ג סי' ג'.

⁴⁵ ביצה לו ע"ב; מגילה ז ע"ב.

⁴⁶ פסקי הרי"ד לרבנו ישעיה דטראני הזקן ז"ל, למסכתות ביצה ראש השנה תענית מגילה הלכות קטנות ציצית תפילין, ירושלים תשל"א, עמ' תסד; הלכות תפילין לרבינו ישעיה הראשון, בתוך: סם חיים – תוס' שאנץ מכות, פסקי רי"ד הלכות קטנות וסוכה, ר' יונה סנהדרין, ליוורנו תקס"א, דף יב טור ג.

⁴⁷ ר' אברהם ב"ר עזריאל, ערוגת הבשם, ח"ב, ירושלים תש"ז, עמ' 83.

⁴⁸ ספר המכתם, מועד קטן יח ע"ב.

⁴⁹ חידושי הריטב"א עמ"ס מועד קטן יט ע"א.

בפרהסיא ושלא בשנוי. וכל מה שאסרו בו [אינו] אלא מדברי סופרים. וכדברירנא בדוכתא⁵⁰.

שמירת השבתות והרגלים והשביתה בהם מעוררת את זכרון יחודו של הקב"ה, אך ימי חול המועד אינם משתווים להם בכך, ובהם נשאר הצורך לעורר את זכרון יחודו של הקב"ה באמצעות תפילין. זאת הבהיר רבי ישעיה דטראני אחרון הריא"ז (-ה' פ'-): "אין מניחין תפילין בשבתות וימים טובים, שנאמר: ⁵¹ 'וקשרתם לאות על ידך', שהנחת תפילין היא אות לו לאדם שזוכר בהם ייחודו שלהקב"ה, יצאו שבתות וימים טובים שהן עצמן אות, שהרי משמירת השבת אדם זוכר ייחודו שלהקב"ה שברא עולמו ושבת ביום השביעי, ועל זה נאמר: ⁵² 'אני – השם אלקיכם – אמת', ביחזקאל: ⁵³ 'ואת שבתותי קדשו והיו לאות ביני וביניכם', וכן בשמירת ימים טובים אדם זוכר ייחודו שלהקב"ה שצוהו על כל יום טוב ויום טוב לפי עניינו. אבל מניחין תפילין בחולו שלמועד, שאינו בכלל ימים טובים⁵⁴.

בעוד לגבי שבתות וימים טובים נפסקה הלכה דלאו זמני תפילין הם, הרי לגבי תפילין בחול המועד חסרה האות של איסור מלאכה, ולכן לדעת רבותינו אלה מוכח שחול המועד צריך לאות של תפילין וחייב להניחן. אמנם נחלקו רבותינו אם איסור המלאכה הכללי בחול המועד לצד היתר המלאכה בדבר האבד הוא מדאורייתא או מדרבנן, אך למעשה כולם סוברים שהרבה מלאכות האסורות בשבת וביום טוב מותרות בחול המועד, ואין בו שביטה כוללת של מלאכה.⁵⁵

ב. היתר בברייתא לכתוב תפילין בחול המועד

משנה היא במסכת מועד קטן: "אין כותבין ספרים, תפילין ומזוזות במועד, ואין מגיהין אות אחת אפילו בספר עזרא. רבי יהודה אומר, **כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו**, וטווה על יריכו תכלת לציציתו⁵⁶". פירוט רחב יותר יש בברייתא שמביאה הגמרא על משנה זו: "[בחולו של מועד] כותב אדם **תפילין ומזוזות לעצמו**, וטווה על יריכו תכלת לציציתו, ולאחרים בטובה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, מערים ומוכר את שלו, וחוזר וכותב לעצמו. רבי יוסי אומר, כותב ומוכר כדרכו כדי פרנסתו⁵⁷". על פי זה הסיקו האמוראים להלכה שמותר לכתוב תפילין בחול המועד:

⁵⁰ חידושי הריטב"א עמ"ס עירובין צו ע"א.

⁵¹ דברים ו, ח.

⁵² ע"י ברכות יד ע"ב.

⁵³ יחזקאל כ, כ.

⁵⁴ פסקי הריא"ז לרבנו ישעיה אחרון ז"ל, למסכתות ביצה ראש השנה תענית מגילה מועד קטן הלכות קטנות ציצית תפילין מזוזה וס"ת, ירושלים תשל"א, ה' תפילין, סעיפים ל"ו-ל"ז, עמ' רמד.

⁵⁵ סיכום עיקרי השיטות ופרטיהן יש באנציקלופדיה התלמודית, כרך יג, ערך 'חול המועד'.

⁵⁶ מועד קטן יח ע"ב-יט ע"א.

"אורי ליה רב לרב חננאל, ואמרי לה רבה בר בר חנה לרב חננאל, הלכה, כותב ומוכר כדרכו כדי פרנסתו".⁵⁷

ממשנה זו ועוד יותר מדברי הברייתא, הביאו כמה מרבתינו הראשונים הוכחה להנחת תפילין בחול המועד. בעלי התוספות ציינו: "משמע דחולו של מועד חיוב [בתפילין], דאמר התם: 'כותב תפילין לעצמו ולאחרים בטובה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, מערים ומוכר כדי פרנסתו את שלו וכותב לעצמו, כוליה, 'אורי ליה רבה בר בר חנה לרב חננאל, וכן אורי ליה רב, הלכה כותב ומוכר כדי פרנסתו. **משמע דמניח במועד**, דאי משום לאחר המועד, מה לי לעצמו מה לי לאחרים? **למה מותר לכתוב לעצמו, שאין זה צורך פרנסתו?**"⁵⁸

ראיה זו הובאה גם על ידי רבי ברוך ב"ר יצחק בעל 'ספר התרומה' (ד' תתקע"א): "תנו רבנן, אדם כותב לו תפילין במועד לעצמו ולאחרים בטובה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, מערים אדם ומוכר את שלו וכותב תפילין לעצמו. רבי יוסי אומר, כותב הוא כדרכו כדי פרנסתו. אלמא מדשרו רבי מאיר ורבי יהודה לכתוב לעצמו במועד, **אם אינו מניח, למה מותר לכתוב לעצמו, שאין זה לצורך פרנסתו?**"⁵⁹ שיטתו זו צוטטה על ידי רבתינו הראשונים: "הרב בעל 'התרומות' ז"ל, כתב, דמניח. מדתנן: 'כותב תפילין בחול המועד לעצמו, ולאחרים, בטובת הנאה; דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: מערים אדם, ומוכר את שלו, וכותב תפילין לעצמו. ר' יוסי אומר: כותב כדרכו, כדי פרנסתו".⁶⁰

ראיה זו נזכרה גם בשמו של רבי יצחק ב"ר אברהם מדנפייר הריצב"א הוא ר"י הבחור (ד' תתק"ף-י): "בחול המועד... ר"י הביא ראיה מפרק בתרא דמועד קטן: 'כותב אדם תפילין לעצמו וציצית לטליתו'.⁶¹

אף רבי יצחק ב"ר משה בעל 'אור זרוע' (ה' כ') הזכיר אותה: "תנו רבנן, 'כותב אדם תפילין ומזוזות לאחרים בטובה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, מערים ומוכר את שלו וחוזר וכותב לעצמו. **והשתא אי אמרת בשלמא שובשם במועד, היינו דמהניא הערמה, דהשתא אין לו מה ללבוש, והלכך כותב ולבוש**, אבל אי תימא שאסור ללבוש, כי לית ליה מאי הוה? ימתין עד אחר החג ויכתוב לעצמו. אלא שמע מינה שמותר ללבוש בחולו של מועד".⁶²

⁵⁷ מועד קטן יט ע"א.

⁵⁸ תוספות מנחות לו ע"ב ד"ה יצאו.

⁵⁹ ספר התרומה, הלכות תפילין, סי' רי"א; מהד' מכון ירושלים, ירושלים תשי"ע, סי' רי"ג.

⁶⁰ שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רל"ז. וכן הביאו ר' אברהם בר' עזריאל, ערוגת הבשם, ח"ב, ירושלים תשי"ז, עמ' 83.

⁶¹ הלכות קטנות למרדכי, הלכות תפילין, רמז תתקס"ט, שהביא זאת בשם הר"י בניגוד לשיטתו הידועה של הר"י הזקן המכונה שם הר"ץ.

⁶² אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט.

על פי ברייתא זו כתב גם רבי יהודה ב"ר בנימין ממשפחת ענוים ריבב"ן (ד' תתקע"ה-ה' מ'?): "חוזר וכותב לעצמו – מכאן מוכח שמניחין תפילין במועד".⁶³ כך מצאנו גם אצל רבי נסים ב"ר ראובן גירונדי הר"ן (קל"ו): "מכאן למדו בתוספות שמניחין תפילין בחולו של מועד, דאי לא, למה כותב לעצמו?".⁶⁴ אכן כמה מן הראשונים הללו ואחרים העלו פיקפוק על ראייה זו, כיון שניתן לומר, כדברי רבי מנחם המאירי בעל 'בית הבחירה' (ה' טי-ע"ה), כי "לא הותרה עשייתו במשנה זו אלא כדי להניחן לאחר המועד, וכגון שנזדמן לו עכשו מי שמלמדו ולא יזדמן לו אחר הרגל".⁶⁵ אף בלא זאת טען הראב"ד השלישי רבי אברהם ב"ר דוד מפוסקיייר בעל ה'השגות' (ד' תתפ"א-תתקנ"ט), כי מה "שהתירו לכתוב תפילין במועד אף על פי שאין מועד זמן תפילין, כדי שיהיו מזומנין לו לאחר המועד".⁶⁶ וכן טען רבי יצחק ב"ר שמואל מדנפייר הר"י הזקן (ד' תתק"ן): "אפשר שיכתוב במועד להיות מזומנין לאחר המועד לאלתר".⁶⁷ לכך הסכים רבי משולם מבדריש בעל 'ספר ההשלמה' (ד' תתק"ן-): "ואין להביא ראייה מזה שיהא חולו של מועד זמן תפילין, דכיון דמוכר הוא לאחרים, אם לא יכתוב במועד אין לו פנאי בליל מוצאי יום טוב לכתוב תפילין הרבה לאחרים, ומתבטלין ממצות תפילין".⁶⁸ כמוהו כתב רבי דוד אבודרהם (ה' קי-): "שכיון שמוכר לאחרים, אם לא יכתוב במועד אין לו פנאי במוצאי יום טוב לכתוב תפילין לאחרים, ומתבטלים ממצות תפילין".⁶⁹ כיוצא בזה טען רבי מנחם עזריה הרמ"ע מפאנו (ש"ח-ש"ף), "דמשום שתקוני התפילין ומעשיהם מרובים, ולא יספיק ליל מוצאי יום טוב לכל מלאכתן, התירו לכתבן לעצמו במועד, והוא הדין לשאר צרכיהם, דלא גרע מדבר האבד".⁷⁰ הוכחה זו ניתנת להידחות מסיבה נוספת, שכן יתכן שרבי מאיר ורבי יהודה לשיטתם **דאפילו שבת ויום טוב זמן תפילין הוא**, והיות ולפי ההלכה המסורה בידינו שבת לאו זמן תפילין, אין משיטתם הוכחה לחייב הנחת תפילין בחול המועד.

כיוון שמשנה זו המתירה כתיבת תפילין בחול המועד ניתנת להתפרש שהיא נאמרה דוקא לפי דעת רבי מאיר ורבי יהודה, שאפילו שבת זמן תפילין הוא וכל

⁶³ פירוש רבינו יהודה עניו על מסכת מועד קטן יט ע"א, נספח לפסקי אור זרוע, ח"ב, מהד' רמ"י הכהן בלוי, ניו יורק תשנ"ז, עמ' תכג.

⁶⁴ חדושי הר"ן עמ"ס מועד קטן יח ע"ב.

⁶⁵ בית הבחירה עמ"ס מועד קטן יח ע"ב.

⁶⁶ דבריו הובאו בחדושי הר"ן עמ"ס מועד קטן יח ע"ב.

⁶⁷ לשון הר"י בספר שבלי הלקט, סי' ר"ע; שם, ענין תפילין שימוש תפילין ועשייתן של רש"י ז"ל, מהד' באבער, עמ' 386.

⁶⁸ ספר ההשלמה לרבי משולם ב"ר משה מבדריש, מועד קטן דף יט ע"א.

⁶⁹ ספר אבודרהם השלם, ירושלים תשי"ט, עמ' רמד.

⁷⁰ שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ק"ח.

שכן חול המועד, ואין מדעת תנאים אלה ראייה עבורינו שיהא מותר להניח תפילין בחול המועד, שהרי נפסק לנו כדעת התנאים שאוסרים הנחת תפילין בשבת, לפיכך העדיפו מרבית רבותינו הראשונים שלא להסתמך על ראייה זו, וסמכו על הראיות האחרות שחול המועד הוא זמן הנחת תפילין.⁷¹

בראייה זו דן גם רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י"פ"ח), והביא את שתי הדעות, הסומכים עליה והדוחים אותה: "בפרק בתרא דמועד קטן משמע דבחול המועד חייב בתפילין, דתנאי: 'כותב תפילין לעצמו ולאחרים בטובה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר מערים ומוכר את שלו וחוזר וכותב לעצמו'. ואי משום לאחר המועד, מה לי לעצמו מה לי לאחרים? מיהו אפשר דרבי מאיר ורבי יהודה

⁷¹ על הראיות שסמכו עליהן רבותינו הראשונים ראה עוד להלן. והראיה פה נדחתה על ידי כמה ראשונים כפי שמצאנו במחזור ויטרי, מהד' נירנברג תרפ"ג, סי' תקי"ג, עמ' 643: "בחול המועד של פסח ושל סוכות יניח תפילין, אמנם מרבי מאיר ורבי יהודה דאמרינן פרק 'אילו מגלחין': 'כותב אדם תפילין לעצמו', אין ראייה שניח בחול המועד, שהרי אפילו בשבת סברי דמניח תפילין, כדאיתא פרק 'המוצא' [עירובין צו ע"ב]. אבל יש ראייה מעובדא דירושלמי". תוספות מועד קטן יט ע"א: "ואין ראייה מכאן שמותר להניח תפילין, דדלמא רבי מאיר ורבי יהודה לטעמייהו, דסבירא להו פרק 'המוצא תפילין' שבת זמן תפילין, [ורב] ורבה בר בר חנה נמי הכי מצי סברי, ואף על גב דכולהו אמוראי דפרק 'הקומץ רבה' [מנחות לו ע"ב] משמע דאית להו שבת לאו זמן תפילין הוא. אבל ר' יצחק בן אברהם היה מביא מן הירושלמי להתיר להניח". תוספות מנחות לו ע"ב: "מיהו לאו ראייה, אפשר דרבי מאיר ורבי יהודה לטעמייהו, דאית להו שבת זמן תפילין, בפרק בתרא דעירובין, עוד ראייה מירושלמי". לשון הר"י בספר שבלי הלקט, סי' ר"ע; שם, ענין תפילין שימוש תפילין ועשייתן של רש"י ז"ל, מהד' באבער, עמ' 386: "מרבי יהודה ורבי מאיר דפרק בתרא דמועד קטן אין ראייה, ממאי דמיירי התם בכתיבת תפילין לעצמו במועד, דאינהו סבירא בפרק בתרא דעירובין תפילין מצות עשה שלא הזמן גרמא. ועוד אפשר שיכתוב במועד להיות מזומנין לאחר המועד לאלתר". ספר ההשלמה לרבי משולם ב"ר משה מבדריש, מועד קטן דף יט ע"א: "אלא [ד]לרבי מאיר ורבי יהודה לא צריכין להאי טעמא, דבפרק 'המוצא תפילין' תניא בהדיא דסבירא להו שבת זמן [תפילין] הוא. [אבל ראייה מ]ירושלמי... דחולו של מועד זמן תפילין הוא". ספר התרומה, הלכות תפילין, סי' רי"א; מהד' מכוון ירושלים, ירושלים תשי"ע, סי' רי"ג: "אמנם אין זה ראייה, שהרי רבי מאיר ורבי יהודה לטעמייהו, דסברי אפילו שבת הוי זמן תפילין, דתנאי פרק בתרא דעירובין: 'המוצא תפילין מכניסן זוג זוג, אחד האיש ואחד האשה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, במה דברים אמורים בישנות, אבל בחדשות אסור'. ומוכח התם מדקתני אשה אלמא תפילין לא הוי זמן גרמא, אלמא בין שבת בין לילה הוי זמן תפילין. אבל אנן דקיימא לן יום טוב ושבת לא הוי זמן תפילין, אם כן אף חול המועד לאו זמן תפילין. אבל יש ראייה מירושלמי דפרק 'אלו מגלחין' (ודבריו הובאו בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רל"ז; ערוגת הבשם לר' אברהם ב"ר עזריאל, ח"ב, ירושלים תשי"ז, עמ' 83). אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט: "מיהו ההיא לאו ראייה היא, דאיכא למימר רבי מאיר ורבי יהודה לטעמייהו, דאית להו ריש פרק 'המוצא תפילין', דשבת ויום טוב זמן תפילין, ואנו קיימא לן כרבי עקיבה, דרבה בר בר חנה קאי כוותיה פרק 'הקומץ רבה, אבל יש להביא ראייה מירושלמי". תוספות רבינו פרץ עמ"ס עירובין צו ע"א: "מיהו אין ראייה, דהתם היינו רבי מאיר ורבי יהודה, דאמרי הכא בשמעתין דאף שבת ויום טוב זמן תפילין, אבל לרבי עקיבא דאמר שבת ויום טוב לאו זמן תפילין, הוא הדין חולו של מועד". שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' ט': "רבוותא דמוקמינן ההוא דכותב תפילין לעצמו, וכוליה, כרבי מאיר ורבי יהודה דשבת ויום טוב זמן תפילין [הוא] וכל שכן חול המועד". ועי' ביאור הגר"א, או"ח סי' ל"א ס"ק ד'.

לטעמייהו, דאית להו שבת זמן תפילין הוא, בפרק בתרא דעירובין⁷². אולם בבואו לפסוק הלכה, הביא זאת הרא"ש כראיה שאין בה פקפוק: "מדשרי רבי יהודה לכתוב לעצמו ולא לאחרים, אלמא שכתבתן כדי להניחן במועד, שבשביל מצוה התירו לו לכתוב, ולא בשביל קיום מצוה של אחר המועד. דאי להניחן אחר המועד, למה התירו לו לכתוב במועד? והלא יש שהות במוצאי יום טוב לכתבם!"⁷³

ראיה זו בלא דחיה כלל הביאה רבי ישמעאל בן חכמון (-ה' אלפים-): "משנה שלימה שנינו בפרק 'ואילו מגלחין': 'כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו בחולו של מועד', ואם אינן לצורך, למה התירו לו לכתבן? יניח לאחר המועד, ויכתוב! והרי משנה עצמה שנינו: דאין מגיהין אות אחת אפילו בספר העזרה, כיון שאינו לצורך המועד, אלא ודאי חולו של מועד זמן תפילין הוא"⁷⁴.

על המסתמכים למעשה על ראיה זו היו חכמים שונים שלא בהכרח ידועים לנו בשמותיהם, ועליהם כתב רבי שלמה בן אדרת הרשב"א (ד' תקצ"ה-ה' ע') כי "מגדולי האחרונים אמרו, שחולו של מועד זמן תפילין הוא, מדאמרינן במועד קטן דכותב תפילין לעצמו במועד, ואם אינו מניח במועד אף לעצמו אינו כותב"⁷⁵.

בלא פיקפוק הובאה ראיה זו גם על ידי רבי דוד ב"ר לוי מנרבונה בעל 'ספר המכתם' (-ה' נ'): "כותבין תפילין ומזוזות. אית דמוכחי מהכא דבמועד מניחין תפילין... דאי לאו זמן תפילין הוא – למה יכתבם במועד?"⁷⁶.

אף בדורות הבאים נשענו חכמי ישראל על ראיה זו, כמו רבי משה פרובינצאלו (רס"ג-של"ו), בכתבו: "בפירוש אמרו: 'אסור לכתוב במועד אפילו ספרים תפילין ומזוזות ואין מגיהין אפילו אות אחת אפילו בספר העזרה מפני שזו מלאכה שאינה לצורך המועד, אבל כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו וטוהה תכלת לבגדו'. הרי לך שהתפילין לאדם צורך המועד כמו המזוזה לביתו והציצית לבגדו, שכלן חייבין בהן בחול המועד"⁷⁷.

בקיצור נמרץ תמך בראיה זו רבי יום טוב ליפמן הלר בעל 'תוספות יום טוב' (של"ט-תי"ד) שכתב "דבגמרא דידן דמסכת מועד קטן מוכח דחייבים"⁷⁸. את שיטתם הסביר רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופר' (תקצ"ה-תרמ"ג):

לשון הברייתא מועד קטן דף י"ט, דאפליגי רבי מאיר ורבי יהודה דסברי דכותב אדם תפילין לעצמו בחול המועד, ומזה הוכיח התוספות בש"ס מועד קטן הנ"ל ומנחות דף ל"ו, דהנהו תנאי משמע דמניח במועד, דאי

⁷² רא"ש, הלכות קטנות, הלכות תפילין, סי' ט"ז.

⁷³ שו"ת הרא"ש, כלל כ"ג סי' ג'.

⁷⁴ פירוש רבינו ישמעאל בן חכמון על הלכות הרי"ף, מסכת ערובין, בני ברק תשל"ד, עמ' רסו.

⁷⁵ חידושי הרשב"א עמ"ס עירובין צו ע"א.

⁷⁶ ספר המכתם, מועד קטן יח ע"ב.

⁷⁷ שו"ת רבי משה פרובינצאלו, ח"א, סי' נ"ד.

⁷⁸ דברי חמודות, הלכות קטנות, ה' תפילין, אות ע"ד.

משום לאחר המועד, מה לי לעצמו מה לי לאחרים? למה מותר לכתוב לעצמו שאין זה צורך פרנסתו? ואחר כך דחו ראייה זו, דרבי מאיר ורבי יהודה לשיטתייהו, דסבירא להו שבת זמן תפילין בעירובין צ"ו ע"ב. והנה, כבר כתבנו בפרק שלפני זה,⁷⁹ דאין הכרח דרבי מאיר ורבי יהודה סבירא להו שבת זמן תפילין, דאפשר טעמייהו כאביי, שבת ס"ב ע"א, וכן משמעות דסבירא להו רבא בריש פרק 'המוצא תפילין',⁸⁰ דטעם רבי מאיר ורבי יהודה משום דסברי מה שהוא מלבוש לאיש הוי גם כן מלבוש לאשה, רק עולא סבירא ליה, בשבת ס"ב הנ"ל, דטעמייהו דסבירא להו שבת זמן תפילין, והוי מצות עשה שלא הזמן גרמא, ונשים חייבות בהו. וכבר כתבנו בפרק שלפני זה, דקשה מאוד לומר דסבירא להו לרבי מאיר ורבי יהודה לחייב נשים בתפילין, דהרי בירושלמי פ"ב דברכות ממעט נשים מחיוב תפילין מהקישא לתלמוד תורה, ואם כן אפילו נימא דהוי שלא הזמן גרמא הא ההיקש פוטרן.⁸¹

מדברי היחתינן סופרי מובן מפני מה רבותינו אלה מאמצים את הראיה מהברייתא של רבי מאיר ורבי יהודה שכותב אדם תפילין בחול המועד, כי לשיטתם גם רבי מאיר ורבי יהודה סוברים ששבת לאו זמן תפילין הוא, כדעת אביי וסיעתו שהיא עיקרית, ולא כדעת עולא. ממילא אם התירו כתיבת תפילין בחול המועד, אף שלא הורו ששבת זמן תפילין הוא, הרי ראייה גמורה היא שחול המועד הוא זמן תפילין.⁸²

ג. היתר הירושלמי לכתבת תפילין בחול המועד

הוכחה ידועה אשר רבים מרבותינו הראשונים הסתמכו עליה היא מהירושלמי, המתיר לכותב ספרים לכתוב תפילין בחול המועד עבור חבירו שאבדו התפילין שלו, על מנת להניחן, ואת דברי הירושלמי הללו אין סיבה לייחס לתנאים או האמוראים הסבורים ששבת זמן תפילין הוא. שנינו במשנה:⁸³ "אין כותבין ספרים, תפילין ומזוזות במועד, ואין מגיהין אות אחת אפילו בספר עזרא; רבי יהודה אומר כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו". בענין זה מסופר בירושלמי:

⁷⁹ חתן סופר, על שו"ע או"ח, ח"א, סדר עבודת היום, שער הטוטפת וקדימת וחיבוב המצות, סי' ל"ג, ירושלים תשכ"ג, עמ' רטז-ריז.

⁸⁰ עירובין דף צה ע"ב וצו ע"ב.

⁸¹ חתן סופר, על שו"ע או"ח, ח"א, סדר עבודת היום, שער הטוטפת וקדימת וחיבוב המצות, סי' ל"ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' רכב טור א.

⁸² ועיי' טענות כיוצא בזה בשו"ת משכנות יעקב, או"ח, סי' ל"ח (א'), עמ' לח-מ; קרן אורה עמ"ס עירובין צו ע"א; שם, עמ"ס מועד קטן יט ע"א; הרב מלבי"ם, ארצות החיים, סי' ל"א, ארץ יהודה, פרק י' עתה נבאר לענין הנחת תפילין בחש"מ.

⁸³ מועד קטן פ"ג מ"ד.

חד בר נש אובד תפיליו במועדא. אתא לגבי ר' חננאל ושלחיה לגבי ר' אבא בר נתן. אמר ליה, הב לי תפילך וזיל כתוב לך. אמר ליה רב, איזיל כתוב ליה. מתניתא פליגא על רב: 'כותב הוא אדם תפילין ומזוזה לעצמו', הא לאחר לא. פתר לה, בכותב להניח.⁸⁴

דברי הירושלמי הללו בתרגום ללשון הקודש:

איש אחד אבדו תפיליו במועד. בא לפני רבי חננאל [שהיה סופר],⁸⁵ ושלחו אל רבי אבא בר נתן [לשואלו אם מותר לו לכתוב במועד]. אמר לו [ר' אבא לרב חננאל הסופר]: תן לי תפילך ולך כתוב לך [כי אם לא יהיו לו תפילין לעצמו, יהא מותר לו לכתוב תפילין לעצמו]. אמר לו רב: לך וכתוב לו [אפילו בלי להקנות את התפילין שלו לחבירו, כי מותר לכתוב אפילו לזולתו]. מכאן שהמשנה חולקת על רב, [שהרי שנינו] 'כותב הוא אדם תפילין ומזוזות לעצמו', אך לא לאחר. תירץ: בכותב להניח [קרבן העדה: בכותב לעצמו מותר אפילו אם צריך להם כדי להניח לאחר המועד, אבל להניח במועד אפילו עבור אחר מותר לכתוב במועד].⁸⁶

זוהי אחת הראיות המכריעות ביותר, ונזכרה אצל רבים מרבתינו הראשונים:

- רבי שמחה מויטרי בעל 'מחזור ויטרי' (-ד' תת"ס-): "בחול המועד של פסח ושל סוכות יניח תפילין... יש ראייה מעובדא דירושלמי".⁸⁶
- רבי ברוך ב"ר יצחק בעל 'ספר התרומה' (-ד' תתקע"א): "בחול המועד מניח... יש ראייה מירושלמי דפרק 'אלו מגלחין': 'ההוא גברא דאבדו לו תפיליו, אתא לקמיה דרב חננאל, שלחה לקמיה דרבה בר בר חנה, אמר ליה: הב לי דיך וכתוב אחרים לעצמך. אמר ליה רב: איזיל כתוב לי. מתניתא פליגא על רב, כותב אדם תפילין לעצמו הא לאחר לא. פתר לה בכותב להניח'. ומסתמא רבה בר בר חנה ורב סבירא להו כהלכתא דשבתות וימים טובים לאו זמן תפילין, ואפילו הכי שרו לכתוב תפילין בחול המועד בלא צורך פרנסתו. **אם כן יניח תפילין בחול המועד**... ובחול המועד של פסח וסוכות יניח תפילין... יש ראייה

⁸⁴ ירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ד.

⁸⁵ עיי מגילה יח ע"ב: "רב חסדא אשכחיה לרב חננאל, דהוה כתב ספרים". על פי זה מבואר בתוספות מועד קטן יט ע"א: "אתא לקמיה דרב חננאל, פירוש, שיכתוב לו, לפי שהיה סופר". וכ"כ קרבן העדה ופני משה על הירושלמי שם.

⁸⁶ מחזור ויטרי, מהד' נירנברג תרפ"ג, סי' תקי"ג, עמ' 643: "ובחול המועד של פסח ושל סוכות יניח תפילין אמנם מרבי מאיר ורבי יהודה דאמרין פרק 'אילו מגלחין': 'כותב אדם תפילין לעצמו, אין ראייה שיניח בחול המועד, שהרי אפילו בשבת סברי דמניח תפילין. כדאיתא פרק 'המוצא'. אבל יש ראייה מעובדא דירושלמי".

מעובדא דירושלמי⁸⁷. וחזר הרשב"א על דבריו: "הרב בעל התרומות ז"ל, כתב, דמניח... הביא ראיה הרב ז"ל, בעל 'התרומה', מן הירושלמי. דגרסינן התם: 'ההוא גברא, דאוביד ליה תפלו... שרא לכתוב בחול המועד, תפילין, בלא צורך פרנסה. אם כן לפי סברא זו, מותר להניח תפילין בחול המועד'⁸⁸.

- רבי משולם מבדריש בעל 'ספר ההשלמה' (ד' תתק"ן-): "ירושלמי: 'חד ברנש אוביד תפלו במועדא, אתא לגבי רבי חיננא, אמר ליה: הב ליה תפלו ואזול כתב לך. אמר ליה רב: זיל כתב ליה. מתניתא פליגא על רב, כותב אדם תפלו לעצמו אבל לאחר לא ופתר ליה בכותב להניח. וכן בציצית לטליתו איתא התם כי האי גונא, משמע מהא דחולו של מועד זמן תפילין הוא'⁸⁹.

- רבי שמחה ב"ר שמואל משפירא בעל 'סדר עולם' (ד' תתק"ע-): "נראה לרבינו שמחה שצריך להניח תפילין בחול המועד, אף על פי שאין מניחין בשבת וביום טוב משום שאין צריכין אות, מכל מקום חול המועד צריך להניח, וכן משמע בירושלמי⁹⁰.

- רבי שמשון ב"ר אברהם הר"ש משאנץ בעל 'תוספות שאנץ' (ד' תתק"י-תתק"ץ): ורבי יהודה⁹¹ ב"ר יצחק שירליאון בעל 'תוספות רבינו יהודה' (ד' תתקכ"ו-תתקפ"ד): "רבינו שמשון ורבינו יהודה ז"ל כתבו, דמועד זמן תפילין... והביאו ראיה מן הירושלמי שאמרו על שמועתינו: 'חד בר נש דאובד תפילין... פתר לה להניח'. פירוש, פתר לה רב למתניתא בעושה להניח עד לאחר המועד, אבל בזה שאבד תפילין וצריך להם במועד כותבין לו לגמרי. והא דפסיק ותני סתמא, משום דפשיטא ליה לתנא דלצורך המועד לכולי עלמא שרי, ואף על פי שלא לצורך המועד התירו לעצמו כדי שיהו מזומנין לו.

⁸⁷ ספר התרומה, הלכות תפילין, סי' רי"א; מהד' מכון ירושלים, ירושלים תשי"ע, סי' רי"ג.

⁸⁸ שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רל"ז. השוה, קיצור ספר מצוות גדול לר' אברהם ב"ר אפרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 53: "פסקו רבי' שמשון בר' אברהם ורבי' ברוך זצ"ל פרק יאלו מגלחין' שמותר להניח תפילין בחולו של מועד, וראיה מירושלמי דקאמר 'ההוא גברא...'. וכן הביאו ר' אברהם בר' עזריאל, ערוגת הבשם, ח"ב, ירושלים תשי"ז, עמ' 83-84.

⁸⁹ ספר ההשלמה לרבי משולם ב"ר משה מבדריש, מועד קטן דף יט ע"א.

⁹⁰ תפילין בחול המועד, רבי שמחה משפירא ועוד, כתב יד אוקספורד 786, קובץ פסקים ומנהגים שנכתב על ידי תלמידו של רבינו שמואל בן רבינו ברוך ממגנצא בעל 'ספר החכמה', ונדפס בתוך: מאורות הראשונים, בעריכת הרב שמואל אליעזר שטרן, ח"א, ירושלים תשס"ב, עמ' קג; נר מערבי – במה ללומדי הירושלמי, ח"ז, שנה ד', גליון ג', סיון תשנ"ג, עמ' טז; שיטת הקדמונים – פסקי רבינו יוסף תלמיד רבינו שמואל הרואה מבאמבערג, בעריכת הרב משה בלוי, ניו יורק תשנ"ב, עמ' של; פסקי תוספות להלכות תפילה מרבינו יצחק ב"ר משה (מיוחס לאור זרוע), בתוך: שיח תפלה, לזכר ח"ש טשזנר, ירושלים תשנ"ט, עמ' קד.

⁹¹ סתם רבינו יהודה הנזכר בתוספות ובפוסקים הוא רבי יהודה שירליאון. ראה, רבי נפתלי יעקב כהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב, ח"ד, חיפה [תשכ"ז-תש"ל], עמ' נ-נב.

ולאחרים אסרו בשכר, שלא יהא נראה כעושה משום הרוחת שכר, כדפירש רש"י ז"ל.⁹²

- רבי יצחק ב"ר אברהם מדנפייר הריצב"א הוא ר"י הבחור (-ד' תתק"ף-): "רבי יצחק בן אברהם היה מביא מן הירושלמי להתיר להניח, דאמר בירושלמי: 'חד בר נש אובד תפילוי בחולא דמועדא, אתא לקמיה דרב חננאל', פירוש, שיכתוב לו, לפי שהיה סופר, כדאיתא במגילה, 'שלחיה לקמיה דרבה בר בר חנה, אמר ליה, זיל הב ליה תפילין ואת כתב לך, דתנן, כותב אדם תפילין לעצמו. אתא לקמיה דרב, אמר ליה כתוב ליה'. פירוש, בלא הערמה. 'מתניתין פליגא על רב, כותב אדם תפילין ומזוזה לעצמו, הא לאחר לא. רב פתר לה בכותב להניח'. פירוש, רב מעמיד המשנה להניחם אחר המועד, אבל להניחם במועד שרי".⁹³
- בעלי תוספות: "בירושלמי משמע דצריך להניח, דגרס: 'ההוא גברא דאבד תפילין, אתא לקמיה דרב חננאל... רב פתר להניח'. פירוש, מעמיד המשנה שרצה להניח לאחר המועד, אבל לצורך המועד יכול לכתוב אף לאחרים. וכן עמא דבר".⁹⁴ ובמקום אחר כתבו: "עוד ראייה מירושלמי פרק בתרא דמועד קטן: 'חד בר נש איבד תפילוי במועדא... אמר ליה רב זיל כתוב ליה'. פירוש, בלא הערמה, 'מתניתין פליגא על רב... רב פתר לה בכותב להניח'. ומסתמא רב הוה סבירא ליה כהלכתא דשבתות וימים טובים לאו זמן תפילין, אפילו הכי שרי לכתוב ולמכור תפילין בלא הערמה".⁹⁵
- רבי משה ב"ר יעקב מקוצי בעל 'ספר מצוות גדול' הסמ"ג (-ה' אלפים-): "כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו, ובירושלמי מפרש רב: במה דברים אמורים להניח, פירוש להניחם אחר המועד, אבל להניחם במועד אפילו לאחרים יכול לכתוב".⁹⁶ ועוד כתב: "בירושלמי משמע שמניחין אותן, דקאמר: 'ההוא גברא דאבד תפיליו אתא לקמיה דרב חננאל... [רב] פתר ליה בכותב להניח', פירוש, רב מפרש המשנה להניח עד לאחר המועד, אבל לצורך המועד יכול לכתוב אף לאחרים".⁹⁷

⁹² חידושי הריטב"א עמ"ס מועד קטן יט ע"א. וכן הובא בשם בעץ חיים לרבי יעקב מלונדרץ, ח"א, ירושלים תשכ"ב, עמ' קמ: "פסק רבינו שמשון ורבי יהודה שמניחין מירושלמי, דההוא גברא אובד תפילוי...", ובקיצור ספר מצוות גדול לרבי אברהם ב"ר אפרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 53: "פסקו רבי שמשון ב"ר אברהם ורבי ברוך זצ"ל פרק 'אלו מגלחין' שמותר להניח תפילין בחולו של מועד, וראיה מירושלמי דקאמר 'ההוא גברא...'"

⁹³ תוספות מועד קטן יט ע"א ד"ה רבי יוסי. ועי' הלכות קטנות למרדכי, הלכות תפילין, רמז תתקס"ט; ספר האגודה, מסכת עירובין, פרק י', סי' צ"ז.

⁹⁴ תוספות עירובין צו ע"א ד"ה ימים.

⁹⁵ תוספות מנחות לו ע"ב ד"ה יצאו.

⁹⁶ ספר מצוות גדול, ל"ת, סי' ע"ה.

⁹⁷ ספר מצוות גדול, עשין, סי' כ"ב.

- רבי יצחק ב"ר משה בעל 'אור זרוע' (-ה' כ'): "כבר השבתי לחייב בתפילין בחולו של מועד... מירושלמי פרק 'אלו מגלחין', דאמר התם: 'חד בר נש אובד תפלוּי במועדא'... שמע מינה שמותר ללבוש תפילין בחולו של מועד. ולא נהירא למדחי דסברי כרבי יהודה דשבת ויום טוב זמן תפילין⁹⁸... למדנו שמותר ללבוש תפילין בחולו של מועד"⁹⁹.
- רבי מאיר ב"ר שמעון הכהן המעילי בעל 'ספר המאורות' (-ה' כ"ד): "בירושלמי משמע דחולו של מועד זמן תפילין הוא. עד כאן"¹⁰⁰. "חולו של מועד לפי הירושלמי הוא זמן תפילין"¹⁰¹.
- רבי אביגדור ב"ר אליהו כהן צדק שהרביץ תורה באיטליה ואוסטריה (-ה' כ'): "הרב רבי אביגדור נ"י כתב: ירושלמי בפרק 'ואלו מגלחין': 'חד בר נש אובד תפילין במועדא אתא לגבי רב חננאל', וכוליה, 'אמר ליה [זיל] יהיב ליה תפילין או זיל כתוב לו, מתניתין פליגי על רב: כותב אדם תפילין ומזוזות לעצמו, הא לאחר לא. פתר לה בכותב להניח'. משמע מהכא ללבוש בחולו של מועד כותב אפילו לאחר. מיכן מוכיח שמניחין תפילין בחולו של מועד"¹⁰².
- רבי יעקב חזן מלונדרץ בעל 'עץ חיים' (-ה' נ'): "תפילין... בירושלמי מפרש, שאפילו לאחרים יכתוב להניחן במועד"¹⁰³.
- רבי מאיר ב"ר ברוך מהר"ם מרוטנבורג (-ה' נ"ג): "מהר"ם מניח תפילין בחול המועד ומברך עליהן, וכן משמע בירושלמי שיש לברך עליהן בחול המועד, וכן איתא התם בירושלמי פרק בתרא דמועד קטן: 'חד בר נש אובד תפלוּי. אתא לקמיה דרב חנניה. שלחיה לגביה דרב אבא ב"ר רב הונא, אמר ליה: הב ליה תפלוּי דידך ואיזיל כתוב אחריני. אמר ליה רב: איזיל כתוב ליה, כלומר, בלא הערמה, 'בכותב להניח'. פירוש, להניחן עד לאחר המועד, אבל להניחן במועד שרי"¹⁰⁴.
- רבי מאיר כהן בעל 'הגהות מיימוניות' (-ה' נ"ח): "גרסינן בירושלמי דפרק 'ואלו מגלחין': 'ההוא גברא דאובד תפילין, פירוש, בחול המועד, 'אתא לגביה

⁹⁸ עיי עירובין צו ע"ב. ועיי לעיל סעיף א' 'בחול המועד אין אות של שביבת מלאכה'.

⁹⁹ אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט.

¹⁰⁰ ספר המאורות לרבי מאיר המעילי בנרבונה, עמ"ס מועד קטן יט ע"א.

¹⁰¹ ספר המאורות לרבינו מאיר ב"ר שמעון המעילי, עירובין-הלכות קטנות, מהד' רמ"י בלוי, ניו יורק תשכ"ז, עמ' שס.

¹⁰² שבלי הלקט, ענין תפילין שימוש תפילין ועשייתן של רש"י ז"ל, מהד' באבער, עמ' 386.

¹⁰³ עץ חיים לר"י חזן מלונדרץ, ח"א, ירושלים תשכ"ב, עמ' שלד.

¹⁰⁴ הנחת תפילין בחול המועד, מהר"ם מרוטנבורג, בכתב יד המוזיאון הבריטי מס' 1054, בתוך: מאורות הראשונים, בעריכת הרב שמואל אליעזר שטרן, ח"א, ירושלים תשס"ב, עמ' קמט; נר מערבי – במה ללומדי הירושלמי, ח"ז, שנה ד', גליון ג', סיון תשנ"ג, עמ' טו.

דרב חננאל... פתר לה בכותב להניח, פירוש, להניח עד לאחר המועד, אבל להניח במועד אפילו לאחרים יכול לכותבם".¹⁰⁵

• רבי מרדכי ב"ר הלל הכהן מנירנברג בעל 'ספר מרדכי' (ה' י"ג-נ"ח): "בחול המועד... מותר להניח... ראייה מן הירושלמי דמועד קטן: 'חד בר נש אוביד ליה תפלו בחולא דמועדא. אתא לגביה דרב חננאל, שלחיה לרבה בר בר חנה. אמר ליה: זיל כתוב ליה או הב ליה דידך. וקאמר, מתניתא פליגא עליה דרב, כותב אדם תפלין ומזוזות לעצמו, הא לאחר לא, פתר ליה בכותב להניח. פירוש לאחר המועד... הלכך נראה ראייה גמורה מן הירושלמי דחול המועד חייב בתפלין".¹⁰⁶

• רבי מנוח ב"ר יעקב מנרבונה בעל 'ספר המנוחה' (-ה' ס''): "מן הירושלמי נראה דחולו של מועד זמן תפילין הוא".¹⁰⁷

• רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י"ג-פ"ח): "אמרינן נמי בירושלמי דמועד קטן: 'חד בר נש אוביד תפילוי במועדא... פתר ליה בכותב להניח. פירוש, להניח עד לאחר המועד, דהא אמרינן: לעצמו מותר לכתוב במועד, שמא לא יהא לו פנאי לכתבם אחר המועד ויתבטל ממצותו. אבל בשביל אחר, להניחם עד לאחר המועד, לא התירו לו לכתוב במועד. אבל אם צריך האחר להניחם במועד, מותר לכתוב לו. ורבה בר בר חנה, דאפילו לצורך עצמו כדי להניחם במועד, כגון שהשאל לו תפילין כל ימי המועד, או כגון שאבדו תפיליו ביום אחרון של חול המועד, לא התירו לו לכתוב במועד, כיון שיכול לכתוב מיד אחר המועד. אבל אם צריך להניחם במועד, מותר לכתוב לעצמו, אבל לא לאחרים. אלמא, לדברי שניהם מניחין תפילין במועד".¹⁰⁸ חזר הרא"ש וכתב: "יש להביא ראייה מן הירושלמי דפרק בתרא דמועד קטן: 'חד בר נש אובד תפילוי... פתר ליה בכותב להניח. פירוש, להניחם עד לאחר המועד, אבל להניחם במועד שרי".¹⁰⁹

שוב הבהיר הרא"ש את דעתו זו: "ראיה מירושלמי דפרק בתרא דמועד קטן: 'חד גברא אבד תפילין... פתר לה בכותב להניחם',¹¹⁰ פירוש להניחם עד לאחר המועד לעצמו כותב במועד, כדי שיהיו מזומנים לו להניחן לאחר המועד מיד, אבל לאחרים לא. אבל להניחן במועד, אף לאחר שרי".¹¹¹

• רבי יום טוב ב"ר אברהם אשבילי הריטב"א (ה' י"ג-צ'): "נחלקו המפרשים ז"ל אם חולו של מועד (כנגד) [בכלל] ימים טובים אם לאו, יש אומרים שאינו זמן

¹⁰⁵ הגהות מיימוניות, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פ"ד ה"י אות כ'.

¹⁰⁶ הלכות קטנות למרדכי, הלכות תפילין, רמז תתקס"ט.

¹⁰⁷ רבנו מנוח, על רמב"ם ה' תפילין ומזוזה וס"ת, פ"ד ה"י.

¹⁰⁸ שו"ת הרא"ש, כלל כ"ג סי' ג'.

¹⁰⁹ תוספות הרא"ש עמ"ס עירובין צו ע"א.

¹¹⁰ כפי תיקון הגירסא במעדני יום טוב, שם, אות ג'.

¹¹¹ הלכות קטנות לרא"ש, הלכות תפילין, סי' ט"ז.

תפילין... ואחרים כתבו שהוא זמן תפילין, דאשכחן בירושלמי שכותב אדם תפילין לעצמו במועד, ואם לא היה זמן תפילין במועד היה אסור, כדמוכח התם במכילתין... **וכדעת הזה נראה לי**.¹¹²

- רבי אלכסנדר זויסלין הכהן מפפד"מ בעל 'ספר האגודה' הרז"ך (-ק"ט): "בירושלמי משמע שצריך להניח, דגרסינן: 'ההוא גברא דאבד תפיליו אמר ליה (רבה בר בר חנה) לספרא: זיל הב ליה תפילין דידך ואת כתוב לך, דתנן: כותב אדם תפילין לעצמו בחול המועד. [אתא לקמיה דרב], אמר ליה רב: זיל כתוב ליה להדיא'. ומתניתין רב פשר לה להניחם לאחר המועד, **אבל לצורך המועד יכול לכתוב אף לאחרים**".¹¹³
- רבי דוד אבודרהם (-ה' קי-): "הראיה הנכונה היא, מהא דאמרינן בירושלמי: 'חד בר נש אובד תפלו במועדא... פתר ליה דכותב להניח'. פירוש, להניחם עד לאחר המועד לעצמו כותב במועד, כדי שיהיו מזומן בידו כדי להניחם אחר המועד מיד, אבל לאחר לא, אבל להניח במועד אף לאחר מותר".¹¹⁴
- רבי יצחק אבוהב השני מקאסטיליה בעל 'ביאור לטור אורח חיים' (קצ"ג-רנ"ג): "בחול המועד יש מחלוקת בין הפוסקים... ובירושלמי משמע שיכול להניחם".¹¹⁵

לימים, עם התגלות ספר הזוהר ונהירת בני ספרד אחר הוראתו שלא להניח תפילין בחול המועד,¹¹⁶ באו גדולי האחרונים שאימצו את דעת הזוהר ודחו את הראיה מהירושלמי. כתב רבי יוסף קארו בעל 'בית יוסף' (רמ"ח-שלי"ה), כי "לדברי האומרים דאסור להניח תפילין בחול המועד, יפרשו הירושלמי דהכי קאמר, במה דברים אמורים – [בכותב] להניח, כלומר, להניח בקרן זוית כדי למכרם, אבל אם אין לו או לחבירו תפילין וצריך להם כדי להניחם במוצאי יום טוב, יכול לכתבן".¹¹⁷

¹¹² חידושי הריטב"א עמ"ס עירובין צו ע"א.

¹¹³ ספר האגודה, מסכת עירובין, פרק י', סי' צ"ז.

¹¹⁴ ספר אבודרהם השלם, ירושלים תשי"ט, עמ' רמד.

¹¹⁵ מהר"י אבוהב על טור או"ח סי' כ"ט.

¹¹⁶ ראה להלן פרק 'גילוי הזוהר ומהפך התפילין בספרד'.

¹¹⁷ בית יוסף, או"ח סי' תקמ"ה אות ג'. וכעין זה כתוב בחידושים על מסכת עירובין המיוחסים למהר"ל מפראג, דף צו ע"א. והנה, בקיצור ספר מצוות גדול לר' אברהם ב"ר אפרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 53, נמצא משפט סתום: "ורבינו יצחק כתב שאין להניח. ומפרש הירושלמי פתר ליה להניחן, פירוש לאחר המועד. וכותב תפילין לאחריות". נראה לכאורה שנפל שיבוש בכתב היד (כמו שנראה מהמילה 'לאחריות', שהיא כנראה צ"ל 'לאחרים'), וחסרים בו מילים המשלימים את הבנת הענין. גם אין דרך לדעת לאן שייך המשפט 'ומפרש הירושלמי פתר ליה להניחן'. שיבוש לא פחות מזה יש שם בעמ' 176: "כתב ר' יהודה כי רבי יצחק היה אוסר להניח תפילין בחול המועד, וראיה מירושלמי שהבאתי לעיל דקאמי פתר לה להניח, פי' לאחר המועד". דברים אלה מרפסן איגרא, שהרי אין אפשרות להביא ראיה מהירושלמי לאסור הנחת תפילין, והויכוח בין רבותינו הוא אם מדברי הירושלמי יש ראיה מכריחה שחובה להניח תפילין בחול

אולם את התירוץ הזה של ה'בית יוסף' הנוגד את פירושם הרווח של הראשונים דחה רבי שלמה לוריא מהרש"ל (ר"ע-ש"ד): "הירושלמי דאיתא לשם להדיא דמניחין... אותן שאומרים אסור להניח תפילין בחול המועד מישבים הכי, דהכי קאמר, 'במה דברים אמורים להניח', כלומר להניח בקרן זווית, כדי למוכרם, אבל אם אין לו או לחבירו תפילין, וצריך להם, כדי להניחם למוצאי יום טוב, יכול לכותבן. **ודוחק הוא**, כי אין הלשון משמע כלל בכהאי גוונא".¹¹⁸

כך טען גם רבי יום טוב ליפמן הלר בעל 'תוספות יום טוב' (ש"ט-ת"ד): "בשם הירושלמי... להניחם במועד אפילו להניחם לאחרים יכול לכותבן... ו'בית יוסף' **נדחק בפירושו**, למאן דסבירא ליה דלא מנחי תפילין במועד".¹¹⁹

אף רבי אברהם מנחם הכהן פורטו אשכנזי בעל 'מנחה בלולה' (ר"ף-שנ"ד): סבר שפירושו של ה'בית יוסף' בירושלמי דחוק: "הגאון קאר"ו... הכריח עצמו להעמיד הירושלמי אליבא דתרווייהו לדברי המתירין ולדברי האוסרין, וכל חכם אשר לו עינים בראשו יראה **כמה יש מן הדוחק והחולשא** בפירושו האוסרין".¹²⁰

חכמי ישראל אלה דחו את דברי ה'בית יוסף' על הירושלמי כלאחר יד, ולא הסבירו את טיבו של הדוחק, זאת עשו רבי יעקב ברוכין מקארלין בעל 'משכנות יעקב' (תקמ"א-תר"ה)¹²¹ ואחיו רבי יצחק מינקובסקי מקארלין בעל 'קרן אורה' (תקמ"ח-תרי"ב).¹²²

המועד, או שלכך אין ראיה משם. אך לא מצינו אפשרות הפוכה. וד"ל. מה גם, שלא נראה שקיצור סמ"ג יכתוב את ההיפך מספר הסמ"ג עצמו, שבו הובא הירושלמי כהוכחה שיש להניח תפילין בחול המועד. וראה להלן בהערה לתת-פרק שיטת הקדמונים שאין מניחים תפילין בחול המועד, בבירור השיבוש בספר זה.

ים של שלמה, ביצה פ"א סי' נ"א.

תוספות יום טוב עמ"ס מועד קטן פ"ג מ"ד. ועיין עוד מה שכתב בדברי חמודות, הלכות קטנות, ה' תפילין, סי' ט"ז אות ע"ד.

רבי אברהם מנחם הכהן פורטו, 'הנחת תפילין בחול המועד', ספר הזכרון 'בצאת ישראל' (לע"נ ר' ישראל מאיר זכריש), בני ברק תשע"ב, עמ' שנ.

שו"ת משכנות יעקב, או"ח, סי' ל"ח (א'), עמ' מא: "ה'בית יוסף' ז"ל נדחק ליישב הירושלמי הנ"ל לדעת הסוברים דחול המועד אסור בתפילין, שכתב דלהניח המוזכר בירושלמי היינו שאין צריך כלל אף לאחר המועד, והא דהתיר היינו שצריך לאחר המועד. ואין זה נראה, דכל שאין צריך לאלתר הכל בכלל להניח, כמו בשבת [עד ע"א] גבי בורר ואוכל בורר ומניח, כוליה. ועוד, דהא ודאי אין צורך למעט שלא יכתוב שלא לצורך כלל, דמילתא דפשיטא היא, וכבר אמור במשנה קדומה אין כותבין ספרים תפילין ומזוזות, אלא ודאי דאשמעינן דאסור לכתוב להניח עד שיבא מי שיצטרך כל זמן שאין איש המצטרך לפנינו ושואל ממנו, כי אולי לא יצטרך אדם להם. וזה נראה ברור. ואם כן, ודאי 'להניח' פירושו רק שאין צורך להן תיכף, ולאחר שעה אולי יהיה צורך להן כי יבא הצריך לקנותם. ועל כן, מה שהתיר לאחר גם כן, היינו שצריך להן תיכף, דאם לא כן הרי זה 'להניח' מיקרי בלשון הירושלמי. ודו"ק היטב. ובלא זה דבריהם תמוהים מאוד, היאומן כי משום שיקיים האחר מצוה אחר יום טוב נתיר לו לעשות מלאכה בחול המועד? הא אפשר בשאלה, או אחר שהוא יצא ידי חובת קריאת שמע בתפילין ימכרם ויכתוב לעצמו, כמו דעת רבי יהודה במשנה שמתיר לעצמו, ולמה לן למשרי מלאכה בחול המועד אחר

אולם הגאון רבי אליהו מוילנא הגר"א (ת"ף-תקנ"ח), שהפתיע את בני דורו בכך שחדל מהנחת תפילין, ביאר את הירושלמי באופן שיתאים לדעת הזוהר: "מירושלמי שהביאו תוספות במועד קטן שם ושם, אין ראייה כלל, דשם אליבא דמאן דאמר שבת זמן תפילין, כדקאמר שם 'מתניתין פליגא עלה דרב כותב אדם תפילין', כוליה, 'לעצמו'. ופריק שם מתניתין אליביה דרב: 'מתניתין רבי יהודה היא, דקאמר כותב', כוליה, דסבירא ליה שבת ויום טוב זמן תפילין הן".¹²³

דחייתו זו של הגר"א את הראיה מהירושלמי, לא התקבלה על דעת כמה מן האחרונים, כ'קרן אורה' (תקמ"ח-תרי"ב)¹²⁴ ורבי מאיר ליבוש מלבי"ם (תקס"ט-תר"ם),¹²⁵ וכמותם סבר רבי יעקב משולם אורנשטיין בעל 'ישועות יעקב' (תקל"ה-תקצ"ט), שחזק את הראיה הזו מהירושלמי שחול המועד זמן תפילין הוא.¹²⁶

שאפשר לעשות בהיתר יותר: אלא ודאי דברי הירושלמי דחול המועד זמן תפילין... על כל פנים מדברי הירושלמי ראייה ברורה לדברי הסוברים חול המועד זמן תפילין".

¹²² קרן אורה, מועד קטן יט ע"א ד"ה ועתה נבא: "עיינן ביבית יוסף סימן תקמ"ה מה שפירש בדברי הירושלמי, למאן דאמר לאו זמן תפילין הוא, ד'להניח' היינו להניח לאחר זמן בקרן זוית, בהא הוא דשרי דוקא לעצמו ולא לאחרים, אבל אם הוא צריך להם תיכף אחר המועד שרי אפילו לאחרים. וגם זה קשה, דלאחר זמן מה לי לעצמו מה לי לאחרים, כיון דאין צריך להם". ועיי"ש עוד.

¹²³ ביאור הגר"א, או"ח, סי' ל"א סעיף ב'.

¹²⁴ קרן אורה, מועד קטן יט ע"א: "כתב הגאון רבינו אליהו ז"ל... דהירושלמי קאי אליבא דרבי יהודה דאמר כותב אדם לעצמו, ורבי יהודה לטעמיה דשבת זמן תפילין, וכבר כתבתי על זה בחידושי בעירובין פרק 'המוצא תפילין' [צה ע"ב ד"ה וראיתי לבאר], דלשיטת הירושלמי שם אינו מוכרח לומר דרבי יהודה סבירא ליה דשבת זמן תפילין. ובלאו הכי גם כן לאו דיחוי הוא, דלפי זה צריך לומר דרב ורבה בר בר חנה נמי הכי סבירא להו דשבת זמן תפילין, והוא דלא כהלכתא. ועיינן תוספות מנחות שם". ועיינן שם עוד. ובעירובין צו ע"א ד"ה תוס' כתב הקרן אורה: "תפילין בחול המועד... בירושלמי משמע דצריך להניח, כוליה. ועיינן בביאורי הגאון רבינו אליהו ז"ל שדחה, דרב אליבא דרבי יהודה קאי, דסבירא ליה שבת זמן תפילין. ולפי מה שכתבתי לעיל [צה ע"ב] בשיטת הירושלמי, דהא דתניא אחד האיש ואחד האשה אתיא כמאן דאמר 'לא מיחו בידם', אבל לא לחיובא, אם כן לא שמעינן כלל לרבי מאיר ורבי יהודה דשבת זמן תפילין, ושפיר שמעינן מעובדא דרבי חננאל דצריך להניח תפילין בחול המועד אפילו למאן דאמר שבת ויום טוב לאו זמן תפילין".

¹²⁵ ארצות החיים, ח"ב, ווארשא תרכ"א, סי' ל"א, המאיר לארץ, ס"ק ט', דף לא טור א: "כתב הגר"א דרב על רבי מאיר ורבי יהודה קאי, דסבירא להו דשבת ויום טוב זמן תפילין. [אך] עדיין הלא רב עשה כן מעשה והתיר להניח תיכף! ועוד, שרב על כרחך סובר שבת לאו זמן תפילין, ממה שאמר בשבת דף ס"ד: 'כל מקום שאסרו חכמים ברשות הרבים, אסור לצאת בהם בחצר, חוץ מכבול ופאה נכרית'. ואמאי לא אמר: 'חוץ מתפילין דלא מסיח דעתיה', ועל כרחך כמו שכתבו התוספות, משום דכיון דשבת לאו זמן תפילין, מסיח דעתיה".

¹²⁶ ישועות יעקב, או"ח סי' ל"א ד"ה ומעתה נוכל: "הביאו ראייה מירושלמי דרב סבירא ליה כן דמניחין בחול המועד, והקדמונים דחו זה, דגם רב סבירא ליה כמאן דאמר שבת זמן תפילין הוא. והאחרונים האריכו בזה, ותמהו על התוספות והרא"ש שהביאו ראייה מרב, והלא כמו שדחו לרבי יהודה ורבי מאיר דסברי שזמן תפילין הוא [עיי' לעיל אות ב], כמו כן נוכל לומר לרב. ולי נראה, דהתוספות בזה לטעמייהו דבש"ס דשבת [סד ע"ב] סבירא ליה לרב דכל שאסרו חכמים לצאת לרשות הרבים אף בחצר אסור, וכתבו התוספות [מנחות לו ע"ב ד"ה אי קסבר]

ואכן דעת הגר"א כאן עומדת בניגוד מפורש לדעתם של רבותינו הראשונים, שהבהירו שאין מקום לומר שדברי הירושלמי הללו נאמרו לפי שיטת הסוברים ששבת זמן תפילין הוא, שהרי לא יתכן שרב והאמוראים שעמו נוקטים ששבת זמן תפילין הוא, וממילא מובן שדעתם היא שאין להניח תפילין בשבת, ובכל זאת התירו לכתבם לצורך הנחתם במועד. כך טענו רבותינו אלה:

- 'ספר התרומה': "מסתמא רבה בר בר חנה ורב סבירא להו כהלכתא דשבתות וימים טובים לאו זמן תפילין, ואפילו הכי שרו לכתוב תפילין בחול המועד בלא צורך פרנסתו".¹²⁷
- בעלי התוספות: "מסתמא רב הוה סבירא ליה כהלכתא דשבתות וימים טובים לאו זמן תפילין, אפילו הכי שרי לכתוב ולמכור תפילין בלא הערמה ולרבה בר בר חנה על ידי הערמה, דכולי אמוראי סבירא להו שבת לאו זמן תפילין".¹²⁸
- 'אור זרוע': "לא נהירא למדחי דסברי כרבי יהודה דשבת ויום טוב זמן תפילין".¹²⁹
- 'ספר מרדכי': "ויש לדחות דאליבא דרבי יהודה דאית ליה ריש פרק 'המוצא', שבת זמן תפילין, והכי אית ליה לרבי מאיר. ומיהו אינו נראה, דאם כן צריך לומר דהלכה שבת זמן תפילין, ואיך יתכן לומר דרב יסבור דלא ככולהו אמוראי דהכא דסבירא להו שבת ויום טוב לאו זמן תפילין? ובפרק 'השולח'¹³⁰ אמרינן: 'עבד שהניח תפילין לפני רבו יצא לחירות', ואם כן הוא הדין אשה, דגמר לה לה דפטור, וסתם משנה פרק 'מי שמתו':¹³¹ 'נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ותפילין', ואם כן על כרחך שבת ויום טוב לאו זמן תפילין, והוה מצות עשה שהזמן גרמא, ולכך נשים פטורות. הלכך נראה ראייה גמורה מן הירושלמי דחול המועד חייב בתפילין".¹³²

דבתפילין שרינן להניח בבית, למאן דאמר שבת זמן תפילין, ולא חיישינן שמא יצא בהן לרשות הרבים, דכיון דחייב למשמש בהן, ליכא חשש. והוכיחו כן מהא דקאמר הש"ס במסכת מנחות ל"ו ע"ב אי קסבר, עיין שם. והקשו, אם כן אמאי קאמר רב: 'כל שאסרו לצאת לרשות הרבים, אסור בחצר חוץ מכבול', ולא נקט: 'חוץ מתפילין', [ותירצו] משום דסבירא ליה שבת לאו זמן תפילין הוא, ובלאו הכי אסור להניח. שמע מינה דרב סבירא ליה, לאו זמן תפילין. ומכל מקום סבירא ליה דמניחין בחול המועד".

¹²⁷ ספר התרומה, הלכות תפילין, סי' רי"א; מהד' מכון ירושלים, ירושלים תש"ע, סי' רי"ג.

¹²⁸ תוספות מנחות לו ע"ב ד"ה יצאו.

¹²⁹ אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט.

¹³⁰ גטין מ ע"א.

¹³¹ ברכות כ ע"א.

¹³² הלכות קטנות למרדכי, הלכות תפילין, רמז תתקס"ט.

- רא"ש: "לא מסתבר למימר דרב סבר שבת זמן תפילין הוא, דכולהו אמוראי סברי לאו זמן תפילין הוא, במנחות פרק 'התכלת'".¹³³ "אין לדחות ולומר דרב סבר דשבת זמן תפילין הוא, דהא כולי אמוראי סברי דשבת לאו זמן תפילין הוא".¹³⁴
- ריטב"א: "ליכא למימר דההיא אתיא כמאן דאמר שבתות וימים טובים זמן תפילין, דדוחק הוא לאוקומי כל הנהו אמוראי דשרו לכתוב תפילין במועד דלא כהלכתא, דהא קיימא לן כרבי עקיבא, דאמר שבתות וימים טובים לאו זמן תפילין".¹³⁵

מול רבותינו הראשונים הללו שהוכיחו מהירושלמי שחול המועד הוא זמן תפילין, נתפרסמו שתי דעות ברורות של ראשונים המפקפקות בראיה זו. האחת כביכול של הרא"ש בספר המזויף על שמו בשם 'שו"ת בשמים ראש',¹³⁶ ואין ספק שצודקת גם כאן הגדרתו הידועה של החת"ס, כי דעה "זו לקוחה מכזבי הרא"ש שבספר 'בשמים ראש',¹³⁷ שכן הרא"ש בשלשה מספריו המובהקים והאמתיים, הסתמך באופן חד משמעי על ראית הירושלמי הזו, כפי שראינו לעיל.

המקור השני, בעצם היחיד בכל חיבורי הראשונים, שהביא פקפוק על ראיה מפורסמת זו מן הירושלמי, הוא בספרם של תלמידי רבינו פרץ ב"ר אליהו מקורביל מהר"ף (-ה' נ"ה) על מסכת עירובין.¹³⁸ כידוע ספרי התוספות המיוחסים לרבינו פרץ

¹³³ תוספות הרא"ש עמ"ס עירובין צו ע"א.

¹³⁴ הלכות קטנות לרא"ש, הלכות תפילין, סי' ט"ז.

¹³⁵ חידושי הריטב"א עמ"ס עירובין צו ע"א.

¹³⁶ שו"ת בשמים ראש, סי' קנ"ג: "רצית לידע גם את דעתי בענין התפילין בחול המועד. מן הירושלמי אין ראיה להלכה, דתנאי טובא איכא דמניחין אפילו בשבת, ומחלוקת רבות בענין, ואשמעינן למאן דאנח ליה דאיהו דינא דכתיבה אתי לאשמעינן".

¹³⁷ שו"ת חת"ס, או"ח, סי' קנ"ד. על ספר מזויף זה נכתב רבות מאוד ברחבי הספרות הרבנית והמחקרית, ואכמ"ל.

¹³⁸ תוספות רבינו פרץ עמ"ס עירובין צו ע"א. ואלה הדברים הכתובים שם: "יש עוד להביא ראיה מפרק 'ואלו מגלחין בירושלמי, אמרינן התם: 'ההוא גברא דאובד ליה תפילין אתא לקמיה דרבי חננאל. שדריה לקמיה דרבה בר בר חנה, אמר ליה: הב ליה דידך וכתוב אחריני. אמר ליה רב: איזיל כתוב ליה'. ופריך: 'מתניתא פליגא אדרב, דקתני אדם כותב לעצמו הא לאחר לא'. ומשני: 'פתר לה בכותב להניח'. פירוש להצניע עד לאחר המועד, דהוי שלא לצורך המועד. מכלל דהנך אמוראי דשרו מיירי בכותב לצורך המועד. אלמא סברי הני אמוראי דירושלמי דמניחין תפילין בחולו של מועד, דמסתמא הנך אמוראי סברי כהלכתא, דהיינו כרבי עקיבא, דאמר שבת ויום טוב לאו זמן תפילין. מיהו מכל מקום יש לדחות, דאיכא למימר סברי כרבי מאיר ורבי יהודה, דאמרי שבת ויום טוב זמן תפילין. עוד יש לומר, דאפילו אי סברי הנך אמוראי כרבי עקיבא, מכל מקום יש לדחות דהנך אמוראי דשרו לכתוב תפילין היינו כדי להניחם לאחר המועד מיד ולא להניחם במועד, ושפיר חשיב לצורך המועד כיון שצריך להניחם מיד אחר המועד, והא דמתרץ אמתניתא: 'פתר לה בכותב להניח', מכלל דאמוראי מיירו להניח במועד ממש, לא קשה מידי, ולעולם האמוראי לא מיירו אלא להניח אחר המועד, והכי קאמר: 'פתר לה בכותב להניח', פירוש, שכותב הרבה תפילין ביחד להצניעם, שיהו מצויים לו למוכרם, ולא

בחלקם הגדול לא נכתבו על ידו אלא על ידי תלמידיו, ובהם הכניסו גם דברים רבים מדעת עצמם.¹³⁹ על אמינותם כבר כתב רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י-פ"ח): "דע לך, כי הפרישות [=ה'תוספות'] בארץ הזאת [=ספרד] הם פרישות תלמידים שלא שמשו כל צרכן, ורצו ליחנק ונתלו באילן גדול, ותלמידים פירשו לפני הרב רבי פרץ, ושאר גדולים ז"ל, ואין לסמוך עליהם".¹⁴⁰ בהזדמנות אחרת התבטא הרא"ש בצורה דומה: "ומצאתי בנימוקי תלמידי ה"ר פרץ בן ה"ר אליהו, שהיה אוסר כל החתיכה, אף מה שחוץ לציר. והאריכו בטעמים ואינם לשבח, אף שנתלו באילן גדול".¹⁴¹

חוסר האימון בכתביהם של התלמידים האנונימיים של רבינו פרץ ניכר היטב בהתבטאותו של אחד מרבותינו הראשונים שנדפסה בתשובות הרשב"א: "ותמה אני אם השיב הרב פרץ ז"ל, שיש לאלמנה לפרוע חלקה בחובות המאוחרים, עד שאני אומר שאין הרב ז"ל חתום בתשובה ההיא".¹⁴²

מהדיר תוספות רבינו פרץ על מסכת עירובין, שבו נמצא הפקפוק על הראיה מן הירושלמי, ציין בפירושו כי "תוספות אלו נכתבו בחלקן... על ידי תלמידיו, כך שאפשר לראות שבקטעים מסוימים מובאים הדברים בשם רבינו פרץ, ואילו באחרים נכתבו הדברים בסתם".¹⁴³ כידוע היה רבינו פרץ תלמידו של רבי יחיאל מפאריס (-ה' כ"ו), ומכאן ראייה שגם קטע זה שאנו דנים בו בודאי לא נכתב על ידי רבינו פרץ עצמו, כפי שנזכר בסוף הדברים על הירושלמי שלפנינו: "וכן שמע מורי רבי מרבינו יחיאל", כשאותו "מורי רבי" אינו אלא רבינו פרץ, ובודאי שהוא לא הגדיר את עצמו בתור: "מורי רבי", אלא תלמידי רבינו פרץ כתבו כן עליו. יתירה מזו, מסקנתם של מחברים אלה היא כי "אין להניח תפילין במועד", בעוד שבידינו עדות מפורשת של תלמידו הנודע רבי חיים ב"ר שמואל אבן דוד בעל 'צרור החיים' (פ"ח:?) כי "בחולו של מועד... תפילין... מורי ה"ר פרץ היה מניחם".¹⁴⁴ וכן עדות נוספת של תלמידים אחרים: "שאלו נשאל למורינו [רבינו פרץ] מתפילין בחול המועד, והשיב, שהרבה גאונים... לא היו מחייבין לשומן, ואף על פי כן מורינו שם

לצורך להניחם מיד לאחר המועד, ואמוראי מיירו לצורך להניחם מיד בראשו אחר המועד, דאם לא היה כותבן במועד, אולי לא יהיה פנוי לכותבן מיד אחר המועד, הילכך אין להניח תפילין במועד".

¹³⁹ רנ"י הכהן, אוצר הגדולים, ח"א, חיפה [תשכ"ז-תש"ל], עמ' קנד; שם, ח"ח, עמ' כח. בנוסף לכך נדפסו חיבורים שיוחסו לרבינו פרץ או תלמידיו, ואין להם שום קשר לבית מדרשו. ראה מאמרו של ידידי הרב אהרן גבאי, 'קבצי בעלי התוספות למסכת נדרים', קובץ חצי גבורים – פליטת סופרים, מאסף תורני, ט, ניסן תשע"ו, עמ' תשכח.

¹⁴⁰ שו"ת הרא"ש, כלל כ', סי' כ"ז.

¹⁴¹ שו"ת הרא"ש, כלל ב', סי' י"ז.

¹⁴² שו"ת הרשב"א, ח"ה, סי' פ"ה.

¹⁴³ תוספות רבינו פרץ השלם, על מסכת עירובין, מוגה ומתוקן על פי כתב יד, מאת חיים בהגרי"ש זצ"ל דיקמן, ירושלים תשנ"א, מבוא, עמ' 7.

¹⁴⁴ ר"ח ׳ דוד, צרור החיים, ירושלים תשכ"ו, עמ' קסג.

אותן בצינעה¹⁴⁵. כנראה הניחם בצינעה משום כבודו של רבי יחיאל מפאריס שלא הניחן כלל,¹⁴⁶ אך רבינו פרץ עצמו לא היה מוכן לוותר על הנחת תפילין בחול המועד, כפי שהביאו גם רבי ירוחם ב"ר משולם בעל 'ספר תולדות אדם וחווה' (-ה' צ"ד)¹⁴⁷ ורבי אלכסנדר זויסלין הכהן מפפד"מ בעל 'ספר האגודה' הרז"ך (-ק"ט),¹⁴⁸ ודחיית ראייה זו מן הירושלמי ככל הנראה לא יצאה הימנו.

בין גדולי רבותינו האחרונים שהכירו את סברת הדוחים את הראיה מן הירושלמי, היה רבי יואל סירקיש בעל 'בית חדש' הבי"ח (שכ"א-ת'), אך למעשה לא קיבל את דעתם: "בירושלמי מפורש דמניחן בחולו של מועד... ויש שמסתפקים בו דוחים הראיות וסוברים דהני תנאי ואמוראי כמאן דאמר שבת ויום טוב זמן תפילין הן, אבל לדידך דלאו זמן תפילין הן, בכלל יום טוב הוי נמי חולו של מועד... ולענין הלכה נהרא ונהרא ופשטיה אגן במלכותינו נוהגין להניחם ולברך עליהן".¹⁴⁹ הוא חזר והבהיר שמנהגו ומנהג בני ארצו להניח תפילין בחול המועד, נשען במידה רבה על ירושלמי זה: "אנו מניחין תפילין בחולו של מועד, על פי תלמוד ירושלמי".¹⁵⁰

שותפים לגר"א בדחיית הראיה מהירושלמי היו המקובלים והחסידים התומכים המובהקים של הוראת הזוהר בענין תפילין בחול המועד, והם רבי מנחם עזריה הרמ"ע מפאנו (ש"ח-ש"ף),¹⁵¹ רבי רפאל עמנואל חי ריקי בעל 'משנת חסידים' (תמ"ח-תק"ג),¹⁵² רבי יצחק יהודה יחיאל אייזיק סאפרין מקומארנא בעל 'היכל הברכה' (תקס"ו-תרל"ד),¹⁵³ רבי אברהם בורנשטיין בעל 'אבני נזר' (תקצ"ט-תרע"ע)¹⁵⁴ ורבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש בעל 'מנחת אלעזר' (תרל"ב-תרצ"ז).¹⁵⁵

בניגוד להם המשיכו פוסקים אחרונים להחזיק בראיית הירושלמי, מהם, בנוסף לכל המובאים לעיל, רבי בנימין ב"ר מתתיהו מארטא בעל 'שו"ת בנימין זאב' (ר"ה-ש"ה?),¹⁵⁶ רבי משה פרובינצאלו (רס"ג-ש"ל),¹⁵⁷ רבי בצלאל אשכנזי בעל

¹⁴⁵ רא"ד פינס ור"י פלס, 'הוראות רבינו פרץ', מוריה, גליון קסז-קסח, ניסן תשמ"ו, עמ' יג, אות קצ"ז.

¹⁴⁶ ראה להלן תת-פרק 'שיטת הקדמונים שאין מניחים תפילין בחול המועד'.

¹⁴⁷ רבינו ירוחם, תולדות אדם וחווה, נתיב ד' ח"ד (ויניציאה ש"ג, דף לח טור ב).

¹⁴⁸ ספר אגודה עמ"ס עירובין, רמז צ"ז.

¹⁴⁹ בי"ח או"ח סי' ל"א אות א'.

¹⁵⁰ בי"ח או"ח סי' רע"ד אות א'.

¹⁵¹ שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ק"ח, ד"ה וכאן אנו משיבים.

¹⁵² חושב מחשבות, אמשטרדם תפ"ז, מאמר תפילין דמרי עלמא, פרקים ג'-ח'. טענותיו בנוסף לטענות הרמ"ע מפאנו, נדחו בחריפות רבה בשו"ת משכנות יעקב, או"ח, סי' ל"ח (א'), עמ' מא.

¹⁵³ שלחן הטהור, סי' ל"א.

¹⁵⁴ שו"ת אבני נזר, או"ח, ריש סי' ב'.

¹⁵⁵ רח"א שפירא, אות חיים ושלוש, ה' תפילין, סי' ל"א, עמ' עו-עז.

¹⁵⁶ שו"ת בנימין זאב, סי' קצ"ו.

'שיטה מקובצת' (ר"ף-שנ"ד?),¹⁵⁸ רבי חנניה קאזיס אב"ד פירינצי בעל 'קנאת סופרים' (-תס"ד),¹⁵⁹ רבי אהרן וורמסר אב"ד מיץ בעל 'מאורי אורי' (תק"ד-תקצ"ו),¹⁶⁰ רבי שלמה קלוגר מהרש"ק (תקמ"ו-תרכ"ט),¹⁶¹ רבי מנחם מנדל שניאורסון בעל 'צמח צדק' (תקמ"ט-תרכ"ו),¹⁶² רבי שמואל עהרנפלד בעל 'חתן סופר' (תקצ"ה-תרמ"ג)¹⁶³ ועוד כהנה.

ד. היתר המשנה לשליחת תפילין ביום טוב

משנה נוספת הובאה על ידי כמה מרבתינו הראשונים כהוכחה לכך שיש להניח תפילין בחול המועד. שנינו:¹⁶⁴ "משלחין כלים, בין תפורין בין שאינן תפורין, ואף על פי שיש בהן כלאים, והן לצורך המועד... זה הכלל, כל שנאותין [רש"י: מתקשטין] בו ביום טוב משלחין אותו". על פי זאת נאמר בגמרא: "רב ששת שרא להו לרבנן לשדורי תפילין ביום טובא. אמר ליה אביי, והא אגן תנן, כל שנאותין בו ביום טוב משלחין אותו. הכי קאמר, כל שנאותין בו בחול משלחין אותו ביום טוב".¹⁶⁵

הלכה זו הפליאה כמה מרבתינו הראשונים. איזה צורך יש במשלוח תפילין ביום טוב אם אין מניחים אותם בכל ימי החג? תירץ רבי שלמה בן אדרת הרשב"א (ד' תתקצ"ה-ה' ע') שלקבל מתנות ביום טוב, אף אם אין שימוש בהם בו ביום, יש בה שמחת יום טוב: "כל שנאותין בו בחול כמות שהוא ואין צריך אומן לתקנו משלחין אותו ביום טוב, ואף על פי שאין ראוי להשתמש בו ביום טוב. כיצד? משלחין תפילין תפורין ביום טוב. ולמה התירו כן, ולהוציא מרשות היחיד לרשות הרבים? לפי ששמחה היא לו שמתכבד במתנותיו אצל חברו והרי זה כצורך היום".¹⁶⁶

¹⁵⁷ שו"ת רבי משה פרובינצאלו, ח"א, סי' נ"ד.

¹⁵⁸ הגהות שיטה מקובצת, עמ"ס מנחות לו ע"ב.

¹⁵⁹ תשובת רבי חנניה ב"ר מנחם קאזיס, בספרו של רבי יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, אות ת', ערך 'תפילין', ברלין תרמ"ח, דף קיג ע"ב.

¹⁶⁰ ר"א ווירמש, מאורי אור, ח"ה, עוד למועד, מיץ תקפ"ב, דף קלא ע"ב.

¹⁶¹ שו"ת ובחרת בחיים, סי' י'.

¹⁶² צמח צדק, חידושים אליבא דהלכתא על שיתא סדרי משנה וגמרא, מו"ק פי"ג מ"ד, מהד' ברוקלין תשנ"ה, דף פ.

¹⁶³ שו"ת חתן סופר, פאקש תרע"ב, סי' קכ"ז; חתן סופר על שו"ע או"ח, ירושלים תשכ"ג, ח"א, עמ' רכב.

¹⁶⁴ ביצה יד ע"ב.

¹⁶⁵ שם טו ע"א.

¹⁶⁶ רשב"א, עבודת הקודש, בית מועד, שער ג' אות ח' (מהד' מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' עז).

על הסבר זה של הרשב"א חלק רבי מנחם המאירי בעל 'בית הבחירה' (ה' ט'-ע"ה): "לגדולי הדור ראיתי שהם מפרשים, אף בלא שום צורך... עד שמקשים לעצמם, היאך התירו לשלח דבר שאין בו צורך היום כלל? ופירשוהו, ששלוח מתנות יש בה הנחת נפש, שאדם שמח בהן, הן משלח הן מי שנשתלח אצלו, ואף על פי כן לא התירו אלא בכלים הנגמרים שראוין להשתמש ולהתנאות בהם בחול. **ואין הדברים נראין אלא בצורך קצת**".¹⁶⁷

גם רבי יהונתן אייבשיץ בעל 'אורים ותומים' (ת"ן-תקכ"ד) השתדל להסביר את התירוץ הזה, אך ראה בו דוחק שקשה לסמוך עליו להלכה: "לדין דקיימא לן אסור להניח תפילין ביום טוב... מכל מקום הואיל ונהנה ביום טוב בשליחותו, אף דהוי כלי שמלאכתו לאיסור, וכמו שכתב ה'מגן אברהם' סימן ש"ח סעיף קטן י"א, עיין שם, דסבירא להו הואיל ונהנה על כל פנים בשליחותו בשמחות שבת, אם כן הוי כמו צורך מקומו או צורך גופו דמותר לטלטל, דמאי שנא שבת ומאי שנא יום טוב. **ויש להחמיר לכתחילה**".¹⁶⁸

לכן טען המאירי, שמותר לשלוח רק חפצים שיש בהם תועלת מעשית כלשהי ביום טוב עצמו, כגון שניתן ללמוד משהו בעזרתם ומסייעים להבנת הלכותיהם: "פירשו בגמרא, 'כל שנאותין בו בחול', כלומר כל מלבוש שמתלבש אדם בו בחול, רצו לומר שאינו צריך תקון אומן, אף על פי שאין ראוי לו ביום טוב ללבשו, הואיל וצריכין לו כלל, משלחין אותו, כגון תפילין שאין נאותין בהן ביום טוב הואיל ונאותין בהן בחול בלא צורך תקון אחר, אם הם צריכין לו ביום טוב **להתלמד בהן ובהלכותיהן משלחין אותן**. ואם אינו צריך להם כלל אין משלחין אותם שהרי אין לו בהם צורך יום טוב כלל".¹⁶⁹

בזאת נקט המאירי בדעתו של רבי משולם מבדריש בעל 'ספר ההשלמה' (ד' תתק"ן-): "רב ששת שרא לשדורי תפילין תפורין ביום טוב, פירוש, **להתלמד קא משדר להו**, דאי לאו הכי, הא לאו צורך יום טוב נינהו, והיכי שריא בהו הוצאה, ולטלטולי נמי לא חזו?".¹⁷⁰ וכן פירשו רבי משה ב"ר נחמן הרמב"ן (ד' תתקנ"ד-ה' ל')¹⁷¹ ורבי אהרן ב"ר יוסף הלוי הרא"ה (ה' ס'-.).¹⁷²

על הלבטים בהסבר הצורך במשלוח תפילין, יעידו דברי ה'בית יוסף' בשם בעל 'ההשלמה',¹⁷³ שהציע את שתי האפשרויות הנזכרות, בתוספת אפשרויות נוספות:

¹⁶⁷ בית הבחירה עמ"ס ביצה יד ע"ב.

¹⁶⁸ ר"י אייבשיץ, בינה לעתים, ה' יום טוב פרק ה' אות ו'.

¹⁶⁹ בית הבחירה עמ"ס ביצה יד ע"ב.

¹⁷⁰ ספר ההשלמה, עמ"ס ביצה, פ"א סעיף כ"ו.

¹⁷¹ חידושי רמב"ן עמ"ס שבת קכד ע"ב.

¹⁷² חידושי הרא"ה עמ"ס ביצה טו ע"א.

¹⁷³ לא נמצא בספר ההשלמה שלפנינו.

כתב בעל 'ההשלמה': הא דאמרינן משלחין תפילין ביום טוב, והרי אינם צורך כלל, לא צורך אכילה ולא צורך היום?
 [א.] אפשר דמביא לבית קתני, לא מרשות הרבים.
 [ב.] אי נמי תפילין שרי ללבשו, אלא שאין צריך אות.
 וכתב עוד: יש שואלים, היאך שרי לשדורי תפילין ביום טוב משום דהוי דבר שניאותין בו בחול, מכל מקום לא הוי צורך יום טוב? ואפילו במועד אמרינן: ¹⁷⁴ "אין מוליכין ומביאין כלים מבית האומן אלא לצורך המועד", כל שכן ביום טוב.
 [ג.] יש לומר כיון ששמח עכשיו בהן, צורך הוא.
 [ד.] אי נמי שרוצה ללמוד בהם תורה.
 [ה.] אי נמי שרוצה להניחם לנטורי נפשיה ולא בתורת חיובא.
 עד כאן לשונו. ¹⁷⁵

אולם רבי יצחק ב"ר משה בעל 'אור זרועי' (-ה' כ') הוכיח מכאן שתפילין יש צורך לשלחן ביום טוב כדי להניחן בחול המועד לצורך קיום המצוה: "מתנייתין, זה הכלל, כל שניאותין בו ביום טוב, משלחין אותו ביום טוב". פירוש 'ניאותין': מתקשטין. 'רב ששת שרא להו לרבנן לשדורי תפילין ביום טובא, אמר ליה אביי, והא אן תנן, כל שניאותין בו ביום טוב משלחין אותו ביום טוב? הכי קאמר כל שניאותין בו בחול משלחין אותו ביום טוב' ¹⁷⁶... הכי פירושו, כל שניאותין בו בחול, דהיינו בחולו של מועד, ואתא לאתויי תפילין שניאותין בהן בחול, ולצורך המועד דקתני, היינו לצורך חולו של מועד. ומיכן ראייה שצריך ללבוש תפילין בחולו של מועד". ¹⁷⁷

ה'אור זרועי' הוסיף והסביר: "פרק קמא דביצה [תנן]: 'משלחין כלים בין תפורין בין שאינן תפורין, אף על פי שיש בהם כלאים, והם לצורך המועד'. ואמרינן בגמרא: 'רב ששת שרי להו לרבנן לשדורי תפילין ביום טוב. אמר ליה אביי, והא אן תנן, כל שניאותין בו ביום טוב משלחין אותו ביום טוב? הכי קאמר, כל שניאותין בו בחול משלחין אותו ביום טוב'. והשתא אם תאמר דהאי חול היינו חול ממש אם כן תקשי לך מתנייתין דתנן: 'והן לצורך המועד'. אלא על כרחך האי חול היינו חולו

¹⁷⁴ עיי מועד קטן יג ע"א.

¹⁷⁵ בית יוסף, או"ח סי' תקט"ז.

¹⁷⁶ כאן דן ה'אור זרועי' בפירושו של רש"י: "פירש רש"י: 'כל שניאותין בו בחול, שהוא מתוקן כל צורכו, משלחין אותו ביום טוב, דהא ביום טוב דקתני במתנייתין לאו אניאותין דלקמיה קאי אלא אמשלחין דבתריה קאי, ולא תויי תפילין, דאי נמי לביש בהו ביום טוב ליכא איסורא, ומיהו סנדל המסומר לא, דלא לימא מדשרו רבנן לשולחו שמע מינה מותר לנועלו'. עד כאן לשונו. וקשה לפירושו, דאם כן אמאי קתני במתנייתין פעמים ביום טוב? ותו, והא והן לצורך המועד קתני, ותפילין לאו לצורך המועד כלל ניהוו".

¹⁷⁷ אור זרוע, ח"ב, סי' שמ"א.

של מועד, כדאמרין: ¹⁷⁸ יום טוב שני לגבי מת, כחול שויה רבנן, דהיינו כחולו של מועד. למדנו שמותר ללבוש תפילין בחולו של מועד.¹⁷⁹

וזו כוונת רבותינו בעלי התוספות בכתבם בקיצור לשון על תפילין בחול המועד: "עוד מביאין ראייה מסוף פרק קמא דביצה גבי משלחין תפילין".¹⁸⁰

בהסבר זה נקט גם רבי ישעיה דטראני אחרון הריא"ז (-ה' פ'-): "ומשלחין תפילין ביום טוב, אף על פי שאין אדם מחוייב בהן ביום טוב הרי מחוייב בהן בחולו של מועד, ואינן צריכין שום תיקון, והרי שולחן לצורך המועד".¹⁸¹

את הראיה הזו הביא גם רבי ישראל מקרמז' בעל 'הגהות אשרי' (-ה' ק'-): "קשה והא 'לצורך המועד' קתני במתניתין, ותפילין לאו לצורך המועד כלל נינהו? אלא הכי פירושו, כל שניאותין ממנה בחול, דהיינו בחול המועד, ואתא לאתויי תפילין שניאותין בחול המועד. ולצורך המועד דקתני היינו לצורך חולו של מועד. ומכאן ראייה שצריך ללבוש תפילין בחולו של מועד".¹⁸² חיזוק לראיה זו הביא רבי מאיר שיף אב"ד פולדא בעל 'חידושי מהר"ם שיף' (שס"ה-ת"א): "יש לדקדק, אמאי לא מקשה [אביי] מרישא, 'והן לצורך המועד? גם היאך יתרץ הך ד'והן לצורך המועד?' ועיין ב'הגהות אשרי' תמצא יישוב לזה, דפירש 'חול המועד', ומכאן ראייה להנחת תפילין בחולו של מועד".¹⁸³

את הצורך בתירוצי חכמי ספרד ופרובינצא שהביא ה'בית יוסף' מול פירושים של חכמי אשכנז וצרפת, הסביר רבי יום טוב ליפמן הלר בעל 'תוספות יום טוב' (של"ט-ת"ד), בכך שכמה מהם לא היו מניחי תפילין בחול המועד: "צריכין אנו לפירוש ה'בית יוסף', להני דנהיגי שלא להניח תפילין בחול המועד, ומנהגו של ה'בית יוסף' כך היה, כמו שכתב בטור אורח חיים סימן ל"א"; "אבל בהגהות אשרי' מפרש יכל שניאותין ממנו בחול, היינו בחול המועד, ואתא לאתויי תפילין שניאותין בחול המועד. ולצורך המועד' דקתני, היינו לצורך חולו של מועד, ומכאן ראייה שצריך ללבוש תפילין בחול המועד".¹⁸⁴

לפיכך פירש רבי יעקב יוקב עטלינגר בעל 'ערוך לנר' (תקנ"ח-תרל"ב) שזו הסיבה האמתית "דמשלחין תפילין ביום טוב, אף שלא ראוין רק לחול המועד".¹⁸⁵

הראיה ממשנה זו היתה נושא לשקלא וטריא של כמה מחכמי ישראל בדורות האחרונים.¹⁸⁶

¹⁷⁸ ביצה ו ע"א.

¹⁷⁹ אור זרוע, ח"א, סי' תקפ"ט.

¹⁸⁰ תוספות עירובין צו ע"א סוף ד"ה ימים.

¹⁸¹ פסקי הריא"ז לרבנו ישעיה אחרון ז"ל, ביצה פ"א ה"ו אות ח'.

¹⁸² הגהות אשרי, עמ"ס ביצה פ"א סי' כ"ה הגהה ה'.

¹⁸³ חדושי הלכות מהר"ם שיף עמ"ס ביצה, סוף פרק קמא.

¹⁸⁴ תוספות יום טוב עמ"ס ביצה פ"א מ"י.

¹⁸⁵ שו"ת בנין ציון, ח"ב, סי' קי"ט.

ה. רבי יוחנן הניח תפילין רק בפסח

בין הראיות להנחת תפילין בחול המועד הובא עוד ירושלמי: "רבי יוחנן לא היה מניח תפילין אלא **מפסחא לפסחא**, והיה מחזיק לרישיה מפסחא ועד עצרתא".¹⁸⁷ את פשר מנהגו זה הסביר רבי יונה החסיד מגירונדי (-ה' כ"ד): "רבי יוחנן היה חושש בראשו מקרירות, ומפני זה לא היה מניח תפילין אלא פעם אחת בשנה, כדי שלא יזיק אותו, ואף על פי כן מפני אותו פעם בלבד היה חושש, והיה צריך לחזק ראשו מפסח ועד עצרת".¹⁸⁸ את הירושלמי הזה הביא גם רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י"פ"ח), בלשון שכולה ארמית, והוסיף לו הערה: "אמר בירושלמי, רבי יוחנן לא הוי מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא, והוה הדיק רישיה מפסחא ועד עצרת. פירוש, רבי יוחנן היה חושש בראשו מקרירות, לכך לא היה מניח תפילין אלא פעם אחת בשנה, ועל אותו פעם היה צריך לחגור את ראשו ולעטפו מפסח ועד עצרת... ומה **שהיה מניח יותר בפסח**, נראה לי משום דכי כתיב, 'ושמרת את החקה', בפסח כתיב".¹⁸⁹ היינו מקרא מפורש: "מצות יאכל את שבעת הימים, ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך. והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים. **והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך**, למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוצאך ה' ממצרים. **ושמרת את החקה הזאת** למועדה מימים ימימה".¹⁹⁰

¹⁸⁶ ע"י מה שהקשה בצל"ח עמ"ס ביצה טו ע"א ד"ה שניאותין בו, ותירוציהם של רבי מנחם א"ש בספרו של אביו מהר"ם א"ש, אמרי בינה, עמ"ס ביצה טו (דף לט ע"ב-מ ע"א), ושל רבי אברהם יצחק גליק בשו"ת יד יצחק ח"ג, סי' רפ"ט. ובדומה להם תירץ בצמח צדק, חידושים אליבא דהלכתא על שיתא סדרי משנה וגמרא, מו"ק פ"ג מ"ד, מהד' ברוקלין תשנ"ה, דף פ. ע"ע רי"י עמדין, לחם שמים עמ"ס ביצה פ"א מ"י. וראה השגות בשו"ת אבני נזר, או"ח, סי' ב' סעיפים כ"ה-ל', ומה שהעיר עליהן רמ"א פאליעו, אור השמש, ניו יורק תשי"ט, סי' ס"ג. – שיטת הגר"א בזה נידונה בהרחבה להלן בפרק 'הגר"א ותלמידיו מול מסורת ליטא', תת-פרק 'קושי בהבנת הגהת הגר"א על פי הירושלמי'.

¹⁸⁷ כך לפי גירסת רבינו יונה (שבהערה הבאה), הרא"ש (שבהערה דלהלן), שלטי הגבורים (ספר המחלוקות, ה' תפילין אות ד', בני ברק תשע"ב, עמ' קיב), כסף משנה (ה' תפילין פ"ד הכ"ג), ועוד אחרונים. וגירסא אחרת לפנינו בתלמוד ירושלמי, ברכות פ"ב ה"ג: "רבי יוחנן, בסיתוא דהוה חזיק רישיה, הוה לביש תרויהוון, ברם בקייטא דלא הוה חזיק רישיה, לא הוה לביש אלא דאדרעיה" (רבי יוחנן, בחורף כשראשו היה חזק, היה לובש את שתיהן [תפילין של יד ושל ראש], ברם בקיץ שלא היה ראשו חזק, לא היה לובש אלא של הזרוע).

¹⁸⁸ רבינו יונה על הרי"ף, ברכות, דפוס ווילנא דף יד ע"ב.

¹⁸⁹ הלכות קטנות לרא"ש (מנחות), הלכות תפילין, סי' י"ט. בדומה לזה כתב בהלכות הרא"ש עמ"ס ברכות פ"ג סי' ל"א: "אמר בירושלמי, רבי יוחנן לא הוה מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא והוה חזיק רישיה מפסחא ועד עצרת. ופירוש, רבי יוחנן היה חושש בראשו מקרירות, לכך לא היה רשאי להניח תפילין אלא פעם אחת בשנה, ועל אותו פעם בלבד היה צריך לחגור ראשו ולעטפו מפסח ועד עצרת".

¹⁹⁰ שמות יג, ז-י. ביבאורים והערות לפרשיות שמות-בא להריעב"ץ, בתוך: ישורון – מאסף תורני, ל, ניסן ה'תשע"ד, עמ' קנג, כתב על הפסוק 'ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה', היינו: "את החוקה – מצות תפילין עם מצות פסח".

היות וביום טוב עצמו לא מניחים תפילין,¹⁹¹ מובן שהנחת התפילין של רבי יוחנן נעשתה בחול המועד פסח,¹⁹² וכך הסביר רבי משלם זלמן כהן אב"ד פיורדא בעל

¹⁹¹ אמנם בשו"ת יד יצחק (גליק), ח"ב, סי' ק"ג, הציע שמדובר ביום טוב של פסח גופא, ולפי שיטת התנאים ששבת ויום טוב הוא זמן תפילין, אך מפקפק בכך כי דעת רבי יוחנן, כמבואר במנחות לו ע"ב, היא דלילה לאו זמן תפילין, ואם כן כל שכן ששבת ויום טוב אינם זמן תפילין, ונוטה לומר שרבי יוחנן מחמת שלא הניח תפילין בכל השנה, הותר לו להניחם לכתחילה בפסח, כפשטות לשון הגמרא שהניחם בפסח עצמו, היינו ביום טוב. בדומה לו כתב רבי אברהם זוטרא אב"ד מינסטר במאמרו 'תשובה בדין תפילין בשבת וי"ט', שומר ציון הנאמן, גליון ע"ח, ט' תמוז תר"ט, דף קנו ע"א, שרבי יוחנן הולך בשיטת רבי יוסף הגלילי שלילה לאו זמן תפילין מדאורייתא, ולדברי הרא"ש בהלכות קטנות ה' תפילין, סי' ט"ז, לפי רבי יוסי הגלילי חול המועד בכלל יום טוב שאינו זמן תפילין מפני שנקרא 'מקרא קודש', ואם כן לדידיה אין הבדל בין יום טוב לחול המועד, ומה שרבי יוחנן הניח תפילין בפסח אפסח שהוא במועד עצמו ואפשר שהוא בחול המועד, מפני שסבר שימים אלה מחד גיסא אין בהם חיוב תפילין, ומאידך גיסא אין בהם איסור הנחה.

¹⁹² כך מובא בשם רבי אברהם דוד וואהרמאן אב"ד בוטשאטש בעל 'אשל אברהם' אצל רבי'צ הלוי גאסענבויער מקומאראנא, הגדה של פסח נקראת בשם שלחן הטהור, לעמבערג תרס"ח, דף י טור ד: "הוכיח הראב"ד ז"ל מן הירושלמי, מובא ברבינו יונה בפרק 'מי שמתו', דרבי יוחנן לא הוי מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא והוה מהדק לרישיה מפסחא עד עצרתא, **משמע שרבי יוחנן הניח תפילין בחול המועד**, ומזה חש בראשו עד עצרתא. וכ"כ רבי זאב וואלף טורבאוויץ, זיו משנה על הרמב"ם, ה' תפילין ומזוזה וספר תורה, פ"ד ה"י: "נראה להביא עוד ראיה נכונה לזה מדברי הירושלמי, שהביא הכסף משנה לקמן בהלכה כ"ג, דרבי יוחנן לא הוה מניח תפילין מפסחא לפסחא והוה הדיק רישיה מפסחא עד עצרתא. עד כאן לשונו. הרי מפורש שהניח תפילין בפסח, **ועל כרחק בחול המועד הוא שהניח**. ומה שהניח בפסח יותר מבכל ימות השנה, יש לומר משום דביום הראשון דחול המועד אנו קורין 'קדש', 'והיה כי יביאך', דכתיב בהם המצות עשה של תפילין בראשונה, לכן היה מניחן אז, ושוב לא היה יכול להניחן עוד כל השנה כולה. ודי למביין". וכן ציין בנו רבי צבי הירש טורבוויץ, אור צהיר, תל אביב תשכ"א, עמ' עט. ועוד כתב ר"ד שפערבער, שו"ת אפרקסטא דעניא, ח"א, סי' מ"ה: "הנני לתשובתו בדבר אשר הקשה על דברי הר"י שברא"ש ה' תפילין סוף סימן י"ט, שכתב דהא דרבי יוחנן הוי מנח תפילין מפסחא לפסחא 'משום דכי כתיב ושמרת את החקה בפסח כתיב' (וכן הועתק במעדני יום טוב ברכות פ"ג סי' ל"א) והרי רבי יוחנן במנחות ל"א קאמר דהמניח תפילין בלילה עובר בלאו ד'ושמרת', ובעל כרחך דלא כרבי עקיבא דסבירא ליה לא נאמרה חקה זו אלא לפסח בלבד. עכ"ל. הנה מריש הוינא סביר למימר, דרבי יוסי הגלילי דסבירא ליה דבחקת תפילין הכתוב מדבר לא אתי לאפוקי חקת הפסח, אלא אכולא מיילי דהך פרשתא קאי, ורבי עקיבא סבירא ליה דרק לפסח נאמר. ומצאתי און לי בדיוק לישניה דרבי עקיבא דקאמר: לא נאמרה חקה זו אלא לפסח בלבד, דהוי ליה למימר 'חקה זו לפסח נאמרה', ומדקאמר הכי, איכא למישמע דכלפי דרבי יוסי הגלילי סבירא ליה דגם לתפילין נאמרה, קאמר רבי עקיבא לא נאמרה אלא לפסח בלבד, ואי הוי כן יש לומר דזהו כונת הרא"ש, כיון דעל כל פנים 'ושמרת', כוליה, בפסח כתיב, ומצות תפילין כלול בגויה, וכיון דחקה אחת לפסח ולתפילין בודאי זמן אחד להם. איברא דאף על גב דדיוק הנ"ל נכון הוא ומסתבר לומר כן, מכל מקום כונת דברי הרא"ש לעצמם נראה פשוט וברור יותר, דאין הכונה כלל על שיטת רבי עקיבא, אלא רצה לומר משום דחקת התפילין על כל פנים כתובה בפרשת הפסח, בודאי דעת המחוקק יתברך שמו דמצות תפילין מישך שייכא במועד דפסח, לכן בחר לו רבי יוחנן אותו זמן להנחת תפילין, ועל כן צריך לומר דאין הכונה בזה על שיטת רבי עקיבא, דאם כן אין ענינו של פסוק זה לתפילין, ומאי שייאטיה להניח תפילין בפסח? אלא ודאי כמו שכתבנו, ודו"ק נמי הכי ממה שכתוב 'בפסח' בבי"ת השמושית ולא 'לפסח' בלמ"ד, כלישנא

'בגדי כהונה' (תצ"ט-תק"ף), כי לפי הרא"ש "הניח תפילין מפסחא לפסחא, היינו בחול המועד של פסח",¹⁹³ וכן הביא רבי יעקב לורברבוים מליסא בעל 'נתיבות המשפט' ודרך החיים' (תק"ל-תקצ"ב) מדברי אביו רבי יעקב משה לורברבוים (תק"ל): "לענין אי מניחין תפילין בחולו של מועד נראה לי ראייה מפורשת מירושלמי, הביאו הרא"ש הלכות תפילין הלכה י"ט: 'רבי יוחנן לא הוי מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא', וכוליה. ועל כרחך היינו בחול המועד, דביום טוב לכולי עלמא אסור".¹⁹⁴ לראיה זו כיון גם ראש ישיבת פראנקפורט דמיין רבי אהרן פולד בעל 'בית אהרן' (תקנ"א-תר"ח): "כל ראיות המחייבין חול המועד בתפילין ממי הירושלמי יוצאין, וגם אנכי אוסיפת מיא מירושלמי ברכות, דרבי יוחנן היה מניח תפילין מפסחא לפסחא, והיינו על כרחנו בחול המועד, והארכתי בזה במקום אחר".¹⁹⁵

לפיכך הורה רבי יעקב ריישר (ת"ל-תצ"ג) בספרו 'חק יעקב' לחלוף את התפילין בחול המועד פסח רק אחר קריאת התורה של פרשה זו שבה נאמר 'ושמרתם את החוקה' (ומשום לא פלוג גם בקריאת התורה של שאר ימי חול המועד),¹⁹⁶ והסכימו עמו כמה אחרונים מחמת ירושלמי זה,¹⁹⁷ ביניהם רבי יעקב משולם אורנשטיין בעל

דרכי עקיבא, זאת אומרת דרצה לומר בתוך דיני הפסח או בזמן הפסח, דאז נאמרה פרשה זו. ואגב יש להעיר על מה שכתב המלבי"ם ז"ל שם בפרשת בא [שמות יג, י] סוף סימן קט"ז, זה לשונו: 'ומבואר במנחות דף ל"ו שרבי יוחנן אזיל בשיטת רבי יוסי הגלילי, ואמר דהמניח תפילין בלילה עובר בלאו, ואם כן כשנאמר להם ביום א' של פסח מצות תפילין לא יכלו עדיין להניח עד עבור ימי החג להאוסרים בחול המועד', כוליה. עיין שם. ותימה שלא זכר שר דלפי הירושלמי כפי המובא ברא"ש בשני מקומות הנ"ל, אי אפשר לומר דרבי יוחנן סבירא ליה כדעת האוסרים בחול המועד, דהרי קאמר דהניח בפסחא, ומטעם שכתב הרא"ש, ועל כן צריך לומר דהניח בחול המועד. והא דרא"ש עצמו, שם בהלכות תפילין סימן ט"ז, לא הביא ראייה לשיטתו מהירושלמי, אין תימה כל כך, אחרי דכבר הביא כזאת מירושלמי דמועד קטן כבר ידעין דשיטת ירושלמי הכין הוא".

¹⁹³ שו"ת בגדי כהונה, או"ח סי' ט'. ועי' ר"מ שיף, דרך אני, פיורדא תקנ"ח, דף פב ע"ב.

¹⁹⁴ חוות דעת, סוף הלכות ריבית, חלק החידושים, קצת חידושים מאבי המחבר. וכן היא פשוטת הסוגיא לפי הבנת חכמים שונים, כמו הרה"ג ר' לוי יצחק בריל, 'הערה בגמרא', ראשי אלפי ישראל, מאסף ספרותי לתורה חכמה ובינה ודעת, בעריכת ר"י שאפאטניק מלונדון, כרך חמישי, אלול תרע"ו, עמ' 14.

¹⁹⁵ ר"א פולד, בית אהרן, ורנקבורט על נהר מוין תר"ן, קונטרס משיבי מלחמה שיערה, סי' ט"ו.

¹⁹⁶ חק יעקב, סי' ת"צ ס"ק ב': "בענין הנחת תפילין והסרתן... כבר נתפשט המנהג על פי דברי רמ"א סוף סימן כ"ה בהג"ה לחלצם רק קודם תפלת י"ח במוסף ואין לשנות מנהגם... ובפרט בחול המועד של פסח כמו שכתב הרא"ש בהלכות תפילין בשם רבי יוחנן: 'היה חושש בראשו ולא הוי מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא. ומה שהיה מניח בפסח, נראה לי משום דכי כתיב: ושמרת את החקה, בפסח כתיב'. עד כאן לשונו. ואם כן איך יסיר התפילין קודם קריאת הפרשה הזאת? ומשום לא פלוג יסירם תמיד אחר קריאת התורה. נראה לי".

¹⁹⁷ אליה רבה, סי' כ"ה אות כ"ה: "דעת גיסי בספר 'חק יעקב', שם, להסיר גם בפסח קודם קריאת תורה [בפרשת] 'והקרבתם', דאיתא באשר"י: 'רבי יוחנן היה חושש בראש ולא היה מניח תפילין אלא מפסח לפסח, דכתיב ושמרתם את החוקה'. עיין שם". רא"מ כ"ץ, תורת אביגדור, ווילנא תרל"א, או"ח, סוף סימן כ"ה: "נראה לי דביום ראשון דחול המועד פסח אז מהראוי לבל לחלוף

'ישועות יעקב' (תקלי"ה-תקצ"ט),¹⁹⁸ רבי מרדכי זאב הלוי איטינגא בעל 'מאמר מרדכי' (תקס"ד-תרכ"ג) וגיסו רבי יוסף שאול נתנון בעל 'שואל ומשיב' (תקס"ח-תרל"ה).¹⁹⁹

עם זאת, מצינו לרבי ישראל איסרלין בעל 'תרומת הדשן' (ק"ן-ר"ך) שפירש שהנחת התפילין של רבי יוחנן היתה בערב פסח: "הא דאיתא באשירי פרק 'מי שמתו' במסכת ברכות,²⁰⁰ דאיתא בירושלמי דרבי יוחנן לא הוה מנח תפילין כל השנה רק מפיסחא לפיסחא, וכדהוה מנח הוה חייק רישא מדיבחא ועד עצרתא, פירושו... רבי יוחנן נמי מנח תפילין **בערב פסח**, אף על גב דהוה חייק רישא, כדי לקיים המצוה לכל הפחות פעם אחת".²⁰¹ גם רבי אברהם זכות בעל 'ספר יוחסין'

התפילין עד אחר קריאת התורה, דמבואר בירושלמי: 'רבי יוחנן לא הוה מנח תפילין אלא מפיסחא לפסחא, והוה חזיק רישיה מפיסחא ועד עצרת'. פירוש, רבי יוחנן היה חושש בראשו מקרירות, לכך לא היה רשאי להניח תפילין, ואף על פי כן הניח בפסח, דכן כתיב: 'שמרת את החוקה', בפסח כתיב, נמצא דאז יען קורין בתורה האי 'שמרת את החוקה', צריכין שיהא התפילין בראשו, **וכן ראיתי קצת נוהגין כן**. ר"מ גאלד, מאסף לכל המחנות, סי' כ"ה ס"ק קל"ה: "אותן המניחין תפילין בחול המועד, כי חוששין בזה לדעת הרא"ש וסוברין לפרש דברי הירושלמי כמו שמפרש הרא"ש, לא יסירו התפילין ביום ראשון דחול המועד פסח קודם קריאת פרשה הזאת, כמו שכתב ה'חוק יעקב' שם". שו"ת דברי יציב, או"ח, סי' י': "לגבי חול המועד הבאתי שם מה'חוק יעקב'... מה שכתב בפרט בחול המועד פסח... ולזה לא יסיר התפילין קודם קריאת הפרשה הזאת. עיין שם. ולזה בחול המועד פסח יותר שייך הנחת תפילין". אולם דחה זאת המלבי"ם בספרו ארצות החיים, סי' כ"ה ס"ק קי"ט: "ראיתי לה'חוק יעקב' כתב דיש לחלם אחר קריאת התורה משום דבירושלמי אמר דרבי יוחנן לא היה מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא... ואין נראה, דעדיין יש לומר דרבי יוחנן לשטתו, דסבירא ליה דהמניח תפילין בלילה עובר בלא תעשה (כמו שכתוב במנחות דף ל"ו) ד'שמרת את החוקה' קאי על מצות תפילין, אבל אגן פסקין ד'שמרת את החוקה' קאי על חוקת הפסח דלילה זמן תפילין, ואין ענין לתפילין אצל פסח. ומלבד זה הוא טעם קלוש".

¹⁹⁸ ישועות יעקב, סי' ת"צ ס"ק ב': "בענין זמן חליצת התפילין מעל הראש... מנהגי להמתין ביום ראשון של חול המועד של חג הפסח עד אחר קריאת פרשת קדש, שנזכר בו 'שמרת את החוקה הזאת', דאמרו בירושלמי דבחקת הפסח מדבר, **ורבי יוחנן לא הוי מנח תפילין רק ביום זה**, והוי חש בראשו עד עצרת, ובחר ביום הזה, זמן קריאת פרשת קדש. וכן כתב בספר 'חוק יעקב', **ומזה הביאו ראיה להנהגים תפילין בחול המועד**. ועיין תשובת מנחם עזריה [שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ק"ח], שהביא דברי הירושלמי, ודחה דברי המביאין ראיה מכאן להניח תפילין בחול המועד, גלל כן הנהגין להניח תפילין בחול המועד וסמכו על דברי הירושלמי הנ"ל, על כל פנים לא יחלצו עד אחר זמן קריאת פרשה זו".

¹⁹⁹ מגן גיבורים לר' מרדכי זאב איטינגא ובעל שואל ומשיב, או"ח סי' כ"ה, אלף המגן, ס"ק ל"א: "ה'חוק יעקב' בסימן ת"צ כתב, דבפסח בודאי יש להסיר אחר קריאת התורה, דאיתא בירושלמי: 'רבי יוחנן לא הוה מנח רק מפסחא לפסחא', וכתב הרא"ש הטעם משום ד'שמרת את החוקה' קרינן בפסח, אם כן, איך אפשר לסלק קודם? ומשום זה יש לנהוג כן תמיד".

²⁰⁰ הלכות הרא"ש עמ"ס ברכות פ"ג סי' ל"א.

²⁰¹ לקט יושר, או"ח, עמ' 85.

(רי"ב-רע"ה) נקט כי "רבי יוחנן... לא היה מניח תפילין כל השנה, אלא בערב פסח, כמו שמבואר בירושלמי".²⁰²

ואכן יש מן האחרונים שהבינו את הסוגיא של הירושלמי בדרכו של ה'תרומת הדשן', שלא בחול המועד פסח הניח רבי יוחנן את תפיליו אלא בערב פסח וכיוצא בזה, בהם רבי מנחם עזריה הרמ"ע מפאנו (ש"ח-ש"ף),²⁰³ רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר),²⁰⁴ רבי יצחק יהודה שמלקיש בעל 'שו"ת בית יצחק' (תקפ"ח-תרס"ה),²⁰⁵ רבי שלמה הכהן מווילנא בעל 'חשק שלמה' (תקפ"ח-תרס"ו),²⁰⁶ רבי

²⁰² ר"א זכות, ספר יוחסין, מאמר שני, מהד' פיליפאווסקי, לונדון תרי"ז, עמ' 151.

²⁰³ שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ק"ח: "רבים מן המפרשים שמיע להו עובדא דרבי יוחנן דאתמר גבייהו משם הירושלמי, הביאוהו תלמידי ה"ר יונה בפרק 'מי שמתו', דלא הוה מנח תפילין אלא מפסחא לפסחא והוה מזיק לרישיה מפסחא ועד עצרתא, ואין ספק לפי שטה זו שכל הדוחק הזה היה לו מצוה מן המובחר לקיים בעצמו 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה', שיש במשמעו זמן מסויים בשנה, ואי אפשר לפרשו בפסח ממש דלא תקשי ליה גופיה דעביד דלא כשמעתיא בפרק 'אלו מגלחין', כמו שזכרנו, דדוקא בכדי פרנסתו התירו לכתוב בחול המועד, לא למצות היום, אלא מאי אית לן למימר? **דביום שחיטת הפסח** היה מצדד לקיים המקרא הזה ככלהו תנאי, וטעמא רבה ומסתבר הוא. ועוד הדבר ידוע שאין חג המצות וחול המועד שבו קרוי פסח בשום מקום אלא לילה הראשון בלשון חכמים, ויום י"ד הוא הנקרא פסח בתורה בפרשת אמור וכן ביחזקאל בהפטרת החדש". (ועיי"ש שהאריך בביאורים נוספים).

²⁰⁴ שו"ת חת"ס, חו"מ, סי' קצ"א: "ראיתי זה המצרי מתפאר בירושלמי שמצא, שרבי יוחנן לא הניח תפילין, וכוליה, ותמה על שלא הביאו הפוסקים ממנו ראיה לחיוב תפילין בחול המועד. תמה אקרא, זה בא ממרחק לרדות אותנו בתוך בתינו, ולא ידע מאי דקאמרי רבנן ומותב תיובתא לרבנן, הלא זה הוא ויכוחו של הגאון בתשובת מנחם עזריה עם מהרש"ל, והוא פירש הירושלמי באופן הנאות לדעתו, ושרבי יוחנן הניח תפילין כל ימי הקיץ עד הקור הגדול, אז פסק והתחיל בערב פסח, אף על גב שאין עדיין האויר חם כל כך, ומהנחה ההיא חזיק רישיה עד עצרתא, עיין שם". ועיי' הגהות חתם סופר מכתב יד, מהד' ר"א סופר, מנחות לו ע"ב, ירושלם-ניו יורק תשי"ט, עמ' 49.

²⁰⁵ שו"ת בית יצחק, או"ח, ח"א, סוף סי' י"ז: "מה שכתב בתשובות מנחם עזריה, דכונת ירושלמי דרבי יוחנן הניח תפילין בפסחא, היינו בערב פסח, נכון. ועיין בתוספות כתובות מ"ז שכתבו דמסר לה בשבת ויום טוב, הכונה ערב יום טוב. ודו"ק".

²⁰⁶ שו"ת בנין שלמה, או"ח, סי' ה': "ואולי דהא דאמר דהניח בפסח לאו בתוך הפסח קאמר רק בערב הפסח, משום דאז זמן שחיטת הפסח, וקרא דלקמיה נמי בליל ט"ו מיירי דכתיב שם [שמות יג, ח]: 'בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים', והיינו בעבור מצות פסח מצה ומרור, וכמו שפירש רש"י שם, ותפילין נמי הוא לאות כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים, וכמו דכתיב שם אחר זה, והלכך בזמן ההוא צריך אדם ליזהר ביותר לקיים מצות תפילין, ואפשר דעל זה רמז לנו הכתוב [שמות יג, י]: 'ושמרת את החוקה הזאת למועדה', כלומר דאפילו במקום דאיכא חשש סכנה אם יניח תפילין, כמו במעשה דרבי יוחנן מכל מקום תשמור את החוקה הזאת למועדה על כל פנים כשיגיע פסח, דאז זמן יציאת מצרים... מצאתי שם גם כן בהגהה מגאון אחד שכתב לתרץ כן... אבל מה שתירץ שם עוד דיש לומר דמפסחא לפיסחא רצו לומר מזמן פסח ראשון עד זמן פסח שני, ורצו לומר דלא הניח תפילין רק בימים שאחר החג הפסח עד י"ד אייר, לא נהירא כלל, דמאיזה טעם הניח אז יותר מכל השנה? ואם דבאותו הזמן אינו לא עת חמה ולא עת צינה ולא היה חושש אז לא מחמימות ולא מקרירות, וכמו דאמר במדרש [במדבר רבה פרשה ג' אות ו']: 'מוציא אסירים בכושרות [תהלים סח, ז] בחדש ניסן שכשר בו לצאת,

יחיאל מיכל היבנר אב"ד ניזנוב בעל 'משכנות הרועים' (תקצ"ד-תרס"ז),²⁰⁷ רבי שלום מרדכי הכהן שוואדרון בעל 'דעת תורה' המהרש"ם מברעזאן (תקצ"ה-תרע"א)²⁰⁸ ורבי יחיאל מיכל גולד בעל 'מאסף לכל המחנות' (-תש"ד).²⁰⁹ על פירוש הרא"ש היקשו אחרונים ממאמר אחר של רבי יוחנן: "היכי דמי חילול השם? אמר רב: כגון אנא. אי שקילנא בישראל מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר... רבי יוחנן אמר: כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין".²¹⁰ מכאן שרבי יוחנן לכאורה הניח תפילין בכל ימות השנה.²¹¹ לאור זאת

שאינו לא עת חמה ולא עת צינה'. מכל מקום למה תלי זה בפסח? דלאו פסחא גורם רק דזמן החודש גורם, והיה לומר דלא הוה מנח רק בחודש ניסן וחצי אייר, וכדומה? ועוד דהא הרא"ש בעצמו לא מפרש כן בירושלמי. ועדיין תקשה על הרא"ש ז"ל, וכמו שכתבתי. ולכן המחזור זה כמו שכתבתי דהניח תפילין בערב הפסח".

²⁰⁷ רבי יחיאל מיכל היבנר אב"ד ניזנוב, נחלה לישראל, לעמבערג תרנ"ו, סי' ז', דף ו טור א: "יש לומר כוונת הירושלמי דהניח תפילין בפסחא זעירא או בערב פסח בזמן שחיטת הקרבן, והכתוב קראו: 'פסח לה', והטעם דבחר בימים הללו משום דכתיב 'ושמרת את החוקה הזאת', ובפסח כתיב, וכן כתב הרא"ש בהלכות קטנות טעם זה, אם כן לא נפלאות הוא דמטעם זה הניח רבי יוחנן תפילין בערב פסח או בפסח שני, כדי דנסמוך תפילין לפסח. וגם יש לומר הכוונה כפשוטה, דבימי פסח היינו קודם לו או אחריו, דהאזיר טוב, הניח פעם אחת תפילין וחדק רישיה עד ערך ימי עצרת, אבל בחול המועד שפיר יש לומר דיש איסור להניח תפילין".

²⁰⁸ מהרש"ם, דעת תורה, או"ח, סי' ל"א סעיף ב': "הא דירושלמי דמנח מפיסחא לפיסחא, היינו בערב פסח, ומצינו כהאי גוונא בתוספות כתובות מ"ז בהא דמסר לה בשבת ויום טוב, דהיינו בערב שבת וערב יום טוב. עיין שם. ועיין תוספות ראש השנה י"א ד"ה אלא וכוליה, שכתבו דבחג היינו סמוך לחג, וכהאי גוונא איתא בירושלמי פרק ראשון דראש השנה הלכה א', לענין 'בל תאחר' (דלמאן דאמר אין נדרים ונדבות קרבים ביום טוב דריש האי קרא ד'בחג המצות ובחג השבועות', דהיינו ערב החג. עיין שם). ועיין ב'פני יהושע' לביצה י"ט (שתירץ כהאי גוונא לענין קרא ד'מלבד נדריכם', וכוליה, והביא מירושלמי הני"ל). וביחק יעקב' סימן תכ"ט ס"ק ג' בשם הב"ח (דמה שנאמר בברייתא: 'דורשין הלכות פסח בפסח והלכות חג בחג, היינו סמוך לפסח ולחג, וכוליה. עיין שם)".

²⁰⁹ רבי יחיאל מיכל גאלד, מקראי קודש, מונקאטש תרצ"ג, דף ט ע"א: "אין ראייה דמפסחא לפסחא הוא בפסח ממש, דמצינו כמה פעמים כל שהוא סמוך מקרי כן, כי הא דאמרינן בראש השנה חייב אדם לטהר עצמו ברגל, פירושו ערב הרגל ולא ברגל עצמו, כי לא על רחיצה נאמר אלא על טומאה, כדהוכיח ר"י במרדכי פרק 'משקין' [מועד קטן, רמז תתל"ז], וכן בכתובות דף מ"ז ע"א, דאמרינן שם דמסר לה בשבתות וימים טובים, וכתב שם התוספות (בד"ה דמסר לה בשבתות ויו"ט) דאיירי שעה אחת לפני שבת ויום טוב. עיין שם. ועיין מזה גם כן בתוספות ראש השנה דף יא ע"א (ד"ה אלא דקאי ברגל) דבחג היינו סמוך לחג. עיין שם... ואם כן הא דאמר מפסחא לפסחא, יש לומר שפיר דקאי אערב פסח".

²¹⁰ יומא פו ע"א.

²¹¹ לכאורה כן מצינו בילקוט שמעוני, תהלים, רמז תתנ"ח: "רבי יוחנן הוה לביש תפילין בכל יום, לומר [תהלים קג, ג]: 'הסולח לכל עונכיה'. אלא שזאת ניתן לפרש על פי הגהות יעב"ץ על דברי הרא"ש בהלכות קטנות, ה' תפילין סי' י"ט, מהד' עוז והדר (קובץ מפרשים): "רבי יוחנן לא הוה מנח. – נכתב בצדו: אפשר בכל היום קאמר". ולפי זה אמנם הניח בכל יום רק זמן מוגבל, אלא שבפסח הניח כל היום.

ניסו לסתור את הראיה שרבי יוחנן הניח תפילין בחול המועד.²¹² יש שניסו לתרץ את שיטת הרא"ש בכך שהיתה לו גירסא אחרת בגמרא, ולא היה זה רבי יוחנן שאמר "כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין", אלא רב הוא זה שאמר כן,²¹³ כפי שביקשו לדייק מלשון הרמב"ם.²¹⁴ ברם הן הרמב"ם²¹⁵ והן הרא"ש²¹⁶ גרסו מאמר זה על שם רבי יוחנן עצמו, ועם זאת אין כלל ראיה שרבי יוחנן הניח תפילין בכל ימות השנה, כי מבואר במדרש שכך "אמר רבי יוחנן, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, **לפי דאין הכל יודעין דנחלשתי מגירסתני**, ולמדים ממני תלמידי חכמים".²¹⁷ וכן ביאר רש"י: "כגון אנא דמסגינא, וכוליה, **ואין הכל יודעין שנחלשתי בגרסתני**, ולמדין הימני להבטל מתלמוד תורה".²¹⁸ כך הסבירו גם גדולי המפרשים שבאו אחריו.²¹⁹ והבהיר המהרש"א:

²¹² רבי צבי הירש מזידיטשוב, לפי דבריו שהובאו אצל רב"צ הלוי גאסענבויער מקומארנא, הגדה של פסח נקראת בשם שלחן הטהור, לעמבערג תרס"ח, דף י טור ד: "תנן בש"ס יומא, 'היכי דמי חילול ה'?' אמר רבי יוחנן, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין. הרי שרבי יוחנן הניח תפילין תמיד. אלא על כרחך פירוש הירושלמי [שהניח מפסחא לפסחא] הכי הוא, רבי יוחנן הוה צדיק הדור מזרעיה דיוסף, יוסף מלך שמונים שנים במצרים, ורבי יוחנן מלך שמונים שנים ביבנה (כדאייתא ביסדר הדורות!):, ורבי יוחנן בתורתו ובצדקתו האיר בלבות בני ישראל שבדורו עד שבאו בפסח למוחין דגדלות, כמו שהיה בצאת ישראל ממצרים, זה פירושו דהוה מנח תפילין, כי תפילין הם 'מוחין דגדלות', כידוע להבאים בסוד ה', ולאחר פסח חזרו למוחין דקטנות, היינו דהוה מהדק לרישיה מפסחא עד עצרתא".

²¹³ רבי אליהו דוד רבינוביץ-תאומים האדר"ת, בני בנימין, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פרק ד': "ועיין יומא פ"ו א', אמר רב: 'כגון אנא דשקילנא בישראל מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר'. ורבי יוחנן אמר: 'כגון דמסגינא ארבע אמות בלא תפילין'. וכבר תמהו בזה, דרבי יוחנן היה מניח תפילין מפסחא לפסחא, כמו שנאמר בירושלמי המובא ברא"ש הלכות קטנות. ועיין בירושלמי שלפנינו פ"ב דברכות. ולכן אפשר שרבינו היה גורס ביומא שם להיפוך. דברי רב לדברי רבי יוחנן".

²¹⁴ רמב"ם, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פ"ד הכ"ה: "אמרו עליו על **רב**, תלמיד רבינו הקדוש, שכל ימיו לא ראוהו שהלך ארבע אמות בלא תורה או בלא ציצית או בלא תפילין". ובספר המצוות לרמב"ם, מצות לא תעשה, מצוה ס"ג גורס: "והוא אמרם: היכי דמי חלול השם? כגון אנא דשקילנא בשרא מבי טבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר; **רבי פלוני** אמר, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין".

²¹⁵ רמב"ם, איגרת השמד: "וכמו כן מאמר **רבי יוחנן**, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תפילין ובלא תורה".

²¹⁶ הלכות הרא"ש, יומא, פ"ח סי' י"ז: "היכי דמי חילול השם? אמר רב, כגון אנא דשקילנא בישראל מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר. **ורבי יוחנן** אמר, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין".

²¹⁷ אוצר המדרשים (אייזנשטיין), פסיקתא, עמ' 498.

²¹⁸ רש"י יומא פו ע"א ד"ה כגון.

²¹⁹ ר"ן על הרי"ף עמ"ס יומא, דפוס ווילנא דף ה ע"ב: "כגון אנא דמסגינא, וכוליה. ואין הכל יודעין שנחלשתי בגרסתני, ולמדין ממני להתבטל מתלמוד תורה". מגן אבות לרשב"ץ על אבות פ"ד מ"ד: "וכן אמר רבי יוחנן, כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, אף על פי שעשיתי זה מחולשת גרסתני, הבריות הם מרננים עלי ויבואו ללמוד ממני שלא באונס".

"רבי יוחנן דקאמר, 'כגון אנא דמסגינא', כוליה, לאו ממש [חלול השם] הוא, דהא חלש בגירסא הוה, כפירוש רש"י, **וכן בתפילין לא היה מניח, שהיה לו חולי ראש**, כדאמרינן בעלמא, אלא לגבי הרואה הוה חשדא וחלול השם".²²⁰ וכעין זה ביארו רבי משה ו' חביב בעל 'גט פשוטי' (תני"ד-תני"ו)²²¹ ועוד אחרונים.²²²

הסבר נוסף הציע רבי שלמה הכהן מווילנא בעל 'חשק שלמה' (תקפ"ח-תרס"ו), שרבי יוחנן בכל השנה כולה הניח רק תפילין של יד, ונזהר מאוד שלא לילך בלעדס ארבע אמות, אבל תפילין של ראש הניח רק בפסח.²²³ את ההסבר הזה הציע גם רבי יצחק בלאזר אב"ד פטרבורג בעל 'פרי יצחק' (תקצ"ז-תרס"ז).²²⁴

תירוץ משלו היה לרבי זליג ראובן בנגיס רבה של ירושלים בעל 'לפגות ראובן' (תרכ"ד-תשי"ג), והוא שרבי יוחנן ברוב שנות חייו היה מניח תפילין בקביעות, מלבד בתקופה חוליו שאולי היתה ממושכת, שאז הניח את התפילין רק מפסחא לפסחא.²²⁵

הדעות השונות בהבנת מנהגו יוצא הדופן של רבי יוחנן, כפי שהובא בירושלמי, עלו בהרחבה באחת מתשובותיו של רבי חיים בנימין פונטרימולי בעל 'פתח הדבר' (-תרל"ג), כשהוא נוטה לקבל זאת כאחת הראיות הסבירות מן הירושלמי, עבור הנוהגים להניח תפילין בחול המועד.²²⁶

מי שדחה בתקיפות כל פיקפוק בראיה זו מן הירושלמי היה רבי משה פרובינצאלו (רס"ג-של"ו): "מצינו לרבי יוחנן שהיה מניח תפילין בחול המועד של

²²⁰ מהרש"א עמ"ס יומא דף פו ע"א.

²²¹ תוספת יום הכיפורים עמ"ס יומא דף פו ע"א: "רבי יוחנן אמר 'כגון אנא', כוליה, ופירש רש"י ואין הכל יודעים, כוליה. עד כאן. ומלתא דפשיטא דרבי יוחנן לא היה בו עון חילול ה', כיון דאנוס היה ללכת ארבע אמות בלא תפילין ותורה. ומה שאמר 'כגון אנא', רצה לומר, אותו שילמוד ממני ללכת ארבע אמות בלא תורה ותפילין ואין לו חולשא ומיחוש כאב הראש כמוני, אותו יקרא שחילל את ה', שילמדו ממנו להקל, אבל בדידיה ודאי לית חילול ה', כיון דאנוס הוא".

²²² דקדוקי סופרים, עמ"ס יומא פו ע"א, הע' ו': "באמת היה הולך זמנים טובא בלא תפילין, כמו שמובא בירושלמי הביאו כאן ה'תוספות יום הכפורים'... דהנה אמרינן במכילתא, והביאוהו הראשונים והטור בסימן ל"ט, דהעוסק בתורה פטור מן התפילין, ועל כן רבי יוחנן שלא היה יכול להניח תפילין מפני כאב הראש, לא הלך ארבע אמות בלא תורה, היינו שהוציאם בפה ולא בהרהור, כדי שלא יהא חלול השם למאן דחזי ליה בלא תפילין ולא ידע באונסיה, ולזה אמר 'דאי מסגינא', כוליה, שאם אני הולך, כוליה. ומה שכתב ה'תוספות יום הכפורים' דרבי יוחנן כיון דאנוס היה לא היה בו עון דחילול השם, אינו נראה דאמת הוא דלא נענש על זה, מפני דאנוס היה, אבל מכל מקום חילול השם הוא לאחרים דלא ידעו באונסיה".

²²³ שו"ת בנין שלמה, סי' ה'.

²²⁴ שו"ת פרי יצחק, סו"ס ה'. והשוה, שו"ת מוהר"ץ חיות, סי' ע"א; הגהות מהר"ץ חיות עמ"ס יומא דף פו ע"א.

²²⁵ לפגות ראובן, ח"ז, ירושלים תשי"י, עמ' 53.

²²⁶ פתח הדביר, ח"ב, סי' ל"א, דף ה טור ד – דף ו טור א.

פסח... וכמה דחקו לעקם דברי אלו הברורים מעצמן, וברוב דברים לא יועילו להסירים מאמיתתם שהם מורים עליו".²²⁷

ו. חול המועד אינו נקרא 'יום טוב' לגבי קריאת התורה והלכות נוספות

כפי שראינו לעיל בהרחבה,²²⁸ דנו התנאים אם שבת ויום טוב זמן תפילין הוא, ורבי עקיבא פטר מהנחתן מפני ששבתות וימים טובים הם עצמם אות, ואינם מצריכים את האות של התפילין. בעקבות זאת נתעוררה השאלה אם חול המועד כלול בגדר של 'ימים טובים' שהם עצמם אות ופטורים מתפילין.

בהתייחס לבירור זה, דייקו כמה מחכמי ישראל שאין חול המועד בכלל יום טוב, ממשנה מפורשת הדנה במספר הקרואים לתורה הדרוש בימי הקריאה השונים, ביניהם שבחול המועד פוחתין בקורא אחד ממספרם ביום טוב. שנינו: "כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב – קורין ארבעה. ביום טוב חמשה".²²⁹ מכאן הסיק גדול חכמי איטליה רבי ישעיה דטראני הזקן הרי"ד (ד' תתקכ"ה-ה' י') שחול המועד אינו בכלל ימים טובים לענין הנחת תפילין, והבהיר זאת בכתבו: "דוקא ימים טובים, אבל חולו של מועד לא, שאינם בכלל ימים טובים... [ד]במגילה תנן: 'במועד ארבעה, ביום טוב חמשה'. אלמא אין חולו של מועד בכלל יום טוב... שמוכיח בפירוש שמניחין תפילין בחולו של מועד".²³⁰

ראיה זו, שהיתה ידועה באיטליה, דחאה רבי רפאל עמנואל חי ריקי בעל 'משנת חסידים' (תמ"ח-תק"ג), המקובל האיטלקי שחי דורות רבים אחריו, והוא השתדל להוכיח ממנה היפוכו של דבר, שרק לענין קריאת התורה יש הבדל בין חול המועד ליום טוב, אך בשום אופן לא לענין תפילין, והללו שנשענו על משנה זו והוכיחו ממנה את הצורך בהנחת תפילין בחול המועד, לדעתו עסקו בדקדוקי עניות והכשילו את הבריות בעבירה חמורה: "יש לנו עוד ראיה מן המשנה, דכל שלא נחלק מיום טוב בפירוש הרי הוא בכללו, מדתנן במגילה: 'זה הכלל, כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב', וכוליה, ואמרינן עלה בש"ס, דהוצרך התנא לפרש כדי שלא נטעה לומר דחול המועד הוא בכלל יום טוב ושדינו כמוהו בענין קריאת התורה, שמע מינה דבלאו הכי, בלי שום דוחק, הנה הוא נכלל בכלל יום טוב. הרי מפורש דאף דקדוק זה כענין זה, הוא מדקדוקי העניות שמעבירין את האדם על דעת קונו".²³¹

אולם חכמי איטליה האחרים שדנו במשנה זו, הלכו בדרכו של הרי"ד, והוכיחו ממנה את הצורך להניח תפילין בחול המועד. כך כתב רבי אברהם מנחם הכהן

²²⁷ שו"ת רבי משה פרובינצאלו, ח"א, סי' נ"ד.

²²⁸ בתת-פרק זה, הוכחה א': 'בחול המועד אין אות של שביתת מלאכה'.

²²⁹ מגילה כא ע"א.

²³⁰ פסקי הרי"ד לרבנו ישעיה דטראני הזקן ז"ל, למסכתות ביצה ראש השנה תענית מגילה הלכות קטנות ציצית תפילין, ירושלים תשל"א, עמ' תסד.

²³¹ חושב מחשבות, אמשטרדם תפ"ז, מאמר תפילין דמרי עלמא, פרק י"ד.

פורטו אשכנזי בעל 'מנחה בלולה' (ר"ף-שנ"ד): "אצלי ראייה ברורה דחול המועד לאו יום טוב מקרי, ואם אמרו יום טוב לאו זמן תפילין הוא דאקרי 'אות', אין נכלל בו חולו של מועד, דהרי משנה שלמה היא בפרק בתרא דמגילה: 'בראשי חדשים ובחולו של מועד קורין ארבע', זה הכלל כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב קורין ארבע, וזה אינו כי אם בראשי חדשים וחולו של מועד. **הרי שהמשנה אומרת בברור שאינו יום טוב**".²³²

בראיה זו תמך גאון איטלקי נוסף, רבי חנניה קאזיס אב"ד פירינצי בעל 'קנאת סופרים' (-תס"ד): "כולהו אית להו דהלכתא כרבי עקיבא ויצאו שבתות וימים טובים שהן גופן אות, אלא שנחלקו אי ימים טובים דקאמר רבי עקיבא משמע נמי חול המועד או לאו. והאמת יורה דרכו, דאם באים אנו לדון כפי הוראת הלשון השגור, נראה יותר לומר דימים טובים לחוד וימי חול המועד לחוד, וכמו ששנינו פרק שלישי דמגילה: 'כל יום שאינו יום טוב ויש בו מוסף כגון ראש חדש וחול המועד'".²³³

כמו כן הביאו ראייה זו כמה מהאחרונים בליטא, רוסייה והונגריה. ביניהם בלט רבי יעקב ברוכין מקארלין בעל 'משכנות יעקב' (תקמ"א-תר"ה) שראה את טענות הרב ריקי נגדה, והגיב עליהן: "הביאו המניחים ראייה מהא דאיתא 'יצאו שבתות וימים טובים', כוליה, וחול המועד אין נקרא יום טוב, כמבואר במגילה: 'זה הכלל, כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב, כגון חול המועד וראש חדש', כוליה. וזה באמת ראייה ברורה, אף שדחאה הרב רבי עמנואל בקונטרסו, אין בדבריו ממש כלל, דלא מזו הגמרא לבד מוכח כן, אלא מפורש כן בכל דוכתא".²³⁴

לקבוצה זו של אחרונים שייך גם רבי מנחם מנדל שניאורסון בעל 'צמח צדק' (תקמ"ט-תרכ"ו): "מניחין תפילין בחול המועד... כן משמע במשנה פרק שלישי דמגלה: 'בראשי חדשים ובחולו של מועד קורין ארבעה, זה הכלל, כל שיש מוסף ואינו יום טוב קורין ארבעה, ביום טוב חמשה'. **הרי להדיא דחולו של מועד אינו יום טוב**".²³⁵

כך למד סוגיא זו גם רבי מרדכי יהודה ליב ווינקלר בעל 'לבושי מרדכי' (תר"ד-תרצ"ב): "במסכת מגילה לענין קריאת התורה: 'בראש חדש ובחול המועד ארבעה, ביום טוב חמשה, יום הכפורים ששה, שבת שבעה' – 'זה הכלל, כל שיש בו מוסף

²³² רבי אברהם מנחם הכהן פורטו, 'הנחת תפילין בחול המועד', ספר הזכרון 'בצאת ישראל' (לע"נ ר' ישראל מאיר זכריש), בני ברק תשע"ב, עמ' שמט.

²³³ תשובת רבי חנניה ב"ר מנחם קאזיס, בספרו של רבי יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, אות ת', ערך 'תפילין', ברלין תרמ"ח, דף קי ע"א.

²³⁴ שו"ת משכנות יעקב, או"ח, ס"י ל"ח (א'), עמ' לו. כדי להוכיח שכן "מפורש כן בכל דוכתא", הביא שם כמה ראיות נוספות, כפי שהבאנום בשמו להלן.

²³⁵ צמח צדק, חידושים אליבא דהלכתא על שיתא סדרי משנה וגמרא, מו"ק פי"ג מ"ד, מהד' ברוקלין תשנ"ה, דף פ.

ואינו יום טוב ארבעה'. **אם כן נראה להדיא חול המועד אינו בכלל יום טוב**, והא רק שבת ויום טוב נתמעט מהנחת תפילין.²³⁶

משנה זו נזכרת גם אצל רבי דוב בעריש וויידנפלד אב"ד טשבין בעל 'דובב מישרים' (תרמ"ה-תשכ"ו) בתור ראייה לכך שחול המועד אינו נחשב ליום טוב: "עייני במשנה מגילה דף כ"א ע"א: 'זה הכלל, כל שיש בו מוסף ואינו יום טוב קורין ארבעה', וזהו ראש חודש וחול המועד, כמבואר שם. **הרי מפורש חול המועד אינו נקרא יום טוב**".²³⁷

בדיונו על חובת הנחת תפילין בחול המועד, הביא רבי יום טוב ב"ר אברהם אשבילי הריטב"א (ה' י"צ') ראיות קרובות לזה: "מועד זמן תפילין... דכל היכא דאמרינן בתלמודא 'שבתות וימים טובים', היינו ימים טובים ממש, כדאיתא במסכת ברכות²³⁸ גבי טעה ולא הזכיר של יום טוב בברכת המזון, וגבי בירך על היין שלפני המזון,²³⁹ ולא עוד אלא דבימים טובים לא כתיב בהו 'אות', אלא דאיתקוש לשבת, כדכתיב:²⁴⁰ 'אלה מועדי ה'", ומדכתיב נמי: 'את שבתותי תשמורו כי אות היא',²⁴¹ ואלו הן ימים טובים, שהן גם כן מקודשין ומברכין בהם ברכת קידוש, כעין 'זכורי' דשבת.²⁴² וזה נראה ברור".²⁴³

הריטב"א חזר וכתב כי "חולו של מועד... הוא זמן תפילין... דבכל דוכתא דאמרינן בגמרא בתלמודא 'שבתות וימים טובים', אין חולו של מועד [בכלל], וכדמוכח נמי בפרק 'כיצד מברכין',²⁴⁴ ובפרק 'שלשה שאכלו כאחת',²⁴⁵ דמני שבתות וימים טובים לחוד וראשי חדשים וחולו של מועד [לחוד]."²⁴⁶

הרי"ד הצביע על הוכחה נוספת מהלכה מפורשת במשנה שממנה רואים שבלשון חז"ל המושג 'יום טוב' אינו כולל את חול המועד, וממילא יש להסיק שגם לענין תפילין שונה דינו של חול המועד מיום טוב: "דוקא ימים טובים, אבל חולו של

²³⁶ שו"ת לבושי מרדכי, על כל ד' השו"ע, מישקולץ תרצ"ז, סי' קס"ג.

²³⁷ שו"ת דובב מישרים, ח"ג, סי' קל"א.

²³⁸ ברכות מט ע"א.

²³⁹ ברכות מב ע"א-ע"ב.

²⁴⁰ ויקרא כג, ד; שם שם, לו.

²⁴¹ שמות לא, יג.

²⁴² שמות כ, ח: "זכור את יום השבת לקדשו".

²⁴³ חידושי הריטב"א עמ"ס מועד קטן יט ע"א.

²⁴⁴ ברכות מב ע"ב.

²⁴⁵ ברכות מט ע"א.

²⁴⁶ חידושי הריטב"א עמ"ס עירובין צו ע"א. והעיר שם הרב משה גולדשטיין מהדיר חידושי הריטב"א למסכת עירובין של מוסד הרב קוק: "שם ליתא לענין חול המועד. וראה שיטה להר"א אלשבילי, שם, שכתב שדין חול המועד כדין ראש חודש. ובמועד קטן, שם, כתב רבנו ראיות אלו בזה הלשון: 'דכל היכא דאמרינן בתלמודא שבתות וימים טובים היינו ימים טובים ממש'. ואולי יש להגיה כאן: 'וחולו של מועד דינו כראשי חדשים', וכוונתו רק להביא ראיה שאין חול המועד בכלל ימים טובים".

מועד לא, שאינם בכלל ימים טובים, דתנן: ²⁴⁷ 'אין בין יום טוב לשבת, אלא אוכל נפש בלבד', וחולו של מועד מותר במלאכה".²⁴⁸

על ראיות אלה הוסיף רבי חנניה קאזיס מדברי חז"ל המציינים דינים מיוחדים לשבת ויום טוב, כגון כיצד להשלים מאה ברכות, או היתר מסויים של שתיית יין לנזיר, שבעליל אינם שייכים לחול המועד, ומהם מוכח שימי חול המועד אינם בכלל ימים טובים: "וכן בדוכתי טובא מצינו דכוותה שנאמר בהם ימים טובים לאפוקי נמי חול המועד, כההיא דפרק 'הרואה': ²⁴⁹ 'בשבתות וימים טובים דלא נפישו ברכות, ממלא להו באספרמקי ומגדי', ופרק 'מי שהוציאהו': ²⁵⁰ 'הריני נזיר ביום שבו דוד בא, מותר לשתות יין בשבתות וימים טובים ואסור בכל ימי החול', וכהנה רבות".²⁵¹

ה'דובב מישרים',²⁵² שלא דן בתפילין בחול המועד אלא במי שנשבע שלא לשתות יין שרף אלא ביום טוב, הוסיף והצביע על שתי משניות מפורשות בהן יש שמות נפרדים ליום טוב וחול המועד, ונוטה להוכיח מהן שיש להם דינים נפרדים. האחת: "מקבלת אשה [לולב] מיד בנה ומיד בעלה ומחזירתו למים בשבת. רבי יהודה אומר, בשבת מחזירין, **ביום טוב** מוסיפין, **ובמועד** מחליפין".²⁵³ השניה: "עושין אנומלין [תערובת משקין] בשבת. רבי יהודה אומר, בשבת בכוס, **ביום טוב** בלגין, **ובמועד** בחבית".²⁵⁴

בשיטה זו האריך ביותר ה'משכנות יעקב', ודלה מלשונות חז"ל כמה וכמה ראיות לכך שימי חול המועד לא נכללים בימים טובים:

ב'מסכת סופרים'²⁵⁵ איתא, דביום טוב אומר: 'את יום טוב מקרא קודש הזה', ובחול המועד אומר: 'יום מקרא קודש הזה'. הובא הדבר בראשונים

²⁴⁷ ביצה לו ע"ב; מגילה ז ע"ב.

²⁴⁸ פסקי הרי"ד לרבנו ישעיה דטראני הזקן ז"ל, למסכתות ביצה ראש השנה תענית מגילה הלכות קטנות ציצית תפילין, ירושלים תשל"א, עמ' תסד.

²⁴⁹ לא מצאנו זאת בפרק 'הרואה' במסכת ברכות, אלא במסכת מנחות מג ע"ב, בקיצור לשון. עם זאת כמה מרבתינו הראשונים הביאו מימרא זו בחידושיהם בפרק 'הרואה'. ראה רי"ף, דפוס וילנא, מסכת ברכות דף מד ע"ב; רא"ש, ברכות, פ"ט סי' כ"ד, ועוד.

²⁵⁰ עירובין, מג ע"א-ע"ב.

²⁵¹ תשובת רבי חנניה ב"ר מנחם קאזיס, בספרו של רבי יצחק לאמפרונטי, פחד יצחק, אות ת', ערך 'תפילין', ברלין תרמ"ח, דף קי ע"א.

²⁵² שו"ת דובב מישרים, ח"ג, סי' קל"א.

²⁵³ סוכה מב ע"א.

²⁵⁴ שבת קלט ע"ב.

²⁵⁵ מסכת סופרים, פרק י"ט.

ובטור אורח חיים.²⁵⁶ וכבר כתב ה'מגן אברהם' להוכיח מזה דחול המועד לא נקרא 'יום טוב'.²⁵⁷ ומרגלא בפומייהו דרבנן כן. וגם בחגיגה²⁵⁸ גבי 'אי זהו חג שיש בו אסיפה', כוליה, 'אימת אילימא ביום טוב', כוליה, 'אלא בחולו של מועד', כוליה, ולא אמר: 'ביום טוב ראשון'. וכנהה רבות. אלא ודאי דחולו של מועד לא מיקרי יום טוב בכל לשון חכמים²⁵⁹... וגדולה מכל הראיות, שהרי בספר הזוהר עצמו²⁶⁰ איתא בהדיא דחול המועד לא איקרי יום טוב [דכתיב ביה: "חולו של מועד, דלא אקרי יום טוב"]... ובמועד קטן,²⁶¹ גבי 'מקבלין קיבולת' [שמותר ליתן לנכרי לעשות בריחוק מקום מלאכה עבור ישראל בקבלנות], אמרינן: הני מילי בשבתות וימים טובים, אבל בחולו של מועד לא.

²⁵⁶ טור או"ח סי' תקפ"ב.

²⁵⁷ על דברי השו"ע, או"ח, סי' ת"צ סעיף ג: "נוהגים שביום טוב אומר: 'את יום טוב מקרא קדש הזה', ובחולו של מועד אומר: 'את יום מקרא קדש הזה'", כתב המג"א שם ס"ק א': "שמע מינה דחול המועד לא מקרי יום טוב".

²⁵⁸ חגיגה יח ע"א.

²⁵⁹ כאן התייחס ה'משכנות יעקב' לטענותיו של רבי רפאל עמנואל חי ריקי בעל 'משנת חסידים', בספרו חושב מחשבות, אמשטרדם תפ"ז, מאמר תפילין דמרי עלמא, פרקים י"ב-י"ג: "אמרינן נמי [ירושלמי פט"ו ה"ג]: 'לא ניתנו שבתות וימים טובים לישראל, אלא כדי שיעסקו בתורה', ופירושו על ידי שהם אסורים במלאכה יש להם פנאי ללמוד, ואף חול המועד נכנס עמהם בכלל זה, כמפורש בירושלמי דמועד קטן [פ"ב ה"ג]: 'כלום אסרו מלאכה בחול המועד, אלא כדי שיהיו אוכלין ושותין ועוסקין בתורה', וכוליה. עיין שם. אף הכא נמי נאמר, בלי שום דוחק, דבכלל ימים טובים הם, ושיצאו מכלל החיוב עמהם. ועוד, דגרסינן במדרש [ילקוט שמעוני, פרשת בהעלותך, רמז תשל"ו]: 'אספה לי שבעים איש [במדבר יא, טז], כנגד שבעים ימים טובים שנתן להם הקב"ה, ואלו הם: שבעה ימי הפסח, שמנה ימי החג, וראש השנה, ויום הכפורים, ועצרת, וחמשים ושנים שבתות, הרי שבעים'. עד כאן. הרי מבואר איך חול המועד בכלל ימים טובים. ומדרוש כזה איתא נמי במדבר רבא [פרשה י"ד אות י"ב] על פסוק 'שבעים שקל דקרבן אחריע בן עינן': [כנגד שבעים ימים טובים שנתן הקדוש ברוך הוא לישראל, שבעת ימי הפסח, ושמונת ימי החג, וראש השנה, ויום הכפורים, וחג שבועות, שנים וחמשים שבתות]... – על כך הגיב ה'משכנות יעקב' כאן בדבריו הבאים: "מה שהביא הר(מ)ע ראה ממאי דכתיב: 'אספה לי שבעים איש', כוליה, ודאי לאו דוקא נקט יום טוב, רק כוונתו ימים קדושים ומקרא קודש. וגדולה מזו מצינו [תענית כו ע"ב]: 'לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב', אטו נאמר מפני זה דט"ו באב הוא יום טוב ואסור במלאכה ובתפילין ח"ו? אלא ודאי כוונתם על ימי שמחה. ולא שבקינן כולהו ראיות ברורות ועבדינן עובדא, ולא אמרינן בחול המועד: 'יום טוב מקרא קודש', כוליה, מפני המוזכר במדרש רבה אגב גררא".

²⁶⁰ זוהר חדש, מונקאטש תרע"א, ח"ב, שיר השירים, דף ח.

²⁶¹ מועד קטן יב ע"א.

ובתורת כהנים²⁶² גבי דרשא דרבי עקיבא: 'אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש [...] דבר יום ביומו],²⁶³ במה הכתוב מדבר? אם ביום טוב, הרי כבר נאמר 'שבתון', כוליה. **ואין מהצורך להרבות ראיות לדבר.**

מכאן מגיעה ה'משכנות יעקב' למסקנה ברורה: "מאחר שהדבר ברור כן דחול המועד לא איקרי יום טוב, איך אמרו רבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא:²⁶⁴ "יצאו שבתות וימים טובים שהן עצמן אות", אם איתא דגם חולו של מועד אסור בתפילין? הא אינו בכלל יום טוב, והן לא הוציאו רק יום טוב, וטפי הוי להו למינקט 'מועדות', דאז הוי גם חולו של מועד בכלל, מה שאין כן באמרים 'יום טוב'. **אלא ודאי הדעת מכרעת שכוונתם דווקא על יום טוב,** כמו שהוא בלשון רבי עקיבא עצמו [בתורת כהנים] שהבאתי לעיל".²⁶⁵

מתוך התבוננות כוללת באופיים של ימי חול המועד וההלכות הנשמרות בהם, קבע רבי משה פרובינצאלו (רס"ג-של"ו), שבעיקר מהותם אין הם מוגדרים כימים טובים אלא כימי חול שיש לנהוג בהם כבוד מפני זיקתם לימים טובים, ולפיכך חייבים בהנחת תפילין:

ימים שבתוך המועד בפסח ובסוכות, אינן ימי שביתה ולא אסורים במלאכה מן התורה וגם לא מדבריהם מחמת קדושה, שאין בהן קדושה כלל. ומנין שאינן ימי שביתה? שנאמר:²⁶⁶ "ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון". מיכן לימים שבנתיים שאינן שבתון. ומנין שאין בהם קדושה? שנאמר:²⁶⁷ "ביום הראשון מקרא קדש" ו"ביום השמיני מקרא קדש". מכאן לימים שבנתיים שאינם מקרא קדש, אלא שנוהגים בהם הידור וכבוד מפני שהן ימי קרבן חגיגה, וקראן כתוב: 'חג המצות' ו'חג הסוכות', כללן יחד עם ימי מקרא קדש שלפניהם ולאחריהם, וסמכן להן כאמור: "שבעת ימים תאכל מצות",²⁶⁸ "בסוכות תשבו שבעת ימים",²⁶⁹

²⁶² תורת כהנים, פרשת אמור, פרשה י"ב: "רבי עקיבא אומר: מה תלמוד לומר: 'אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קודש', אם לענין ימים טובים כבר ימים טובים אמורים, שנאמר מלבד שבתות ה' ואומר ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון, אם כן למה נאמר אשר תקראו אותם מקראי קודש, כבר ימים טובים אמורים אלא אילו ימי מועד שאסורים במלאכה".

²⁶³ ויקרא כג, לו.

²⁶⁴ מנחות לו ע"ב; עירובין צו ע"א.

²⁶⁵ שו"ת משכנות יעקב, או"ח, סי' ל"ח (א'), עמ' לו.

²⁶⁶ ויקרא כג, לט.

²⁶⁷ ויקרא כג, לה-לו.

²⁶⁸ שמות יג, ו; שמות כג, טו; שמות לד, יח. ועיי' דברים טז, ג; דברים טז, ח.

²⁶⁹ ויקרא כג, מב.

"וביום השמיני עצרת",²⁷⁰ אף על פי שהוא חג בפני עצמו קרא אותו שמיני להם, ולא זו מחבבן עד שכללן עם הימים המוקדשים וכתב:²⁷¹ "אלה מועדי השם מקראי קדש", כאילו החזיר גם עליהם קריאת קדושה, הערנו הכתוב בכך שהם ימי מעלה וחשיבות וראוי לנו לחוג ולשמור בהן, ולא שנעבוד ונעשה בהן מלאכתנו כשאר ימות החול, לפיכך לא נעשה בהם אלא מלאכות הצריכות שלא נפסיד נכסינו, ושיש בהן צורך הרבה וצרכי רבים, שמעלתן גדולה ואין זלזול בכבוד הימים ההן מפניהם. והשערה זו, איזו מלאכה צריכה הרבה או אין בה זלזול וראויה לעשות בהן, ואיזו שאינה צריכה כל כך ויש בה זלזול ואין ראוי לעשותה בהם, נמסרה לחכמים, והן שהתירו בהן מה שהתירו ואסרו מה שאסרו. וכל מגמתם לא מפני קדושה כלל, אלא לחלוק להן כבוד, שלא תתבטל בהן שמחת מועד מפני העסק איש איש במלאכתו כשאר ימי המעשה, ומפני שאין בהן קדושה כלל, כאמור, אין מקדשין בהן בכניסתן ולא מבדילים ביציאתם, ולא עוד אלא שמקדשין ביציאתן ומבדילים בכניסתן כימות החול גמור, ולא בוצעין בהן על שני ככרות, ולא חייוב בהן בשלש סעודות, הרי הן לכל דברים אלו כחול גמור, כי כן הם ימי חול ולא קדושת יום טוב להם כלל, אלא כבוד מועד כאמור, כי כשמן כן הם: 'ימי מועד', או: 'חולו של מועד', רצו לומר כי כקריאת ימים טובים לימים הקדושים, הם יקראו: 'מועד', ובקריאת 'מועד' לכלל הימים קדושים, ושאין קדושים הם יקראו: 'חולו של מועד'. וכיון שלא יצאו מענין הנחת תפילין אלא שבתות וימים טובים, בין למי שלומד כן 'ימים' שלא הלכה, וכן מי שלומד אותו מ'והיה לאות' כהלכה,²⁷² חייבים הן בהנחת תפילין ומברכין עליהן ככל שאר הימים שאין שבתות ולא ימים טובים.²⁷³

ז. תקיעת שופר בחול המועד כדי להודיע על חליצת תפילין

הוכחה דומה הביאו כמה מרבתינו האחרונים מברייתא במסכת שבת: "תנו רבנן, שש תקיעות תוקעין ערב שבת: ראשונה להבטיל את העם ממלאכה שבשדות, שניה, להבטיל עיר וחנויות, שלישית, להדליק את הנר, דברי רבי נתן. רבי יהודה הנשיא אומר, שלישית לחלוץ תפילין".²⁷⁴ והנה במשנה במסכת סוכה מבואר כי "ערב שבת שבתוך החג היו שם ארבעים ושמונה [תקיעות]: שלש לפתיחת שערים, שלש לשער העליון, ושלש לשער התחתון, ושלש למילוי המים, ושלש על גבי מזבח,

²⁷⁰ במדבר כט, לה.

²⁷¹ ויקרא כג, ד. עיי' ויקרא כג, לז.

²⁷² עי' לעיל הוכחה א'.

²⁷³ רבי משה ב"ר אברהם פרובינצאלו, 'הלכות תפילין', קובץ עץ חיים, צאנז, גליון ו', טבת תשס"ג, עמ' נג-נד.

²⁷⁴ שבת לה ע"ב.